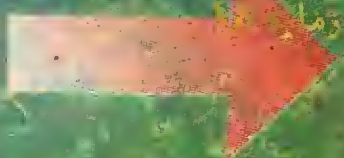

جەنگی دەروونی

زنجیرەی (١٠٠) کتێبی کوردی
ژمارە (١٨)

جەنگی دەروونی

نووسینی :
ابوبكر عەلـــی

چاپی یەکەم

١٤١٨ ک ١٩٩٧ز

بسم الله الرحمن الرحيم

❁ ناوی کتێب : جەنگی دەروونی
❁ نووسینی : ابوبكر علی
❁ چاپی یەکەم ١٤١٨ک - ١٩٩٧ز
❁ ژمارەی سپاردن (-267-) ١٩٩٧
❁ چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە

پێشەکی

ئەمڕۆ لەوە دەچێت لە کەس شاراوە نەبێت کە جەنگی دەروونی چەندە کاریگەرەو بەهۆی پێشکەوتنە خێراو سەرسوڕهێنەرەکانی هۆیەکانی کەناڵ و دەزگاکـانی راگەیاندنــەوە، شــەوو رۆژو بێ‌پسـانەوە بـەجۆرەها شــێوە لەکاردایەو دەیەوێت ئامانجەکانی بەدی بێنێـت. ئـەمڕۆ گـەر هوشـیاریەکی باش لە ئارادا نەبێت دوژمن لە رێی جـەنگی دەروونیـیەوە وا لـە نـەوەکان دەکات بە شەرمەوە سەیری مێژووی خۆیان بکەن و ئێسـتاو ئایندەشـیان لـە خۆبەدەستەوەدان بە ناوەندە بڕیاربەدەستەکان ببیننەوە!

جەنگی دەروونی ئەو چەکە ژەهراوی و کوشندەیە کە ئاراستەی عـەقڵ و دەرونی مرۆڤەکان دەکرێت هەوڵ دەدات ویستی مرۆڤ تێک بشکێنێ، لـە رێبازو کارو خەبات و ئایندەی خۆیو گەل و بزاڤەکەی نائومێدی بکات و بە پاشکۆیەتی رازی بێت و گومان لە راستیو رەوایی کێشەکانی بکات.

رۆژانە دەبینیت چۆن مێرووله دەکرێت بە فیل و بەپێچەوانەشەوە، چۆن هەقخوازان ناووناتۆرەی ناشیرینیان دەدرێتە پاڵ و چەندەها رەمزی ساختەش دەکرێن بە رزگارکەرو پاڵەوان و ئاشتی خوازو مرۆڤ دۆست! بەتایبـەتی لـە کوردستانداو لـەم قۆناغــە مێژوویـیـە گرنگــەدا ئـەم جەنگـە زۆربـەی رەهەندەکانی ژیانی تاکی کوردی گرتۆتـەوە. شـەڕ لەگـەڵ عـەقڵ و ئـیرادەو باوەڕو دەروون و رەوشتی کوردا دەکرێت.

زۆرجار بەداخەوە کورد خۆشی بەشداری ئــەو شـەڕە نەگریسـە دەکـات. ئەمڕۆ هەموو شێوازەکانی جەنگی دەروونی لە چاوراوو پڕوپاگەندەو فشاری سیاسـیو ئـابوریو کوشـتاریش لـەدژی گەلەکـەمان بـەکاردەهێنرێت. بزاڤـی ئیسـلامیی کوردستانیش، وەک بـاڵێکی بزاڤـی ئـازادیخوازی گـەلی کـورد سەرەڕای ئەو جەنگەی بە سیفەتی کورد بوون وەک هەر شەپۆل و تەوژمێکی ترو سەراپای کۆمەڵگا لەگەڵی دەکرێت، خۆشی بە حوکمی ئیسلامیی بـوون دەکەوێتە بەر فشارێکی زیاترو بـوون بـە ئامـانجی شـێوازێکی تایبـەت لـە جـەنگی دەروونـی. جا بـۆ ئـەوەی رۆڵــەکانی گـەلی کـورد بـە گشـتیو تێکۆشەرانی بزاڤی ئیسلامیی کوردستان لە هەموو کات زیاتر چاوکراوە بـن و بتوانـن بـەرەو رووی ئـەم جۆرە جـەنگ و ململانێـیە ببنـەوە، پێویسـتە

شێوازو ئامرازەکانی جەنگی دەروونی بناسن و بزانن بەکام شێوە هەوڵی چۆک پێدادانیان دەدرێت؟

منیش هەر بۆ ئەم مەبەستەو وەک بەشداریکردنێکی (متواضع)انە لەو بەرەو رووبوونەوەدا بە باشم زانی پوختەیەک دەربارەی جەنگی دەروونیو شێوازو ئامرازو جۆرو خاسیەت و ئامانج و شێوەی بەرهەڵستیکردنی بنوسم و بیخەمە بەر دیدەی خوێنەران.ا هەوڵم داوە بە کورتی خوێنەری ئاسایی ئاگایی بەسەر ئەم شێوازە لە جەنگ پەیدا بکات و بزانێت دوژمن دەیەوێت لە دوایەوە کام ئامانجانە بەدی بێنێت؟ وە ڕێگای گەیشتن بە ئامانجەکانی چییەو چۆنیش خۆی بپارێزێت. ئەوەندەی پێشم کرابێت ویستوومە دیدگای ئیسلامیی تێکەڵ بە باس و خواسەکان بکەم. ئەویش لەبەرئەوەی گەلی کوردستان زۆربەی هەرە زۆری موسڵمانە، بە حوکمی ئەوەش هەروەک چۆن بەسیفەتی کوردبوونی جەنگی دەروونی لەگەڵدا دەکرێت، بەسیفەتی موسڵمان بوونیشی دیسانەوە هەر بەهەمان شێوەیە. بۆیە جێگای خۆیەتی لە هەموو نەخشەیەکی رووبەڕووبوونەوەو بنیاتناندا وزە شاراوە ئیسلامییەکەی مرۆڤی کورد لەپاڵ هەستە نیشتمانیو نەتەوەییەکەیدا سوودی تەواوی لێوەربگیرێت. چونکە ئەگەر ئەو وزەیە بەجوانیو لە شوێنی خۆیدا بەکاربێت، هۆکارێکی زۆر کاریگەری خۆیەدەستەوەنەدان و بەرگری کردن و چۆک دانەدان و متمانە بەخۆبوونەو نەکەوتنە ژێر کاریگەری جەنگی دەروونییە. بۆیە وەک باس کرا دەبێ ئەو رەهەندە کاریگەرەی تاکی کورد لەهیچ جەنگێکی بەرگریو بنیاتنان و ئاوەدانیدا لەبیرنەکرێت. حەزدەکەم ئەوەش بڵێم بە پلەی یەکەم ئەوەم لا گرنگ نییە کە ئاخۆ لە رووی تیۆرییەوە بابەتەکە تا چەند پێوەرە زانستییە ئەکادیمییەکانی بەسەردا دەچەسپێ، زۆر ئاساییە کە هەرچەندە نزیکەی (٢٠) سەرچاوەم بۆ ئەم نووسینە بەکارهێناوە لە رووی زانستییەوە بچێتە خانەی ئامادەکردنەوە. ئەوەی گرنگ بێ لام ئەوەیە لەم قۆناغە ناسکەدا توانیبێتم ئەوەندەی لەدەست من هاتبێ بەکردەوە سوودێ بگەیەنم هیوادارم پسپۆڕانی ئەم بوارە بتوانن لە رووی تیۆریشەوە لێکۆڵینەوەی زانستی بەپێز بنووسن و کتێبخانەی کوردی پێ دەوڵەمەند بکەن.

سلێمانی
١٥ / ٩ / ١٩٩٧

چەمکی جەنگی دەروونی

جەنگی دەروونی تاکو ئێستا پێناسەیەکی تەواوی بۆ دانەنراوە، زیاتر پسپۆڕەکانی جەنگی دەروونی خەریکی بوون، نەک مەڵبەندەکانی توێژینەوەی زانستی. ئەم پسپۆڕانەش زیاتر بیریان لە هۆکارو ئامانجەکان دەکەنەوە وەک لە خودی زانستەکە. *لەڕاستیدا جەنگی دەروونی بریتییە لە شاڵاوکردن بۆ سەر ئەو پاڵنەرە ناوەکیانەی رەفتاری ئاشکرای مرۆڤ دیاری دەکەن. تاکو دوژمن بخاتە حاڵەتی شکستەوە.* لەبەرئەوە ئەو چوارچێوە فکریو تیۆریەی کە لەسەری دامەزراوە تاکو ئێستا نەچەسپاوە. ئەمەش لەبەر چەند هۆیەکە[1].

یەکەم : جەنگی دەروونی لەمەوپێش ئامرازێ بووە لە ئامرازەکانی جەنگ و شانبەشانی ململانێی جەستەیی کاری کردووە. بەڵام ئەمڕۆ سەربەخۆیی خۆی پەیداکردووە. بۆتە (بدیل)ی جەنگی گەرم. دیاردەیەکی تایبەتە لە هەردوو حاڵەتی جەنگ و ئاشتیدا بەرپادەکرێت. بەجۆرێک بۆتە ئامرازێکی راپەڕاندنی سیاسەتی دەرەوە.

دووەم : ئەو پێشکەوتنە سەرسوڕهێنەرەی کە ئامرازەکانی مامەڵەکردنی دەروونیو رێڕەوەکانی بەخۆیەوە بینیوە. نەک تەنها لەسەر ئاستی مامەڵەکردنی تاکدا بەڵکو لەسەر ئاستی دارشتنەوەی کەسێتی نەتەوەیشدا.

سێهەم: زاراوەی جەنگی دەروونی لەگەڵ زۆر زاراوەی تری جۆراو جۆردا تێکەڵ بووە کە زۆرجار هاوواتان، یاخود چەند رواڵەتێکی تری مامەڵە کردنی دەروونین و لێیەوە نزیکن وەکو: جەنگی سارد، جەنگی زاگەیاندن، جەنگی چەمکەکان....هتد.

کەواتە جەنگی دەروونی مامەڵەیەکی دەروونییە، بەمەبەستی تێکشاندنی متمانەی کەسێتی ئیسلامیو نەتەوەیی ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە :

[1] د. حامد ربيع/ الحرب النفسية في الوطن العربي/ بغداد/ ١٩٨٩. ل٣٣٢.

(١) جەنگە، واتە هەموو ئامرازێ تیایدا شیاوە، بێگومان لە روانگەی تیۆریستە رۆژئاواییەکانەوە.
(٢) جەنگە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە ئاراستەی دوژمن دەکرێت، دوو لایەنی هێرش کەرو بەرگریکەر لەئارادان. بەلام جەنگی دەروونی بەرگری ئاراستەی خودی گەل و بەرەی ناوخۆ دەکرێت، بۆ تێکشاندنی شالاوی پروپاگەندەی دوژمن و بەرزکردنەوەی وورەی رۆلەکانی. هەروەها گەشەپێدان و تاودانی گیانی فیداکاریو نەبەزین و نەکەوتنە ژێر کاریگەری جەنگی دەروونییەوە.
(٣) رێسایەکی بەناوبانگ لە جەنگی گەرمدا هەیە کە دەلێت: (هێرش کردن باشترین هۆی بەرگری کردنە). ئەم رێسایە بەهەمان شێوە لەجەنگی دەروونیشدا راستە.
(٤) جەنگی دەروونی وەک هەر جەنگێکی تر پێویستی بە نەخشەی دارێژراو هەیە، کە تیایدا سەرکردایەتیو ئامانج و دەورەکان و قۆناغەکانی جەنگەکە بەرونی دیاریکرابێت.

بەلام سەرەرای ئەم دیرانەی پێشەوە ئێستا جەنگی دەروونی وردە وردە بەرەو ئەوە دەروات چەمک و زاراوەو بنەما تیۆرەکانی بەرەو جۆرێک لەچەسپاوی بروات.

بۆیە ئێستا ئەو پێناسەی جەنگی دەروونی کە جێگای رەزامەندی زۆر ناوەندە بریتییە لە: *بەکارهێنانێکی نەخشە بۆکێشراوی پروپاگەندەو رێو شوێنی تری راگەیاندن لەلایەن دەولەتێک یان کۆمەلە دەولەتێکەوە کە ئاراستەی کۆمەلانی، نەیار، یان دۆست، یاخود بێلایەن دەکرێت. بەمەبەستی کارکردنە سەر راو سۆزو رەوت و رەفتاریان. بەجۆرێ کە یارمەتی جێبەجێکردنی سیاسەتی ئەو دەولەتە یان ئەو کۆمەلە دەولەتەی بەکاریان هێناوە بدات....*[٢]

بەلام جێگای سەرنجە کە جەنگی دەروونی مەرج نییە تەنها لەنێوان دەولەتەکاندا بێو دەولەت پێی هەلسێ بەلکو دەکرێت پارتەکان و بزاڤە رزگاریخوازو شۆرشەکان و رێکخراوە سیاسیو نەتەوایەتیە جۆراوجۆرەکان بەکاری بێنن و سوودی لێوەربگرن. هەروەک لە کوردستانی خۆماندا شایەتی ئەو حالەتەین.

[٢] الدعاية والاشاعة والحرب النفسية، ملزمة/ ئازاد قزاز ص١.

لەڕاستیدا پێناسەی تری واش هەیە کە چوارچێوەی جەنگی دەروونی فراوانتر دەکات کە جگە لە پڕوپاگەندەو کەرەسەکانی تری ڕاگەیاندن بابەتی تر دەخاتە چوارچێوەی ئەو جۆرە جەنگەوە لەوانەش پێناسەکەی دکتۆر عبدالقادر حاتم لە کتێبی (ئیسلام و پڕوپاگەندە)دا کە دەڵێت: (*بریتییە لە بەکارهێنانی پڕوپاگەندە دژی دوژمن هەروەها کۆمەڵێ ئامرازی تری کەدەشێ مۆرکی جەنگ یا ئابوری یا سیاسی بەخۆوە بگرن و دەبنە تەواوکەری چالاکیە پڕوپاگەندەییەکە*)[1]

پسپۆڕە سەربازیەکان لەو بڕوایەدان بۆ دەستخستنی سەرکەوتنیکی خێرا، کاریگەری لەچەکی تر زۆرترە، پێغەمبەریش ﷺ لە فەرمودەیەکیدا ئاماژە بەم حاڵە دەکات و دەفەرمویت: (ونصرت بالرعب مسيرة شهر)

هەروەها دەفەرمویت: (جاهدوا المشركين بأمولكم وأنفسكم وألسنتكم). کە لە هەردوو فەرمودەکەدا ئاماژە بە ڕۆڵ و کاریگەری جەنگی دەروونی لەتێکشکاندنی نەیاران و دوژمندا کراوە.

چەندەها سەرکردەش باسیان لە ڕۆلی جەنگی دەروونی لەبەڕێوەبردن و بردنەوەی ململانێکاندا کردووە. لەوانە سەرکردەی ئەڵمانی (دومیل) کە دەڵێت: (*سەرکردەی سەرکەوتوو ئەو کەسەیە پێش ئەوەی دەست بەسەر جەستەی دوژمنەکەیدا بگرێت، دەست بەسەر عەقڵیاندا دەگرێت*)[2]. جەنەڕاڵ (دیگۆل)ی فەرەنسیش دەڵێت: (*بۆ ئەوەی دەوڵەتێک سەرکەوتن بەدەست بهێنێت، دەبێت پێش ئەوەی هێزەکانی بخاتە گەڕ جەنگی دەروونی بەرپا بکات*).

(شەرشل)ی بەریتانیش پێی وایە زۆرجار جەنگی دەروونی سیمای مێژووی گۆڕیوە)[3].

لێرەدا پێویستە ئاماژە بە شتێک بکەین کە ئەویش ئەوەیە هەندێ وڵات بۆ ئەوەی بەرامبەرەکانیان (حساسيه)تیان بەرامبەر پەیدانەکەن چەمکی جەنگی دەروونی بەکارناهێنن. بەڵکو زاراوەی تر بەکاردەهێنن وەک: پڕوپاگەندە کە ئەمریکیەکان بەکاری دەهێنن. هەروەها جەنگی سیاسی کە بەریتانیەکان بەکاری دەهێنن.

---

[1] مجلة التوحيد العدد ١٩٩٣/٦٧، ص١٦١.

[2] مذكرات روميل ص١٧٦ لە هەمان ژمارەی (التوحيد)ەوە.

[3] مذكرات ديغول ص١٢٤ سەرچاوەی پێشوو.

کەواتە ئەمڕۆ جەنگی دەروونی خزمەتێکی زۆر بە ستراتیژیەتی دەوڵەت و هێزەکان دەکات، کاریگەریەکی زۆری بەسەر کۆمەڵگاو گەلانی دنیاوە هەیە. هەر بۆیە دەبێ ئێمەش وەکو کورد و بزافە رزگاریخوازەکەی، هەروەها وەکو ولات و رۆڵەکانی بزافی ئیسلامی کوردستانی کە دەمێکە لەپاڵ کاولکردنی ولات و کوشت وبڕو قەتڵ و عامی خەڵکەکەماندا، ئامانجی شالاوێکی جەنگی دەروونی نەخشەبۆ کێشراوی گلاوی دوژمنانیداین؛ هونەری ئەم جەنگەو شێوازی بەرگری کردنی لەخۆمان لەبەارمبەریەوە فێر ببین.

کورتەیەکی مێژوویی

بەکارهێنانیجەنگی دەروونی دەگەڕێتەوە بۆ چاخە دێرینەکان و سەرەتای ململانێی مرۆڤ لەگەڵ مرۆڤدا[٤]. هەر لە زووەوە مرۆڤ ویستویەتی ورەی دوژمنەکەی بڕوخێنێت. تووشی شڵەژاویو پەشۆکاویو سام و بیمی بکات. ئیرادەی تێک بشکێنێت، تاکو کۆڵی پێبدات و بەچۆکیدا بێنێت.

هەر بۆیە (صینی)یە کۆنەکان و میسریو گریک و گەل و نەتەوەکانی تر، بەدرێژایی مێژوو پەنایان بردۆتە بەر ئەم چەکەو لە ململانێکانیاندا بەکاریان هێناوە.

هەستیان بە رۆڵی کاریگەری کردووە. چونکە بنەڕەتەکانی دەروونی مرۆڤ و هێڵە گشتیەکانی لەوەتای ئادەمیزاد هەبووە هەروەکو خۆی بووەو ماوەتەوە. ئەگەر چی مەرج نیە لە مێژوودا وەک لقێکی زانست ناسرابێت و لێکۆڵینەوەی سەربەخۆی لەسەر کرابێت. ئەوەی کە گەشەی کردووە لەجەنگەکەدا، ئامرازەکانیەتی شێوازو هۆکارەکانیەتی، ئەویش بەهۆی ئەو پێشکەوتنە گەورەی سایکۆلۆژیاو هۆیەکانی پەیوەندی لەم یەک دوو چاخەی دوایدا بەخۆیانەوە بینیوە.

مێژووی خەبات و تێکۆشانی پێغەمبەرانی خوا پڕیەتی لە شێوازی جەنگی دەروونی جۆراوجۆر. کە دوژمنەکانیان لە دژیان بەکاریان هێناوە. کە

[٤] الحرب النفسية/ موسى زناد ـ بغداد/ ١٩٨٤ ص٧.

لەباسی شایعەو پڕوپاگەندەدا، وەکێ دوو ئامرازی سەرەکی جەنگی دەروونی ئەوەندەی بکرێت ئاماژەی پێدەکەین.
ئەگەر زۆریش نەچینە قولایی مێژووەوە، سەیر دەکەین سەرکردەیەکی بەسام و بەناوبانگی وەکو جەنگیزخان، کە لەدرێژایی ژیانیدا کەم ڕێکەوتووە جەنگێ بدۆڕێنێت. پێش ئەوەی دەست بەشەڕ بکات و هێزە چەکدارەکانی بەکاربهێنێت، بەجەنگی دەروونی ورەی پێبەرداون و بەسەریاندا زاڵ بووە. (خوارزم شا) بێمتمانەیی نێوان سولتان و سەرکردەسەربازییەکانی قۆستەوەو زۆر بە زیرەکانە بەکاری هێناو سودی لێوەرگرت.
کاتێکێ سولتان خوارزم لەگەڵ دایکیدا ناکۆکیان کەوتە نێوانەوە لەسەر بەدەستەوەگرتنی جڵەوی دەسەلات و فەرمانڕەوایی، ژمارەیەکی زۆر لە سەرکردەکان سەر بە دایکی بوون. جەنگە دەروونیەکەی جەنگیزخان لەم خاڵەوە دەستی پێکرد. یەکێ لە سەرکردەکانی شا بە ناوی (بدرالدین بن العمید) پەنای بردە بەر جەنگیزخان. جەنگیزخان ئەوەی بە هەل زانی دەستی کرد بە تەزویری چەندەها نامەو پەیامی جۆراوجۆر بەناوی میروسەرکردەکانی خوارزم شاوە کە گوایە داوایان لێکردووە پەنایان بدات و خۆیان بدەن بەدەستەوەو ئەمیش ڕەزامەندی نیشانداوەو ئەو داواکاریانەی ئیمزا کردووە. جا ئەم نامانەی دزە پێدەکردن و دەیگەیاندنە دەستی سولتان. کاتێ سولتان ئەمەی بینی بەتەواوی بەرامبەر سەرکردەکانی بەدگومان بوو. بۆیە بڕیاریدا لەشێوەی تیپی سوپایی بچوکێ بچوکدا بلاوەیان پێبکات و هەریەکەیان ڕەوانەی ولایەتێکێ بکات. کەئەمەش بوو بەهۆی ئەوەی هێزە مەغۆلیەکان زۆر بەئاسانی دەست بەسەر ولاتدا بگرن و بەهێزترین دەسەلاتی ئیسلامیی ئەو کاتە هەرەس بهێنێت.
لەچەرخی نوێشدا لەجەنگی جیهانی دووەمدا ئەم چەکە لەجاران زیاترو نەخشەدارتر بەکارهات. دەبینی پیاوێکی وەکو (گۆبلز) کە وەزیری پڕوپاگەندەی هیتلەر بوو بوو بە کەسایەتی پلە سێی ولات. جۆش و خرۆشی خستە ناو گەلی ئەلمانیاوەو پۆل پۆل بەرەو مەیدانەکانی نەبەردو بەرەوڕوو بوونەوە ملیان دەنا. ئەفسانەی (ئەلمانیا لەسەرووی هەموانەوەیە)ی لێ کردبوونە ڕاستیو لەپێناو هێنانەدیدا ئامادەبوون دەست لە هەمو وشتێکی خۆیان هەلگرن، گیانی خۆیان بکەن بە قوربانی.
جەنگی دەروونی ئەلمانیای نازی لە سەرەتاوە ئەوەندە سامناکێ بوو، پاریسی ئەو کاتە کە حەوت ملیۆن و حەوت سەد هەزار کەسی تیدا دەژیا،

پێش ئەوەی سەربازە نازیەکان بچنە ناوی دانیشتوانەکەی شاریان بەجێهێشت و داگیرکرا.

لە دەزگا مۆتەکەی گۆبلزدا چوار هەزار شارەزای دەروونناسیو پڕوپاگەندەو جەنگی دەروونی کاریان دەکرد. بۆیە لە دوای ئەم جەنگەوە واتە جەنگی جیهانیی دووەم. ولاتانی جیهان لەوانەش ئەمریکا لە جاران زۆر زیاتر بایەخیان بە جەنگی دەروونی دا. بەجۆرێک تاکو ئێستاش لێکۆلینەوەکان لەو بوارەدا هەر بەردەوامن و رۆژ بە رۆژ سوودی زیاتر لەم شێوازەی ململانێ وەردەگیرێت، پەرە بە شێوازەکانی دەدرێت و ئامرازەکانی نوێ دەکرێتەوە.

مەترسیو بایەخی جەنگی دەروونی

جەنگی دەروونی واتای جەنگی کلاسیکی ناگەیەنێت، بەلکو تەنها هۆکارێکی یارمەتیدەرە بۆ بەدیهێنانی ستراتیژیەتی نەتەوەیی دەولەت، بەجۆرێک لەکاتی شەڕو ئاشتیدا وەک یەک بەرپادەکرێت و هەمو تواناکانی دەولەتی تیا بەکاردێت.

جەنگی دەروونی مرۆڤ تووشی هەلدێری شلەژان و دلەڕاوکێو نائارامی دەرونیو کۆمەلایەتی دەکات. ئێستا بیر لەوە دەکرێتەوە رۆژێ لە رۆژان بەیەکجاری ئەم جەنگە جێگای جەنگی گەرم بگرێتەوە،یان هیچ نەبێت لە زۆر کاتدا جێگای بگرێتەوە. جەنگ تەنها بەکارهێنانی چەک لە دژی چەک نییە. *ئێستا چەمکی جەنگ گۆڕانی زۆری بەسەردا هاتووە. لەجەنگی کلاسیکیەوە گۆڕاوە بە جەنگی هەمەلایەنە. بەلێ جەنگ شەڕی ئیرادەیەلە دژی ئیرادە. هەر بۆیە ئێستا ئاراستەکردنی دەروونیو مەعنەوی لەناو ریزەکانی سوپادا گرنگیەکی زۆری پێدەدرێت. چونکە جەنگ لە دوو رەگەزی ماددیو مەعنەوی پێک دێت. خۆ ئەگەر سوپایەک چەک و جبەخانەیەکی زۆر مۆدێرنیشی لەبەردەستدا بێت، بەلام خاوەنی ویستێکی بەهێزو ورەیەکی بەرزو گیانی فیداکاریو لێبڕان نەبێت، سەرەنجام شکست دەخوات.*

ئەوەتە سەرکردەی چینی (من تزو) لەسەدەی پێنجەمی پێش زایینـدا دەڵێت: *(لوتکەی ویستی دوژمـن تێکبشکێنیو بـەبێ شـەڕ جەنگەکـە بەریتەوە)*.

دیارە لە زۆر کاتدا مەبەست لە شەڕ تـەفرو تونـاکردنی دوژمـن نیـیـە، بەڵکو چۆکی پێدادان و ملکەچ کردنیەتی بۆ کۆمەڵێ ئامانج و داخوازی کـە زۆرجار بـەکارهێنانی زەبرو زەنـگ نـاخوازێت و چـەک دەبێتـە دواهـەمین چارەسەر.

زۆرجار بەتەنها ئامـاژە کـردن بـۆ بـەکارهێنانی هـێز لـە بـەکارهێنانی بەهێزترە. هەروەکو راگەیاندنی (جیهاد)ی دەوڵـەتی عوسمـانی لـە جـەنگی جیهـانیی یەکـەمدا کەلەڕاستیدا: *(سـوڵتان بەهەڵـەداچوو کـە جیهـادی راگەیاند، چونکـە رۆژئـاوا حسـابێکی زۆری بـۆ ئـەو مەسـەلە دەکـردو لـێی دەترسا. ئەگەر سوڵتان تەنها هەڕەشەی بەکارهێنان و راگەیاندنی پێبکردایە چەندان قـات زیـاتر دەروی دەبـوو. چۆکپێدادانـی دوژمـن لـەرێی شـێوازو ئامرازەکـانی جـەنگی دەروونیـیەوەو دوورخستنەوەی لەجـەنگی خوێنـاوی بەتایبەتی کەلەم سەردەمەدا بەهۆی چـەکی مۆدێرنـەوە کارەساتە مـاددیو مرۆییەکانی جەنگی گەرم زۆر ترسـناکتر بـووە*. دەوڵـەت خـۆی لـە خـەرجی زۆری جـەنگ و چاککردنـەوەی شـوێنەوارە کاولکاریـەکانی رزگـار بکـات و بەهـەرزانترین شێوەو کـەمترین قوربـانی ئامانجـە نەتەوەییـەکانی خـۆی بەدەست بێنێت. هەروەک سەرکردەیەکی ئەڵمانی ئاماژە بەم خاڵە دەکات و دەڵێت: *(ئێمە بۆمبایەکی زۆر بەکار دەهێنین، بۆ ئەوەی تۆپێک لەدەستی سەربازێکدا بشکێنم ئایا بۆ ئێمـە هـەرزانتر ناکـەوێ هۆکـارێک بدۆزینـەوە پەنجەکانی ئەو سەربازە تێکبدەین کە تۆپەکە دەتەقێنێ؟)*.

جیهان خۆرانیش دەرکیان بەم راستیە کردووەو لـە زۆربـەی شـوێنەکانی جیهاندا وازیان لە داگـیرکردنی سـەربازی راستـەوخۆ هێنـاوە. دوای ئـەوەی عەقڵی وڵاتە دواکەوتووەکانیان بە جـۆرێ پـەروەردەکرد لەگـەڵ بـەدیهێنانی بەرژەوەندیەکانیاندا بگونجێت. لەڕێگای شێوازەکانی جـەنگی دەروونیـەوە یـاری بـە چارەنوسی میللـەتان دەکـەن و دەسـتکاری نەخشـەی جوگرافـیو سیاسیو ئایدۆلۆژی دنیا دەکەن. جەنەڕاڵی ئەمریکی (جیمـس جـانین) لـەم بـارەوە دەڵێـت: *(رۆژئـاوا چـاوی بـەتێکڕای سـتراتیژیەت و سروشـتی جەنگەکاندا گێڕاوە. چونکە نەخشە ستراتیژیە نوێیەکان بایەخ بە هوکـاری*

سایکۆلۆژیو ئایدۆلۆژی دەدات. لەبەرئەوە دەتوانین بڵێین، جەنگی ئەمڕۆ بۆتە جەنگێکی سایکۆلۆژی هەمەلایەنە).

هەر بۆیە ئەمڕۆ بڵندگۆ راگەیاندنەکانی زلهێزەکان شاڵاوی جەنگێکی دەروونی ڕێکخراو بەیارمەتی هاوکارە ناوچەییە خۆماڵییەکان دەکەنە سەر ئیسلام و پرۆژەی هەڵسانەوەی میللەتانی ناوچەکەو خەباتیان بۆ گێڕانەوەی ناسنامەو سەربەخۆیی راستەقینە.

لە کۆتاییدا دەڵێین: هیچ سەرکەوتنێکی سەربازی سوودی نیە ئەگەر نەبێتە هۆی رووخاندنی ورەو خۆڕاگری بەرامبەرو تووشی شکستی دەروونییەنەکات. بۆ نموونە لەجەنگی جیهانیی دووەمدا یابانیەکان زەبرێکی کاریگەریان ئاراستەی گەلە کەشتیەیە ئەمریکا کرد. بەڵام بەرەنجامی کۆتایی هێرشەکە بەزیانی یابانیەکان تەواوبوو. چونکە هێرشەکە بوو بەهۆی یەکخستنی ریزی ئەمریکییەکان، نەک رووخاندنی ورەیان.

شێوازەکانی جەنگی دەروونی

جەنگی دەروونی بەحوکمی بەرفراوان بوونی هەموو شێوازەکانی ململانێ دەگرێتەوە. دەتوانین بڵێین هیچ شێوازێکی (مادی یاخود مەعنەوی) نییە کە جەنگی دەروونی لە خزمەتی خۆیدا بەکارینەهێنێت. بەڵکو هەندێ لێکۆڵەرەوە لەسەر ئەو بیروڕایەن کە جەنگی گەرم خۆشی شێوازێکی جەنگی دەروونییە. بۆیە ***بەشێوەیەکی گشتی جەنگی دەروونی ئەم شێوازانەی لای خوارەوە دەگرێتەوە:***

یەکەم : کوشتار :

کە بریتییە لە یەکلایی‌کردنەوەی ماددی لەجەنگی دەروونیدا. وە بریتییە لە رواڵەتی خوێناوی بڕیارە دەروونیەکان بۆ جەنگ و ململانێ لەپێناو ئەنجامێکی دیاریکراودا. لەبەرئەوە دەبێ بە پلەی یەکەم بایەخ بە دەروونی جەنگاوەر بدرێت و بەهێز بکرێت. وای لێبکرێت باوەڕەی بە سەرکەوتن پتەوبێت. لە مێژوودا ئەوە سەلماوە کە سوپایەک سەرکەوتووەو ورەی بەرزتری هەبووە. گەر بەشێوەیەکی کاتیش تێک بشکێ بەڵام ورەی

لەدەست نەدات و نەڕوخێت، پەند لە تێکشکانەکەوە وەردەگرێت و نەبەزانەتر دێتەوە مەیدان و نەیارانی بە چۆکدا دێنێ. هەروەها بۆمبارانکردنی خاپوورکەرو بەکارهێنانی چەکی کوشندەو کۆمەڵ کوژو دەست وەشاندنی بێبەزەییانەو هێرش کردنە سەر ناوەندە مەدەنیەکان هەر هەمووی بەمەبەستی خۆبەدەستەوەدانی دوژمن ئەنجام دەدرێت.

دووەم : جەنگی ئابووری :

که پشت بەو ڕێسایە دەبەستێت کە دەڵێ: (*هەر زیادبوونێک لە بژێویمدا کەمی لەهێزی دوژمنەکەمدا دەگەیەنێت، هەر کەمیەکیش لەهێزی دوژمنەکەمدا زیادبوونی بژێویم دەگەیەنێت*).

جەنگی ئابوری واتە نەهێڵی کەرەسەو خۆراکی پێویست بگاتە دەست دوژمن، ئەمە لەلایەک، پەکخستنی توانا بەرهەم هێنانەکانی لەلایەکی ترەوە. دەرکردنی دەوڵەتی دوژمن لەبازاڕە جیهانیەکان و بەکارهێنانی ڕێو شوێنی گومرگی توند لە بەرامبەر کاڵاهێنان و بردنیدا، دابەزاندنی نرخی بەرهەمەکانی وەکو نەوت، وێرانکردنی دامەزراوە ئابوریەکانی لەڕێی بۆمباران و تۆپباران و کاری تێکدەرانەوە.

ئابڵوقەدانی جزئی یان گشتی وڵات و بڕینی یارمەتیەکانی. وەک ئەو یارمەتیە ساڵانەی هەندێ دەوڵەت لە وڵاتە زلهێزەکان وەریدەگرن. قەرزارکردن و دانانی سوودێکی زۆر لەسەر قەرزەکەو دواتر بەو بۆنەوە دەست خستنە ناو کاروباری ناوخۆی وڵات. تەزویرکردنی دراوی وڵاتێک و ...هتد. هەموو ئەم ڕێو شوێنانەو چەندانیتر لەفشاری ئابوری بەکاردەهێنرێت و پاروەنانی ڕۆژانەی گەل و شیری منداڵانی ساوا زۆر ناجوامێرانە دەکرێت بەچەکی چۆک پێدادانی بەرامبەر کە زۆرجار ئەو بەرامبەرە ڕژێمێکەو بەسەر گەلەکەیدا سەپاوە. ئێستا فشارو ئابڵوقەی ئابوری یەکێ لەکاریگەرترین ئەو چەکانەیە دژی هەندێ لە وڵاتانی جیهانی سێو بەتایبەتی وڵاتانی ئیسلامی بەکاردێت. تەنانەت زلهێزەکان دژ بە یەکیش بەکاری دەهێنن بۆ دەستکەوتنی بەرژەوەندی زیاتر.

سیاسەتی برسیی‌کردنی بەرامبەر سیاسەتێکی کۆنەو هەر لەمێژەوە وەکو چەکێ بەکارهاتووە. ئەوەتە یەکێ لەو چەکانەی سەرپاڵەی شەڕ و ستەم لەسەرەتای ئیسلامەوە دژی پێغەمبەری مەزن ﷺ و هاوەڵە

تێکۆشەرەکانی بەکاریان هێنا نابلۆقەدانیان بوو لە شیوی (أبـي طـالب)دا. بـەجۆرێک خـەڵکی قەدەغـەبوو کڕیـن و فرۆشـتنیان لەگـەڵدا بکـات و پێداویستیەکانی ژیانیان بگاتێ. تەنانەت کار گەیشتە ئـەوەی ناچـاربن گژو گیا بخۆن.

ئەوەتە لە سورەتی (المنافقین)یشدا دوڕووەکان بەو کارتە هەڕەشە لـە باوەڕداران دەکەن و قورئان لەسەر زمانی ئەوانەوە دەفەرموێت: (لاتنفقوا على من عند رسول الله حتى ينفضـوا) المنافقون/٧. واتـە *یارمـەتی لـە هـەموو ئەوانـە بگرنەوە کە بەدەوروبەری پێغەمبەری خواوەن ئیتر ئەمـە وایـان لێ‌دەکـات بڵاوەی لێبکەن و پەرەوازە ببن.*

لە سەردەمی نوێشـدا ئینگلیزەکـان وەک داگیرکـەرێ بـەوە بـەناوبانگ بوون کە سیاسەتی هەژارکردنی ئـەو گەلانـە دەگرنـە پێـش خستویاننە ژێـر دەسـەڵاتی خۆیانـەوە. بۆ ئـەوەی توانـای راپـەڕین و بـەرگرییان نـەمێنێ. هەروەها لەبەر ئەو چاوچنۆکی‌یە زۆرەی پـێی ناسـرابوون کـە بـەخێرو بـێری پێنج یەکی ئەم سەرزەوی‌یە تێریان نەدەخوارد، کوردو شۆڕشەکەیشی زۆرجار ئەم چەکەیان لەدژ بەکارهاتووە.

سێهەم: جەنگی سیاسی:

ئەم شێوازەش بە پلەی یەکەم دەیەوێت دوژمن لەناوخۆدا گەمارۆ بدات و ورەی بڕوخێنـێ‌و لـە هاوسـۆزی‌و پشـتیوانی رای‌گشـتی دەرەوە بێ‌بەشـی بکات.

جەنگی سیاسی شێوەی جۆراوجـۆر بـەخۆوە دەگرێـت، وەک: هەڕەشـەی بەردەوام بە هەڵگیرسـاندنی جـەنگ وەک کـە هیتلـەر کـاتی‌خۆی دەیکـرد، جموجوڵی گەلە کەشتی‌یە جەنگی‌یەکان، بەستنی هاوپەیمانی، ئـەنجامدانی مانۆڕی سەربازی‌و ئامـاژە کـردن بەبەکارهێنانی چـەکی قڕکـەرو وێرانکـەر. چـالاکی دیبلۆماسـی بەمەبەسـتی بەدەسـتهێنانی لایـەنگیری دەوڵەتـە بێلایەنەکان بۆ کێشـەیەکی دیاری‌کراو دەنگدان بۆ قـازانجی ئـەم رێکخـراوە نێودەڵـەتی‌و ناوچەیی‌یـەکاندا. لێدوانـی (اسـتفزاز)ی لـە راگەیاندنەکـەی پـەیمانی ئەتڵەسـی دوای جـەنگی (١٩٦٧) بـەوەرگرتنی ئیسـرائیل لـەو پەیمانەدا، کڕینی چەک و تاقی‌کردنـەوەی چـەکی جۆراوجـۆرو پێشـکەوتوو، پێشوازی کردنی لە کەسایەتی‌یە سیاسی‌و فکری‌و کۆمەڵایەتی‌یە نـەیارەکان،

وەك پێشوازی‌کردنی کلنتۆن لە سەلمان روشدی یان چاوپێکەوتن و پێشوازی لێ‌کردنی چەندان جارەی رێبەری ئاینی هەرێمی (تبت) لەچیندا لەلایەن کۆشکی سپی‌و ناوەندە بڕیاربەدەستەکانی تری رۆژئاواوە. هەروەها دەرخستنی هەندێ بەڵگەنامەو پەیماننامەی نهێنی، تاوانبارکردنی رژێمەکان بەژێرپێداتی مافی مرۆڤ، ناوبردنی شۆڕشگێڕان بە تیرۆریست و هەڵگەڕاوەو یاخی، خۆمان ئاگاداریین چۆن لەم بەشە کوردستانەدا شۆڕشگێڕانی کورد بە (متمردین و عصاة) ناودەبران. ئەمانەو دەست پێشخەری جۆراو جۆری تر هەر هەموو ئەمانەو چەندان شێوەی تر دەچێتە خانەی جەنگی سیاسی‌یەوە. بەڵام پێویستە ئەوە بڵێین کە هەرچەندە لەم جەنگەدا فرۆفێڵ و چاوبەستەکردنی زۆر بەکاردێت بەڵام لەماوەیەکی دووردا مادام پشت بە هەق نابەستێ ناتوانێت بەتەواوی سەرکەوێت و ئامانجەکانی بەدی بێنێ.

چوارەم : پڕوپاگەندە :

زاراوەیەکی لاتینی‌یە (Propaganda) واتا: *شێوازێکی نەخشە بۆ کێشراوە بۆ بڵاوکردنەوەی بیروباوەڕێ یان بیرێ یاخود هەواڵێ.* لەبنەڕەتا لەفەرمانی (Propaganda) داتاشراوە کە مانای زۆرکردنی دارستان لەڕێی ناشتنی نەمامەوە دەگەیەنێ. بەڵام ئەم زاراوەیە لەسەردەمی کەنیسەی کاثۆلیکی رۆمانیدا پەرەی سەندو مانایەکی نوێی بەخۆوە گرت کەبریتی‌یە لە بڵاوکردنەوەی هەواڵ و زانیاری. بە واتای زۆرکردنی پڕوپاگەندە دەشێ ئاراستەی دوژمن و بێلایەن بکرێ. وە لەسەر بناغەی سایکۆلۆژی‌و کۆمەڵناسی و سایکۆلۆژی کۆمەڵایەتی دامەزراوە. لەهەردوو کاتی شەڕو ئاشتی‌دا بەکاردەهێنرێ.

دەتوانین بەم جۆرەش پێناسەی بکەین و بڵێین: *(پڕوپاگەندە بریتی‌یە لە بەکارهێنانی شێوە جۆربەجۆرەکانی راگەیاندنی گشتی یاخود میللی بەمەبەستی کارکردنە سەر سۆزو عەقلی کۆمەڵێکی دیاری‌کراو بۆ مەبەستێکی دیاری‌کراو، سا ئەم مەبەستە سەربازی بێ، ئابوری بێ، یان سیاسی).*

هەروەها بەم جۆرەش پێناسە کراوە: شێوازێکە لەشێوازەکانی ئاراستەکردنی دەروونی کە هەڵوێست گرتن یاخود رادەربڕینێکی بەدوادا دێ، کە بەبێ ئەو نەدەشیا بیان گەینێ.

پڕوپاگەندە لە کۆمەڵگای هاوچەرخی سیاسیدا بە جەوهەری مومارەسەی سیاسی دادەنرێت. لەهەمان کاتدا ئامرازی دەسەڵاتی سیاسی فەرمانڕەوایە بۆ مومارەسەکردنی سیاسەتی ناوخۆو دەرەکی. ئەمەش لەبەر دوو هۆکاری گرنگ :

١- ئەو پێشکەوتنە مەزنەی هۆیەکانی گەیاندن بەخۆیەوە بینیوە. کە مرۆڤایەتی بەجۆرێکی زۆرسەیر لێکتر نزیک کردۆتەوە. ئەمەش مۆرکی خۆی بەسەر هاووڵاتی سادەو رژێمە سیاسییە هاوچەرخەکاندا بەجێهێشتووە. لە رووکاری جۆری پەیوەندی نێوان فەرمانڕەواو جەماوەری خەڵکدا.

٢- سروشتی جەماوەری کۆمەڵگای سیاسی هاوچەرخ، کە ناوەرۆکەکەی بریتییە لە بەشداریکردنی هاووڵاتی سادە لە پرۆسەی دەرکردنی بڕیاری سیاسیدا. جا ئەم بڕیارە لەسەر ئاستی ناوخۆ یان دەرەوە بێت. هەروەها خستنە ژێر چاودێری رەفتاری فەرمانڕەواو لێپرسینەوەی.

پڕوپاگەندە دەبێت زۆربەی کات لەسەرچاوەیەکی رەسمیەوە ئاراستە بکرێت، تا بەپێی بەرنامەو نەخشەیەکی داڕێژراو لەچوارچێوەی سیاسەتی گشتیدا بخرێتەکار و ئامانجی دیاریکراو بەدی بێنێت.

دیارە ئەو دەوڵەت و هێزانەی توانای ماددییان باشەو بارودۆخیان بۆ گونجاوە، دەزگاو مەڵبەندی تایبەتی توێژینەوەو لێکۆڵینەوەو ئاراستەکردنی پڕوپاگەندەیان دامەزراندووە. زاناو پسپۆڕی سایکۆلۆژیو کۆمەڵناسیو شارەزای پڕوپاگەندەیان بۆ ئەو مەبەستە تەرخان کردووە. کە ئەمە زیاتر لە دەوڵەتە گەورەکانی جیهاندا بەدی دەکرێت.

بەڵام دەوڵەتە بچوک و رێکخراوە سیاسیەکان ئەگەر دەزگای تایبەتی پڕوپاگەندەشیان نەبێت، ئەوا لەرێی سیاسەتی گشتیو سەرکردایەتیو راگەیاندنەوە، رەچاوی پڕوپاگەندەو وروژاندن و هاندان دەکەن.

پڕوپاگەندە بەگوێرەی دیدی ئایدۆلۆژیو رێبازی سیاسی جۆری راست و درۆی هەیە[1] بۆئەوەی پڕوپاگەندە بەچاکی کاری خۆی بکات و بچێتە ناو

[1] کۆمەڵە، گۆڤاری کۆمەڵەی رەنجدەرانی کوردستان، جەنگی سایکۆلۆجیو شۆڕشی کوردستان، ژمارە١٦ خولی ٣ نیسانی ١٩٨٧ لا ٤٠.

میشک و دەروونەوەو بڕوای پێبکرێت. پێویستە زانیاری وردو قووڵ دەربارەی ژیانی ئابووری، سەربازی، سیاسی، مێژوویی، ئایدۆلۆژیو داب و نەریتی کۆمەڵایەتی ئەو کۆمەڵەی ئاراستەی دەکرێت لەبەردەستدا بێت.

کاریگەریش بەستراوە بە دوو شتەوە:

١) گرنگی ئەو بابەتەی پرۆپاگەندەی بۆ دەکرێت و نزیک بوونی لەژیانی خەڵکیو پەیوەستبوونی بە چارەنووسیەوە.

٢)ئەو هۆو شێوازەی پرۆپاگەندەکەی پێبلاودەکرێتەوە تا رازاوەو سەرنج راکێش و سەرکەوتووتر بێت لە رووی هونەرییەوە،کاریگەرتر دەبێت.[1]

گەر سەیری سەرجەم پێناسەکانی پرۆپاگەندە بکەین دەبینین زۆربەیان یەککەوتوون لەسەر :

١- پرۆپاگەندە دەیەوێ وەڵام دانەوەی ئایندە بەو جۆرەی کەپەیامی پرۆپاگەندەکە دەیەوێ بگۆڕێ، کە نێرەری پەیامەکە دەیەوێ لەمیانەی ئەوەوە بگاتە ئەو وەڵام دانەوەی مەبەستیەتی.

٢- پشت بە فشاری سۆزو زەوتکردنی دەروونی بەهۆی ئامرازی جۆربەجۆرەوە دەبەستێ. کە هەندیکیان لە بازنەی رەوشت دەچنە دەرەوە بەمەبەستی بەدیهێنانی هەستێکی سلبی یان ئیجابی گشتی بەرامبەر ئەو کێشەیەی دەیخاتە ڕوو.

٣- بەم واتایە کەواتە پرۆپاگەندە هونەرە، سەرەڕای ئەوەی کە شالاوی پرۆپاگەندە شێوازی زانستی بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی پەیڕەو دەکات، بریتییە لە هونەر چونکە لەیەکەم جارو دوایەمین جاردا بەپلەی یەکەم پشت بە لێهاتنە کەسییەکانی ئەو کەسە دەبەستێ هەڵدەستێ بە شالاوەکە، وە بەتایبەتیە ساکۆلۆژیەکانی ئەو کەسەی ئاراستەی دەکرێت و ئەو کەش و هەوا دەروونیەی دەوری داوە.

پرۆپاگەندە لەمێژوودا

هەرچەندە ئەم زاراوەیە پێش سەدەی (١٧) نەناسراوە، بەڵام شێوازی جۆربەجۆری چالاکی پرۆپاگەندەیی هەر لەدێر زەمانەوە، بەکارهاتووە.

فیرعەونەکان شێوازی پرۆپاگەندەیان لەکاتی جەنگەکانیاندا بەکارهێناوە.

---

[1] هەمان سەرچاوەی پێشوو لا ٤١٧.

یۆنانیەکان زۆر هەڵکەوتووبوون لە بەکارهێنانی شێوازەکانی پڕوپاگەندە بۆ هێنانەدی ئامانجە سیاسیو سەربازییەکانیان لەڕێی خوتبەو شیعری حەماسییەوە.
ڕۆمانیەکانیش شێوازی تایبەتی خۆیان هەبوو بۆ سەرکەوتن بەسەر پڕوپاگەندەی دوژمندا بەنزیکترین کات و بەکارهێنانی شیعر بۆ وروژاندنی هەستی میللیو نیشتمانی.[٢]

پڕوپاگەندە لە مێژووی ئیسلامیدا

ئیسلام لە بوعدێکی عەقیدەی دا پڕوپاگەندە. کە لە زمانی هەق و لۆجیکی ئیمانەوە سەرچاوەی دەگرت. کە ئەمەش تاقە لۆجیکی سیاسەتی دەرەوەبوو، بەڵام ئەم پێگانە تووشی شێوان هات، ئەمەش کاتێ دەوڵەتی ئەمەوی هەڵسا بەوەی بوعدێکی سیاسی بەسەردابڕی ئەمەش بەبەکارهێنانی شێوازی زۆرەملێو ناوزڕاندن و هەڵبەستنی فەرموودە بەدەم پێغەمبەرەوەو دروست کردنی کەسایەتیو درۆو دەلەسە بۆ ئەوەی شەرعیەتی سیاسی نەوەکانی ئومەییە بسەلمێنێ.
بەڵام بزوتنەوەی عەبباسیو فاطمی پڕوپاگەندەیان کرد بە چەکی بنەڕەتی دەستیان بۆ دروست کردنی لایەنگرو سازکردنی رای گشتی بۆ گۆڕانکاری کردن لە بونیادی دەوڵەتدا بانگەوزازی عەبباسی شێوازی جۆربەجۆری بەکارهێنا بۆ دواندنی هێزە نەیارەکانی حوکمی ئەمەوی. یانی هەموو کۆمەڵێ کە نەیاری ئەمەوییەکان بوون بەجۆرێ دواندوویانە کەلەگەڵ بیروڕاو ئاواتەکانیاندا سازگاربێ، بەڵکو هەر لەناو ئەم کۆمەڵانەدا بانگەوازکەریان دروست کردووە، فاطمیەکان بەئەزموونێکی نوێوە پڕوپاگەندەی خۆیان دەست پێکرد. مەبەستی بنەڕەتی لە دروست کردنی زانکۆی ئەزهەردا بەکارهێنانی دەزگای فێرکردن بوو بۆ بلاوکردنەوەی بانگەوازی فاطمي، هەروەها شیعریان بەکارهێناوە. ئەنجومەنێکی بانگەوازیان پێک هێنا بەسەرۆکایەتی (بانگخوازی بانگخوازان) کە (١٢) کەس یارمەتیدەری بوون، کەهەریەکەیان نوێنەری ئەنجومەنەکە بووە لەناوچەیەکی میصردا.

[٢] الدعاية الايرانية والدعاية الاسرائيلية/ عصام فاهم جواد العامري/ل٢٦-٢٧.

پێغەمبەران و جەنگی پڕوپاگەندە

گەر چاوێ بە ژیاننامەو کارو خەباتی پێغەمبەرانی خواداو ململانێیان لەگەڵ خۆسەپێنەرانی نەتەوەکانیان بخشێنین، سەیردەکەین دەزگای دەسەلاتداری کۆمەڵگا ویستویەتی جەنگێکی پڕوپاگەندەی سەختیان لە دژ بەرپا بکەن. تا لەم رێیەوە دڵی خەڵکیان لێساردکەنەوەو سیمای خۆیان و بانگەوازەکەیان بشێوێنن، لێرەدا حەزدەکەم ئاماژەیەکی کورت بۆ چەند نموونەیەک لەو بارەیەوە بکەم:

١) نوح پێغەمبەر ﷺ سەیردەکەین نەتەوەکەی نوح بەوە تاوانباری دەکەن کە (یرید أن یتفضل علیکم) المؤمنون/١٤. واتە نوح دەیەوێت لەئێوە بەرێزتر بێت و خۆتان بەسەردا بسەپێنێ! رون و ئاشکرایە کە ئەمە قسەی دەسەلاتدارانی زۆردارانی روو بەجەماوەرە رەش و رووتەکەیە بۆ ئەوەی شوێن بانگەوازەکەی نەکەون و هەر لە سەرەتاوە بەربەست لەنێوان ئەمان و (نوح) دادروست بکەن. لەلایەکی ترەوە (نوح)و هەموو ئەو باوەڕدارانەی باوەڕیان پێهێناوە بەدرۆزن لەقەلەم دەدەن (بل نظنکم کاذبین) هود/٢٧. ئێمە لێمان روونە کە لەبانگەوازەکەتاندا راست ناکەن.

سێهەم جار زۆر بەتوندی بە سەرلێشێواوی تۆمەتباری دەکەن (إنا لنراك في ضلال مبین) ئێمە تۆ -واتە نوح- لە گومڕاییەکی ئاشکرادا دەبینین.

ئیتر چۆن مرۆڤێکی گومڕا دەتوانێت رێنمویی خەڵک بکات؟

٢) **هود** : نەتەوەکەی هود بە گێلیو درۆزنی تاوانباری دەکەن (إنا لنراك في سفاهة و إنا لنظنك من الکاذبین) الأعراف/٦٧.

سەرنجێکی دەروونی ئەوە دەردەخات کاتێ باسی تاوانبارکردنی پێغەمبەرانە بە درۆزنی، دەستەواژەی (وا گومان دەبەین) بەکاردەهێنن، چونکە لەبەرەنجامی تاقیکردنەوەیەکی دوروو درێژی نەتەوەکاندا راستگۆیی پێغەمبەرانیان لا رۆشن بووە. لەبەرئەوە جەخت کردنەوە لەسەر ئەو مەسەلەیە گەمژەیی نەبێ هیچی تر ناگەیەنێت. ئەگەرچی پڕوپاگەندەکان هەمان ئاکامیان لێدەکەوێتەوە.

بەڵام کاتێ باسی گومڕاییە زیاتر پێ دادەگرن چونکە خەڵکەکە بەئاسانتر باوەڕی پێکردووە. چونکە بانگەوازی پێغەمبەران لەگەڵ بیروباوەڕو ئەو واقعەی خەڵکەکەی تیا ژیاوە ناکۆک بووە. بەڵکو لە بنەڕەتدا پەیامەکە بۆ گۆڕینی هاتووە.

هەروەک لە دەقە قورئانییەکانیشدا ڕۆشن دەبێتەوە سەرکردایەتی کۆمەڵگای نەفامی لەو کاتەدا شاڵاوی پڕوپاگەندەکەی بەرپا کردووە. چونکە پارێزگاریکردنی بەرژەوەندییە نارەواکانی خۆیان لە دژایەتی کردنی بانگەوازی پێغەمبەراندا بینیوەتەوە. لەولاوە بۆ ئەوەی لەم ڕێگایەوە کونترۆڵی دەروونی جەماورەیان بەدەستەوە بمێنێتەوە.

خەڵکە نەزانەکەش پڕوپاگەندەکانیان دووبارە دەکەنەوەو دەڵێنەوە نەتەوەکەی هود دەڵێن خواوەندەکانمان لە هود توڕەبوون و عەقڵیان تێکداوە لەبەرئەوەلەدژی داب و نەریتەکانی کۆمەڵگا خەریکی وڕێنەکردنە.

(قالوا یاهود ما جئتنا ببینة وما نحن بتاركي آلهتنا عن قولك وما نحن لك بمؤمنین إن نقول إلا اعتراك بعض آلهتنا بسوء قال إني أشهد الله وأشهدوا أني بريء مما تشركون) هود/٥٣،٥٤.

وتیان ئەی هود تۆ بەڵگەت لەسەر ڕاستی بانگەوازەکەت بۆ نەهێناوین و پێ نییە. لەبەرئەوە ئێمە لەبەرخاتری قسەکانی تۆ واز لە خواوەندەکانی تۆ ناهێنین و باوەڕت پێناکەین.

ئەوەی دەیڵێی بەرەنجامی عەقڵ تێکچوونێکە لەلایەن خواوەندەکانمانەوە. (هود)یش ڕووبەڕوویان فەرمووی: من خوا دەگرم بە شایەت و خۆشتان شایەت بن کە لەهەموو ئەو شتانەی دەیانکەن بە هاوەڵی خواو بیروباوەڕی یەکتاپەرستی لێل دەکات، بێبەریم .

(٣) موسا ﷺ : ئەوەتە فرعەون دنیا لە موسا پڕدەکات و ڕووبەڕووی خەڵکە سەرلێشێواوەکە دەڵێ: (إن هذا لساحر علیم یرید أن یخرجكم من أرضكم فماذا تأمرون) الشعراء/٣٤.

بەڕاستی ئەو کابرایە هەتا بڵێی جادووگەرێکی لێزان و شارەزایە. دەیەوێ بەجادووەکەی لەخاک و ئاوی خۆتان دەرتانکات جا ئێوە چی دەڵێن؟

تاوانبارکردنی حەزرەتی مووسا بە جادووگەری، لەچەندەها شوێنی قورئانداو بەشێوازی جۆراوجور لەلایەن فرعەونەوە دووپات کراوەتەوە.؟

ا) لەشوێنێکی تردا فیرعەون موسا بەوە تاوانبار دەکات کە شێت و *درۆزنە*.

(إلی فرعون وهامان وقارون فقالوا ساحر كذاب) غافر/٢٤.

(فتولی بركنه وقال ساحر أو مجنون) الذاریات/٣٩.

دستەو دایەرەی دەوربەریشی هەمان قسوان لێدەدەنەوە:

(قال الملأ من قوم فرعون إن هذا لساحر علیم) الأعراف/١٠٩.

لـه قۆناغی سێهەمیشدا جەماوەرەکە هـەمان شت رووبەرووی موسـا دەکەنەوە. (فلما جاءهم الحق من عندنا قالوا إن هذا لساحر مبين) يونس/٩٧.
(فلما جاءهم موسى بآياتنا قالوا إن هذا إلا سحر مفترى) القصص/٣٦.

ب) جارێکیتر بەخراپەکار ناوی دەبەن کـە خـەریکی خراپەنانەوەیـە لەسـەر زەویدا (أتذر موسى وقومه ليفسدوا في الأرض) بەپرسیارو سەرسوڕمانەوە باسی ئەوە دەکرێت چۆن دەبێت موسا هەروا وازی لێبهێنرێت بۆ ئـەوەی لەسەر زەویدا خراپەکاری بکات.

ج) لەلایەکی ترەوە وا دەردەخەن کە موسا تەنها *شێتی کورسیو پلەو پایـەو سەرۆکایەتییو* خۆدەرخستنە (إجئتنا لتلفتنا عما وجدنا عليه آباءنا وتكـون لكمـا الكبرياء في الأرض) يونس/٧٨.

د) پروپاگەندەیەکی ژەهراوی فیرعەون دژی موسـا بریتیبـوو لـە (مهين ولا يكـاد يبـين) الزخـرف/٥٢. کەدەیـەوێت سـوکی کـات و وای بخاتـە روو *کەسایەتییەکی دیارو ناسراوو خاون پلەو پایەو شکۆنییە.*

هـ) تاوانبارکردنی(موسا) بەوەی *سپڵەو بەدنمەکەو چاکەی لەبەرچاو نییـە* (ألم نربك فينا وليدا ولبثت فينا من عمرك سنين) الشعراء/١٢. ئایـا تـۆ منـاڵێ نەبویت و ئێمە پەروەردەمان کردی؟ چەندان ساڵی تەمەنت لامان بەسەر نەبرد؟ وەکە بڵێ ئایە ئەمەیە پاداشتی ئەو چاکانەت بـۆ ئێمـە کـە ئـاوا دژایەتیمان بکەیت و خەڵکمان لێهاندەی.

و) تاوانبارکردنی (موسا) *بەبێباوەڕیو خوا نەناسی!* بـۆ ئـەوەی خەڵکەکـە بـاوەڕی پێنەکـەن. بەڵگـەی فرعـەونیش بـۆ سـەلماندنی ئـەو تۆمەتـەی ئەوەیە کە (موسا) لەسەرەتای لاویدا (قبطی)یەکی کوشتووە. (وفعلت فعلتك التي فعلت وأنت من الكافرين).

وەکە ئەوەی بڵێ ئەگەر یەکێ باوەڕی بـەخوا هـەبێ چـۆن دەبێـت شـتی وای لێبوەشێتەوە.

سەرەڕای هەموو ئەم بوختـان و درۆو دەلەسـەو پروپاگـەندە ناڕەوایانـە دژی موسا. کە ڕۆژی خۆی هاتە پێشەوە هەق سەرکەوت و ناهەقی رامـاڵی. جادووگـەرەکانی فرعـەون لەبـەردەم جـەماوەردا باوەڕیـان هێنـا. فرعـەون لەبەردەم ئەم دیمەنەدا تێکچوو شپرزەبوو. جارێکیتر بـەفێڵ و تەڵەکـەبازی پەنای بردەوە بەر بەکارهێنانی پروپاگەندەو درۆو دەلەس.

بەخەڵکەکەی وت کـە ئـەم کـارە بەرێکـەوتنێکی لەوەوپێشـی نێـوان موسـاو جادووگـەرەکان ئـەنجام دراوە. لەبەرئـەوە کڕنـۆش بـردن و

باوەڕهێنانەکەیان تەنها سیناریۆیەو پیلانێکی دوو قۆڵی هاوبەشە بۆ هێنانەدی ئامانجەکانیانە.

(إن هذا لمكر مكرتموه في المدينة لتخرجوا منها أهلها فسوف تعلمون) الأعراف/١٢٣.

سەرەنجام هەبق سەردەکەوێو موساو (بني إسرائيل)ەکان لە میسر دەردەچن. بەڵام تۆ بڵێی موسا دوای ئەمە لە پڕوپاگەندەی ناحەزان رزگاری ببێت؟ ئایا لەچنگی ئازاردان قوتاری دەبێت؟ نەخێر، بەڵکو لەوە بەدوا بەدەست خودی (بني إسرائيل)ەکانەوە تووشی ئازارو ناڕەحەتی دێت. ئەوەتە قورئان باسی ئازاری (موسا)مان بەدەست نەتەوەکەیەوە بۆ دەگێڕێتەوەو دەفەرموێت: (وإذ قال موسى لقومه يا قوم لم تؤذونني وقد تعلمون أني رسول الله إليكم) الصف/٥.

ئەوەتە موسا بەرامبەر گەلەکەی دەفەرموێت. گەلی برای ئەری لەبەرچی وا ئازارم دەدەن. لەکاتێکدا چاک دەزانن کە من پێغەمبەری خوام و بۆ ئێوە رەوانە کراوم؟

(٤) **پێغەمبەری ئیسلام** ﷺ: پێغەمبەری ئیسلامیش ئەگەر لە پێغەمبەرانی پێش خۆی زیاتر نەکەوتبێتە بەر ئازارو ناڕەحەتیو شاڵاوی پڕوپاگەندەی دوژمنانە ئەوا کەمتر نەبووە. قورئان باسی ئەو پڕوپاگەندە جۆراو جۆرانەمان بۆ دەکات کە دوژمنانی پێغەمبەرە ﷺ ئاراستەیان کردووە. بەجۆرەها شێوازی ناجوامێرانە لەهەوڵی ئەوەدا بوون کەسێتی خۆیو بانگەوازەکەی لەبەرچاوەی خەڵک ناشیرین بکەن و بەربەرەکانی بکەن و نەهێڵن بگاتە مێشک و دڵی خەڵکیو تەشەنە بکات. لێرەدا پێویست بەوە ناکات بەدرێژی باسی ئەو مەسەلەیە بکەین و تەنها *چەند ئاماژەیەکی کورت دەکەین چونکە کتێبەکانی ژیاننامەی پێغەمبەر بەدرێژی باسیان کردووە:*

١) **تۆمەتبارکردنی بەشێتی** (أم يقولون به جنة بل جاءهم بالحق وأكثرهم للحق كارهون).

واتە: یاخود دەڵێن جنۆکە دەستی لێوەشاندووەو شێت بووە. لەڕاستیدا مەسەلەکە وا نییە بەڵکو ئەو (هەق)ی لای خواوە بۆ هێناون و زۆربەی ئەوانیش چاوێان بەهەق هەڵنایە.

٢) درۆزنی (افترى على الله كذبا) سبأ/٨.

واتە: درۆی بەدەم خواوە هەڵبەستووە.

٣) *درۆی بەشاعیردانانی* : (بل هو شاعر) الأنبياء/
٤) *جادوگەری* (وعجبوا أن جاءهم منذر منهم وقال الكافرون هذا ساحر كذاب) ص/

ئەمەو چەندەها شێوازیتر کە دوژمنــانی بانگەوازی رزگاریو هەق و یەکسانی پێغەمبــەرانی خوا بەگشتی و پێغەمبــەری ئیسلام بەتایبەتی، پێغەمبەرانیان پێ تاوانبارکردووە. بەڵام .. دوارۆژ بۆ باوەڕی قوڵ و متمانەی بەهێزو هەق و هەقخوازییە. هەر بۆیە دەبینین لە مێژوودا هەموو ئەو پڕوپاگەندەو چاوڕاوو درۆو دەلەسانە بەسەر خاوەنەکانیاندا شکاوەتەوەو لەدەرکەوتنی حەقیقەتی تاوانبارانەیان نەیپاراستوون و فریایان نەکەوتووە.

پەرەسەندنی چەمکی پڕوپاگەندە لە سەدەی بیستەمدا

دەسەڵات پەیداکردنی مەبدەئی نەتەوەکان لەسەدەی نۆزدەداو ئەوەی لەگەڵ خۆیدا هێنای لەسەربەستی تاکەکەسی پەیوەندی نێوان تاك و دەوڵەتی کرد بە پەیوەندییەکی راستەوخۆ. وای لە پڕوپاگەندە کرد کە وەك دیاردەیەکی جەماوەریو هێزێکی سیاسی وەدەرکەوت.

• گۆڕانکاریەکانی سەدەی بیستەم هەر لە شۆڕشی کۆمۆنیستییەوە بگرە تا بەرپابوونی هەردوو جەنگە جیهانییەکەو ئەو پێشکەوتنە سەرسوڕهێنەرە زانستییەی لەئامرازەکانی پەیوەندیکردن بە ئەو زانستانەی لەرەفتاری مرۆڤ دەکۆڵێتەوە بەخۆیەوە بینی. دەوری خۆی هەبوو لە فۆرمەڵەبوونی واتای پڕوپاگەندەو دارشتنەوەی.

ئەمڕۆ پڕوپاگەندە چالاکییەکە کە لەلایەن زۆربەی دام و دەزگا رەسمیو نارەسمیەکاندا بەشێوەی ئاشکرا یان شاراوە بۆکارتێکردن و کۆنترۆڵ کردن بەکاردەهێنرێ.

هیچ حکومەت و حیزب و تاقمێکی چاکسازی یاخود بزوتنەوەیەکی کۆمەڵایەتی یان دەستەیەکی ئابوری ناتوانێت بەبێ پڕوپاگەندە کاربکات و بەردەوام بێ.

پڕوپاگەندە لەسەدەی بیستەمدا خاسیەتەکانی دیاریکراوە و سیمای تایبەتی خوی پەیداکردووە.

کەئەم خاسیەتانەش بریتین لە :

یەکەم : پڕوپاگەندەی سیاسیو ناسیاسی لێك جیابوونەوە.

دووەم : پڕوپاگەندەی سیاسی شت پڕوپاگەندەی شەخسی نەماوە. بەڵکو رووە بەپڕوپگەندەیەکی جەماوەری نەتەوەیی گشتی کە لەنەریتەکانی کەلەپور سەرچاوە دەگرێ پشت بە فەرمانێکی ژیاری دەبەستێ.

سێهەم : پڕوپاگەندەی سیاسی وای لێ هاتووە کە هەمیشەو بەردەوامن بێت کاتێ ئامانجە بنەڕەتیەکەشی بەدی دێنێ بەردەوام دەبێ بۆ داکۆکی‌کردن لەم ئامانجەو بەهێزو فراوانکردنی.

چوارەم : بەڕوونی جیاوازی لەدەستپێکێ و ئامرازو رەگەزەکانیدا دەردەکەوێ کاتێ چوارچێوەکەی جیاواز بێ. پڕوپاگەندەی دەرەکی ناکرێ پشت بە هەمان دەستپێکێ و ئامراز و رەگەز ببەستێ کە پڕوپاگەندەی ناوخۆ پشتی پێ دەبەستێ.

پێنجەم : پڕوپاگەندە بووە بە کرۆکی بزوتنەوەی سیاسی بەڵکو پرۆسەکە درێژەپێدانی پرۆسەی پڕوپاگەندەکردنە.

شەشەم : هەروەکو جەنگ، لە هەردوو حاڵەتی شاڵاوبردن و بەرگری‌کردندا تەکنیکی تایبەتی خۆی هەیە.

ئیسلام و جیاوازی‌کردن لەنێوان پڕوپاگەندەو بانگەوازدا

ئەزمونی سیاسی ئیسلامی لەسەرەتاکانی خۆیدا چەمکی (پڕوپاگەندە)ی بەگرێدراوی لەگەڵ چەمکی (بانگەواز)دا نەبێت نەناسیوە. وەک لێکدانەوەی دەقی ئەو نامەو پەیامانەدا دەردەکەوێت کە پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ فەرمانڕەوایانی دەوروپشتی دەوڵەتی یەکەمی ئیسلامی ناردوون و داوایان لێ‌دەکات بێنە ناو ئیسلامەوە. بەڵام پەرەسەندنی هاوچەرخەکان کارێکی‌کردووە جیاوازی لەنێوان چەمکە تێکچڕژاوەکان بکرێت، کە تێکەڵ بەچەمکی پڕوپاگەندەیی بوون لەوانەش بانگەواز.'

بۆ جیاکردنەوەیان لەیەکتر زۆر بەکورتی دەڵێین: *پڕوپاگەندە بریتی‌یەلە هەوڵێکی رێکخراوو نەخشە بۆ کێشراو بەمەبەستی دەست گرتن بەسەر رەوت و رای خەڵکیدا بۆ بەدیهێنانی ئامانجێکی دیاری‌کراو لەرێی فشاری سۆزو نائارامی فکری‌یەوە.*

لە کاتێکدا (بانگەواز) واتە (*بڵاوکردنەوەی فکرەیەکی دیاری‌کراو بەمەبەستی ئەوەی کەسانی تر بڕوای پێبکەن بەبەکارهێنانی بەڵگەو بیرکردنەوەی زانستی دروست.*

دەشێ ئەم فکرە ئاوەڕۆکێکی ئایینی، ئایدۆلۆژی یاخود سیاسی دیاری کراو بێت.

بەگشتی ئاراستەی باوەڕدار دەکرێت بۆ ئەوەی باوەڕەکەی قوڵتر بێتەوە).

دەتوانین لەسەر ئەم بناغەی خوارەوە چەمکی پڕوپاگەندەو بانگەواز لەیەکتری جیابکەینەوە:

١) بانگەواز بەهایەکی (محوری) یاخود نمونەیی بالای ئایدۆلۆژییە کە لەبنەڕەتدا مورکێکی ئینسانی پێوەیە، حوکمی دەکات، لەکاتێکدا لۆجیکی پڕوپاگەندە لەبنەڕەتدا (مثالیة)یەکی ئایدۆلۆژیو سیاسیو بەرژەوەندی حوکمی دەکات کە خۆی بەمەڵبەندێکی جوگرافی یاخود نەتەوەییەوە دەبەستێتەوە.

٢) بانگەواز بوونی پەیوەندییەکی روحیو (انتماء)یەکی ئایدۆلۆژی دیاریکراو دەخوازێت. ئاراستەی مرۆڤێکی باوەڕدار دەکرێت یاخود ئامادەیی باوەڕهێنانی تیا بێت.

بەپێچەوانەی پڕوپاگەندەوە کە ئاراستەی یەکێ دەکرێت قەناعەتی هەبێت یاخود ئامادەبێت قەناعەت بکات. جیاوازیش لەنێوان قەناعەت کردن و باوەڕدا ئاشکرایە. باوەڕ بیتییە لە (إنتماء)و وەلامدانەوەیەکی گشتیو هەمەلایەنە. بەلام قەناعەتکردن تەنها بریتییە لە وەرگرتنی باری سەرنجێکی دیاریکراو.

٣) قەناعەت پێکردن لە پڕوپاگەندەدا لە (جزئيات)ەوە دەست پێ دەکات و بە (كليات) كۆتایی پێدێت. بەپێچەوانەی بانگەوازەکە کە بە (کلیات) دەست پێدەکات و بەوەرگرتنی (جزئيات) كۆتایی پێدێت.

٤) پڕوپاگەندە هیچ پەیوەندییەکی روحی لەوەپێش یاخود (ولاء)یەکی دیاریکراو، ناخوازێت لەکاتێکدا بانگەواز سۆزێکە راڤەی (ولاء) دەکات و دەیخوازێت.

٥) پڕوپاگەندە لەسەر بناغەی (ئارایشت و رازاندنەوە)و یاریکردن بەڕاستی بەندە، سڵ لە بەکارهێنانی درۆناکاتەوە. بەڵکو هەندێجار هەر لەبنەڕەتەوە لەسەر درۆ دادەمەزرێت. لەکاتێکدا بانگەواز لەسەر راستگۆیی دادەمەزرێت و هەوڵی گەیشتن بەڕاستی دەدات.

٦) پڕوپاگەندە حاڵەتێکی هەڵچوون لە مرۆڤدا دروست دەکات هەروەک باسیشمان کرد سڵ لەبەکارهێنانی شێوازی بێڕەوشتانە ناکاتەوە.

لەکاتێکدا بانگەواز هەوڵدەدات (المنطـق الذاتـي) بدوێنێت، هەروەها هەوڵی چەسپاندنی (ولاء) دەدات لەڕێگای پابەندبوونی بە ڕاستیو ڕاشکاویەوە.

ڕەگەزەکانی پڕوپاگەندەی هاوچەرخ

ئێستا وای لێهاتووە کە پڕوپاگەندە لەرژێم و کۆمەڵگا سیاسی یەکاندا تارادەیەکی زۆر لەیەک دەچن ئەشێ هۆو ئامرازەکانی جیاوازبن، یان لەرووی ڕێکخستنی و کاریگەریەوە جیاوازیان هەبێ. بەڵام ئەمە کارناکاتە سەر گۆڕینی سروشتی دیاردەی پڕوپاگەندە کە مرۆڤ لەجاران زۆرتر دەکەوێتە ژێر کاریگەریەکەوەو وەڵامی دەداتەوە.

ئەو کەسەی هەڵدەستێ بە پڕوپاگەندە دەرفەت لەوە دەهێنێ کەخەڵکی جیاوازی لەنێوان ڕاو ڕاستیەکاندا ناکەن بۆیە بیروڕای خۆی وەکو ڕاستی بەخەڵک ڕادەگەیەنێ.

ئەم پێشکەونەی بەسەر چەمک و واتای پڕوپاگەندەدا هاتووە کومەڵێ ڕەگەزی بەسەر پڕوپاگەندەدا سەپاندووە کەگرنگترینیان ئەمانەی خوارەوەن :

یەکەم : شالاوی پڕوپاگەندە ئاراستەی جەماوەردەکرێت ، پڕوپاگەندەچی تاکی لا گرنگ نی یە وەکو تاکێ، بەڵکو پڕوپاگەندەی هاوچەرخ دەیەوێ بگا بە تاک بەو سیفەتەی ئەندامی جەماوەرە. لەسەر بناغەی کاروبارە هاوبەشەکانی کەلەنێوان تاک و کەسانی تردایە. مامەڵەی لەگەڵدا دەکات. بەواتای مامەڵە لەگەڵ پاڵنەرو سۆزو هەست و نەستیدا یان ئەو شتانەی باوەڕی پێیەتی، بەم جۆرە ئەو کارەی ئاراستەی دەکرێ بەرهەمی دەبێ.

دووەم : پڕوپاگەندەی هاوچەرخ پێویستە گشتی بێ واتا پێویستە تاک لە هەموو لایەکی فکری و عاطفی یەوە ئابڵوقە درێ. ئەمەش لە پڕوپاگەندەچی دەخوازێ کە هەموو ئەو هۆکارانەی لەبەردەستیایەتی بەکاربێنێ.

بەجۆرێ هەر هۆیەو بەجۆرێ بگاتە تاک کەوای لێ بکات سەر لە نوێو بەهەمان رووکار وەڵامی پەیامە پڕوپاگەندی یی یەکە بداتەوە.

سێهەم : پێویستە هیچ کەلەبەرێ بەجێ نەهێڵێو تیشوو درێژبی والە ماوەیەکی دوورودرێژ بەردەوام بێ.
پڕوپاگەندە وا لە تاکێ دەکات لەجیهانێکی دابڕاودا بژی. پێویستە سەرچاوەی دەرەکی نەبێ، هەروەها پێویست تەنها ساتێ بواری بیرکردنەوەی لەبەرامبەر پڕپاگەندەچییەوە پێنەدرێ. وەکێ ئەوەی لەکاتێکدا روودەدات کە پڕوپاگەندەکە بەردەوام نەبێ.
چوارەم : پڕوپاگەندە هەوڵ دەدا کۆنترۆڵی هەڵوێست و را بکات تا لە کۆتاییدا کار لە رەفتار دەکات. بەجۆرێ کەئەم رەفتارە لەگەڵ ئەو هەڵوێست و رایەدا سازگاربێ کە پڕوپاگەندەچی دەیەوێ دروستی بکات.
پێنجەم : شالاوی پڕوپاگەندەیی سەرکەوتوو پێویستە شت بە ناسینی باری دەروونی فەردو خاسیەتەکانی کۆمەڵەکەی بدات، پڕوپاگەندەچی وەکو عەسکەری وایە، دەبێ شارەزای ئەو زەویەبێ بەسەریدا دەڕوات، هەست و نەستیو رازو مەیل و رەوتەکانی ئەو جەماوەرە بزانێ کە دەیەوێ بیگاتێ، خالی دەست پێکردن بریتییە لە شیکردنەوەی خاسیەتەکانی کۆمەڵ و راو بونیادی سۆسیۆلۆژی.
بۆ تەواوکردنی ئەمەی پێشەوەو ناسینی شەپۆلە بنەڕەتیەکانی ئەو کۆمەڵەی کە پڕوپاگەندەی ئاراستە دەکرێت، بەمانای ناسینی ڕێسا سایکۆلۆجیە کۆمەڵایەتیە بنەڕەتەکان کە کۆمەڵگای لەسەر بنیات دەنرێت کارێکی پێویستە.
لەمەوە دەگەینە ئەو راستیەی کە هەرچەندە چەمکی پڕوپاگەندەیی لە رژێم و کۆمەڵگا سیاسیەکاندا لەیەکێ دەچن و پشت بەیەکێ شێوازی تەکنیکی دەبەستێ، بەڵام شەقڵی پڕوپاگەندەو لۆجیکەکەی بەپێی جیاوازی تاقم و کۆمەڵگاکان جیاوازەو دەگۆڕێت.

جۆرەکانی پڕوپاگەندە

لەڕووی سەرچاوەی پڕوپاگەندەوە دەکرێ بە سێ جۆرەوە:

١- **پڕوپاگەندەی سپی** :

لەسەرچاوەیەکی ڕەسمیو ناسراوەوە دەردەچێو دەوڵەت بەرپرسیاریەتەکەی دەگرێتە ئەستۆ. ئەم جۆرە لە پڕوپاگەندە بۆ ئەوەی ڕێگای خۆی بکاتەوە هەوڵ دەدات پشت بە مەنطق و ڕاستی و ژمێریاری ببەستێ تا قورسایی زیاتر بێ و کاری زۆر تر بێ.

٢- **پڕوپاگەندەی خۆڵەمێشی :**

سەرچاوەکەی زۆر روون نیەو گوێش ناداتێ ئەگەر خەڵکی سەرچاوە ڕاستەقینەکەیان دۆزیەوە لەپاڵ ئامانجێکا خۆی دەشارێتەوەو ڕووداوەکان بەرەنگێ لێک دەداتەوە مەبەستەکانی خۆی بێنێتە دی. بەناڕاستەوخو لەڕێی دەرگایەکی نزیکەوە بلاودەبێتەوە.

٣- **پڕوپاگەندەی ڕەش :**

بریتیە لەو پڕوپاگەندەیەی کە سەرچاوەکەی ئاشکرا نیەو شاراوەیە. کەزیاتر لە رادیۆ نهێنیە ناڕاستەکراوەکاندا خۆی دەبینێتەوە. سا یاخود چاپکراوی بێناوونیشان یان بە ناوی خواستراوەوە لەڕێی ڕێکخستنی نهێنیو سیخوڕو بەکرێگیراوانەوە بلاودەبێتەوە.

لەرووی کات دیاریکردنیشەوە پڕوپاگەندە دەبێ بە دوو جۆرەوە :

١- **پڕوپاگەندەی ستراتیژی :**

ئاراستەی هێزەکانی دوژمن و گەلەکەی و ئەو ناوچانەی کە داگیری کردوون، دەکرێت، کەهاوڕێکی نەخشەی ستراتیژی دەوڵەتە، بۆ هێنانەدی هەندێ ئامانج ئاراستە دەکرێ بەدرێژایی چەند هەفتەیەک یان چەند مانگێ یان چەند ساڵێ. ستراتیژیەتی پڕوپاگەندەی دروست پشت دەبەستێ کە چوارچێوەی گشتی سیاسەت و ئەو بارودوخەی یارمەتی سەرکەوتنی دەدات یان ڕێی پێدەگرێت.

٢- **پڕوپاگەندەی تەکنیکی :**

ئاراستەی کۆمەڵێکی دیاریکراو لەماوەیەکی کورت دا دەکرێ بۆ بەهێزکردنی هەندێکاری سەربازی ناوخۆیی.

گیرگرفتی پڕوپاگەندەی تەکنیکی لە گونجاندنی هەڵوێست بە گوێرەی ئەو سنوورەی دەیسەپێنێ پەیدا دەبێت. پێویستە جەماوەری چاک و وەسیلەی چاک هەڵبژێردرێ بۆ ئەوەی کاریگەری خۆی هەبێت.

کاتێ ڕاپۆرتێ بلاودەکرێتەوە پێویستە بوعدەکانی جەماوەر لەپێش چاو بگیرێ، با وادابینێین کە ئامانجی تەکنیکە خۆبەدەستەوەدانی زۆرترین

ژمارەی ئەفسەرو سەربازی دوژمنە. لەم کاتەدا پڕوپاگەندەچی لە ڕۆشنبیری دوژمن دەکۆڵێتەوەو ئایا شەرەفی عەسکەری نموونەیەکی باڵایە؟

هەوڵ دەدا ئەوە بدۆزێتەوە ئایا بارێکی وا لەئارادایە کە دوژمن خۆبەدەستەوەدان بەشەرەف بزانێ؟ لەم حاڵەتەدا پڕوپاگەندەچی هەڵدەستێ بە بڵاوکردنەوەی بەیانات.

لەمەبەدوا بەرگری هیچ مانایەکی عەسکەری نییە ئەو گیروگرفتەی کە هەمیشە دێتە بەردەم پڕوپاگەندەچی تەکتیکی ئەوەیە تا چەند بەخۆیدا هەڵبلێ و هێرش بکاتە سەر دوژمن. *سێیەم جۆر دابەشکردنەکانی پڕوپاگەندە بریتی‌یە لە* **پڕوپاگەندەی ناوخۆیی و دەرەکی.**

وەک روونمان کردەوە ئامانجەکانی پڕوپاگەندە بریتی‌یە لە دروست کردنی هەڵوێست یان گۆڕینی بەو شێوەیەی پڕوپاگەندەچی‌یەکە مەبەستیەتی.

پڕوپاگەندە کاتێ رووی‌کردە کۆمەڵگای پڕوپاگەندەچی‌یەکە بە پڕوپاگەندەی ناوخۆیی ناودەبرێت. یاخود روو دەکاتە کۆمەڵگایەکی تری دەرەکی ئەو کاتەش پێی دەوترێت پڕوپاگەندەی دەرەکی.

بەم جۆرە روون بووەوە کە جیاوازی نێوان ئەم دوو جۆرە پڕوپاگەندە بریتی‌یە لە جیاوازی ئینتیمای نەتەوەی نێرەرو وەرگر (المرسل والمستقبل) ئەم جیاوازیەش کۆمەڵێ ئەنجامی لێدەکەوێتەوە:

یەکەم : زمانی پڕوپاگەندە لە پڕوپاگەندەی ناوخۆیی جیان لە زمانی پڕوپاگەندەی دەرەکی.

لەهی یەکەمدا زمانی نێرەرو وەرگر یەکێکە. بەڵام لە دووەمدا جیاوازە.

دووەم : ئامرازەکانی پەیوەندی لە پڕوپاگەندەی ناوخۆدا ئاسانە چونکە لە ژینگە ناوخۆیی‌یەکەداو خودی کۆمەڵگا خۆجێیی‌یەکە (المجتمع المحلي) هەڵقوڵاوە، بەڵام ئامرازی پەیوەندی لە هی دووەمدا دەبێ نێودەوڵەتی بێ و بەربەستە نەتەوەیی‌یەکان رێی پێ نەگرن.

سێیەم: ئەو جەماوەرەی پڕوپاگەندەی دەرەکی وەردەگرێ جەماوەرێکی بیانی‌یە بەو مانایەی کە لە لۆجیک و هاوخاسیەتەکانیدا لەسەرچاوەی کارە پڕوپاگەندەیی‌یەکەوە جیاوازە.

چوارەم : لە پڕوپاگەندەی دەرەکی‌دا دەبێ پەیامەکە لەپاڵ لۆجیکی ئەوەدا لۆجیکی وەرگریش لەبەرچاو بگیرێ چونکە جاری وا هەیە خاڵی لەیەکتر دوورکەوتنەوە یان زۆرترە لە خاڵی لێکتر نزیکبوونەوە

پێنجەم : کاری هەڵسەنگاندن بۆ زانینی ئەندازەی وەرگرتنی نامە پڕوپاگەندەیی‌یەکە لە هی دەرەکی‌دا نارەحەتە.

لەهەموو حاڵەتەکاندا پڕوپاگەندەی ناوخۆیی لەڕژێمە شمولیەکاندا بێ یاخود دیموکراسی‌یەکان.

ئامرازێکە بۆ کۆنترۆڵکردنی کۆمەلایەتی بەکاردێت، وەک ئامرازێکی یارمەتیدەر بەکاردەهێنرێ بۆ گەیشتن بە دەسەلات و کۆنترۆڵ گرتنە دەست و چەسپاندنی قەناعەتی خەڵکی بەرەوایی سیاسی تاقمی فەرمانڕەوا (یان ناشەرعی بوونی کاتێ پڕوپاگەندەکە لە کۆمەڵە نەیارەکانەوە دەردەچێ).

ئامانجی بنەڕەتی لە پڕوپاگەندەی ناوخۆیی بریتی‌یە لە کارکردن لەسەر دروست کردنی هاوکاری‌و بەیەکەوە بەستنەوە لە چوارچێوەی ڕێبازێکی دیاری‌کراو لەناو کۆمەڵ یان دەوڵەتدا وە دروست کردنی (اتجاهات الرفض) بەرامبەر دوژمن وەک کۆمەڵێکی دەرەکی کە مەترسی‌و هەڕەشە بۆ کۆمەڵگا پێک دەهێنێ.

بەلام پڕوپاگەندەی دەرەکی بریتی‌یە لەو هەوڵ و کۆششەی حکومەتێ دەیدات و ئاراستەی جەماوەرێکی بیانی دەکات بەمەبەستی گۆڕانکاری لە وەلامدانەوەی سەبارەت بەو کێشەیەی خراوەتە ڕوو پەیامی پڕوپاگەندەکە لەدەوری دەسوڕێتەوە.

واتە پڕوپاگەندەی دەرەکی لە زۆربەی کاتدا ملکەچی ویستی حکومەت دەبێ تەنانەت لەسایەی ڕژێمە دیموکراسیەکانیشدا و زمانی بەرژەوەندی روکەشی دەکات و لەگەڵ فەرمانی دبلۆماسی‌و سیاسی دەرەکیدا تێکەڵکیشە.

ڕێسا بنەڕەتیەکانی پڕوپاگەندەی سیاسی

١- لەحاڵەتی هێرش بردندا ئامانجی کەسەکانە نەک بابەتەکان، وە کۆکردنەوەی هەموو تواناکان لە دژی ئەو شەخسانەی دەیەوێ گیروگرفتەکە سادە دەکات. چونکە چارەسەرکردنی گیروگرفتەکان شتێکی ئالۆزە.

٢- دەبێ شاراوە بێ تا دەرنەکەوێ کە پڕوپاگەندەیە ئەگینا تووشی شکست دەبێ.

٣ - لەبەردەستابوونی زانیاری ورد دەربارەی کاروبارەکان و ڕووداوەکان بایەخێکی لە ڕادەبەدەری هەیە، ئەمە سەرەڕای ڕێکخستنی ئاراستە سیاسی و عەسکەرییەکان.

٤ - پێویستە پڕوپاگەندە هەوڵدات وادەرنەکەوێ کەبابەتی نوێ بەدی دەهێنێ. بەڵکو پێویستە گرنگی بەو بابەتانە بدات کە هەن، وە بەجۆرێ چارەسەریان بکات کە خزمەت بە پڕوپاگەندەکە دەکات وەک ئەوەی لەقەیران و نەخۆشییەکانی ڕژێمی سەرمایەداری بکۆڵێتەوەو باس بکات، جا ئەم بابەتانە شێوازێکی هونەریو جۆربەجۆر چارەسەرکەر بکات.

٥ - پێویستە پڕوپاگەندە قالبێکی نەگۆڕی وای نەبێ نەتوانێ لەگەڵ گۆڕانکارییەکانی وژژدا بڕوا. هەمیشە ئامادەبێ کە بەجۆرێ چارەسەری بابەتەکان بکات کە لەگەڵ گۆڕانکارییە تازەکانی ڕۆژگاردا سازگاربێ.

٦ - نابێ پڕوپاگەندە لەبەڕێوەبردنیدا ناوەند کۆنترۆلی بکات. ئەگەر ڕێنمایی و ئامۆژگارییەکان وەک باوە لای دەسەلاتی ناوەندییەوە بێت کەسەرپەرشتی پڕوپاگەندە دەکات، پێویستە شێوازو وەسیلە بەجێبهێنرێ بۆ ئەو کەسانەی نەخشەی پڕوپاگەندەکە ڕادەپەڕێنن.

ڕێساکانی نەخشەی شاڵاوی پڕوپاگەندەیی

لێکۆڵینەوە لەو کۆمەڵگایەی کە شاڵاوە پڕوپاگەندەیی‌یەکەی ئاراستە دەکرێ، لەهەموو لایەنەکانی سیاسیو ئابووریو کۆمەلایەتیو دەروونی‌یەوە.

کارێکی زۆر دەکاتە سەر ئامادەکردنی شاڵاوە پڕوپاگەندەییەکە. دیاریکردنی جۆری شاڵاوەکەو چۆنیەتەکەی لەسەر دەرەنجامەکانی ئەم لێکۆڵینەوە وەستاوە.

هۆکارەکانی سەرکەوتنی پڕوپاگەندەی سیاسی

١ لێکۆڵینەوەی سایکۆلۆجیەتی کۆمەلایەتی (علم النفس الإجتماعي).

پەیوەستە لە ڕووی دەروونیەوە لەو ڕای گشتییە بکۆڵرێتەوە کە شاڵاوە پڕوپاگەندەکەی ئاراستە دەکرێ. پڕوپاگەندەچی سەرکەوتوو ئەو کەسەیە

که بەتەواوەتی جەماوەر دەناسێ. وە بەتەواوی ئەو ڕێگایانە بناسێ کە وەلامدانەوە لای ئەو جەماوەرە دەخولقێنێ.

٢- هۆکاری بەدیهێنان و تازەکردنەوە: لەخستنەڕوودا لەڕۆتین و دووپات کردنەوە دوورکەویتەوە. چونکە ئەگەر شێوازی بەردەوام دووبارە بۆ ئەو کاتە دەبێتە مایەی بێزاری.

٣- ڕۆح سوکیو نوکتە ئامێزی : ئەگەر پڕوپاگەندەچی ڕوح سوك نەبێو کاریگەری ڕۆحی بۆ سەر ڕای گشتی نەبێ، حەتمەن تێکدەشکێ. نوکتەش زۆرجار بووە بەهۆی ڕۆخانی ڕابەرەکان.

٤- دووپات کرنەوە : بەکارهێنان و دووپاتکردنەوەی هەندێ دەستەواژەو دروشم بەشێوەیەکی دیراسەکراوو شێوازی جۆربەجۆر زۆرجار بەرەنجامی باشی دەبێ.

٥-پڕوپاگەندە لەدەرگاوە بۆ دەرگا: بۆ نموونە پڕوپاگەندەچی هەڵدەستێ بە دانانی وێنەی پێشەوای وڵات لە ماڵ، هاولاتیان و ڕێگاوبان و شەقام و نوسینگەو شوێنی بازرگانیو گۆڕەپانە گشتیەکان. ئیتر هاوولاتی بەیانی کە لەماڵەوە دەردەچێو هەتا دەگەڕێتەوە بۆ ماڵ وە هەمیشە وێنەکانی لەپێش چاو بێ.

بەپشت بەستن بەم ڕاستیە *دەتوانرێ شالاوی پڕوپاگەندە بکرێ بە پێنج قۆناغەوە کە دیاری ماوەکەی لەسەر سروشتی ئەو جەنگە بنەڕەتیە وەستاوە کە خودی پڕوپاگەندەکە بەرپای دەکات . قۆناغەکانیش ئەمانەن :*

١- **قۆناغی وروژاندنی گیروگرفتەکە** : قۆناغێکی چۆنیەتیە زیاتر لەوەی پڕوپاگەندەو ئاراستەکردن بێ. وروژاندنی تەنگ و چەڵەمەو خستنەڕووی لەدوای کەش و هەوایەکی گرژو نائارامەوە.

٢- **قۆناغی ئامادەبوون بۆ شالاوە پڕوپاگەندەکە** : گوێزانەوە لە ڕاگەیاندنەوە بۆ پڕوپاگەندە بەمانا هونەرییەکەی بە سروشتێکی ستراتیژی دیاریدەکرێ.

٣- **قۆناغی هێرشی ڕاستەوخۆ** : لەمەیدانی ڕاستەقینەی جەنگ دا کورت و بەهێزو خەست و مەرحەلیو یەکلاییکەرەوە دەبێ.

٤- **قۆناغی تێکشکاندنی دوژمن** : تێکشکاندنی هێزە نەیارەکانی پڕوپاگەندەکە پێویستە بە تێکشکاندنی ئەو هێزانە دەست پێبکرێت کە ئاسانن و کەمترین بەرگری لەخۆیان نیشان دەدەن.

٥- قۆناغی قەبەکردنی ئامانجەکان ؛ بۆ بەهێزکردنی ئەو ناوەندانەی کە لە قۆناغەکانی پێشوودا بەدەستمان هێناون.

شەشەم: دەستکاری کردن : دەستکاری کردنی هەواڵ بەجۆرێ دوای دەستکاری کردنەکە واتایەکی زۆر ترسناک بەخۆیەوە دەگرێ. وتەیەک بەخراپی سودی لێوەردەگیرێت.

حەوتەم: قرتاندن (لابردن و سڕینەوە): ئەگەر ویستنت رای گشتی پێشەوایەکی لەبیربچێتەوە ئەوا وێنەو هەواڵ و چالاکی یەکانی لەناوا مەهێڵەو لەبەر چاوو گوێ لایبەرە.

هەشتەم: بۆ هەرکەسەو پڕوپاگەندەی خۆی: پێویستە هەموو دەوڵەتێ یاخود هەموو حیزبێ پڕوپاگەندەی تایبەتی خۆی هەبێ. لەگەڵ لەبەرچاوگرتنی ڕێسا گشتی یەکانی پڕوپاگەندەی سیاسی دا.

نۆیەم: ئاسانکاریی : بەکارهێنانی شێوازێی سادەو بەش بەش کردنی بیرۆکەی پڕوپاگەندە.

یانزەیەم: قەبەکردن و هاتو هاوار دروست کردن: زل کردنی و قەبەکردنی هەواڵێکی دیاریکراو نوسینی لێکدانەوەو وتاری جۆراوجۆر لەسەر ئەم هەواڵە بەو مەبەستەی هەواڵەکە بە بەرینترین جەماوەری خەڵک بگات.

یازدەهەم: شێوازی دەرفەت قۆزتنەوە: پێویستە زۆر بەخێرایی دەرفەت بقۆزرێتەوە. جا ئەم دەرفەتە هەواڵێ بێ یان وتارو وتەو ڕووداوێ بێ. ئەو کاتە دەست و بردو بێدواکەوتن نەخشەیەکی پڕوپاگەندیی دیاری دەکرێت.

دوازدەهەم: شێوازی چەقی بازنە: ئەم شێوازە کاتێ بەکاردێ کە بمانەوێ تاقیکردنەوەمان دەربارەی بابەتێکی دیاریکراو دەستکەوێ. یەکەم جار پێویستە سەرنجی ئەوە بدەین کە ئامانجی شالاوەکە لەگەڵ هەست و نەستی خرۆشاوی جەماوەر بگونجێ. گەر دڵنیابووبن لەوە ئیتر دەبێ کار لەسەر فراوانکردنی بازنەکە بدرێ.

سیانزەهەم: شێوازی (هاوبەشی فرۆشیار): ئەم شێوازەی پڕوپاگەندە لە چاپووکی فرۆشیاری دەستگێڕەوە وەرگیراوە کە دەلالی بەکەل و پەلەکەیدا هەلدەلێ. کە لەڕاستیدا پێکەوە شەریکە. هەومان شێواز لەلای ڕاڕاه ە بەکرێگیراوەکان پەیرەو دەکرێ.

چواردەهەم: شیوازی (بالۆنی تاقیکردنەوە): یان گرتنی نەبزی رای گشتی. لایەنێ هەلدەستێ بە بلاوکردنەوەی شایعەیەک دەربارەی کێشەیەکی دیاریکراو بۆ ئەوەی بزانێ کە رای گشتی تا چ رادەیەک وەلامی دەداتەوە یان رەفزی دەکات، دوای ئەوە بەکردەوە هەلسێ بە کارەکە.

پانزەهەم: شیوازی بیدەنگی : لە رێسا ناسراوەکان پروپاگەندە بریتییە لەوەی پروپاگەندە نابێ دژی خۆی بوەستێتەوە. کاتێ دوژمن بەیاننامەیەکی رەسمی دەرکردو ئەو هەلەیەی پوچەل کردەوە کە کەوتۆتە پروپاگەندەوە لەم کاتەدا پێوستە ئەوەی پروپاگەندەکە دەکات بێدەنگ بێت. چونکە بەیاننامەکەی دوژمن دوای ماوەیەک لەبیردەچێتەوە بەلام ئەگەر سەرەرای هەلەکردنمان وەلاممان دایەوە، ئەوکاتە دوژمن چەک و ئامرازێکی نوێی دەست دەکەوێ بۆ ناوزراندن.

گۆبلزی وەزیری پروپاگەندەی ئەلمانیای نازی (٥٠٠٠٠) پەنجا هەزار فەرمانی بۆ رۆژنامەکانی ئەلمانیا دەرکردووە کە چواریەکی بریتیبووە لە فەرماندان بە بێدەنگ بوون و وەلام نەدانەوە.

پێنجەم : چاوورِاو (الشائعة) :

شایعە بلاوکراوەی هەوالێکی هەلبەستراوە، کە هیچ بناغەیەکی لەواقعدا نییە. یاخود گێرانەوەی هەوالێکە کەبەشێکی کەمی راستی تێدایەو بەئەنقەست تووشی تان و پۆ شکاندن و پیاهەلدان و قەبەکردن دەبێت. ئەمەش بەمەبەستی کارتێکردنی دەروونی لە رایگشتی بۆ بەدەستهێنانی ئامانجێکی سیاسیو سەربازی و ئابوری.

شایعە زاراوەیەکە دەدردێتە پال رایەکی بابەتی تایبەت و گونجاو بۆ ئەوەی ئەو کەسانەی گوێیان لێدەبێت باوەری پێبکەن. ئەمەش لەرێگەی دەماودەم پێکردنەوە بلاودەبێتەوە. بەبێئەوەی پێویستی بەبەلگە هەبێت.

شایعە لەکاتی جولەکردنیدا بەشێوەی جیاجیاو بەتاسوخەوە دەگێردرێتەوە. کەواتە *شایعە خاوەنەکەی دیار نیەو کەس خۆی ناکات بە خاوەنی. چونکە درۆیەو ئەگەر بزانرێ هی کێیە رووزەردو شەرمەزار دەبێت ئامانجەکانیشی ناپێکێت.*

لەبەرئەوە دەبینین بۆ گێرانەوەو دەماو دەم پێکردنی شیوازی جۆراوجۆر بەکاردەهێنرێت، وەک دەلێت: وتیان، هەندێ جار بۆ

سەرلێشێواندن و بۆئەوەی باوەڕی پێبکرێت کات و شوێنیشی تیا دیاری دەکرێت.
شایعە دژی زۆر شت دەکرێت: کەسێکی دیاریکراو، ڕووداوێ، فکرەیەک، پرۆژەیەک. واتە ئاراستەی ئامانجی جۆربەجۆر دەکرێت.
شایعە کە دەکرێت سوود لە نەزانی خەڵک دەربارەی ئەو ئامانجە وەردەگیرێت کە دژی دەکرێت.

شایعە لە مێژوودا

هەر لە بەرەبەیانی مێژووەوە کۆمەڵگای مرۆڤایەتی شایعەی لێنەبڕاوە چونکە مرۆڤ ئامادەیی قبوڵکردنی تێدایە. بەخوێندنەوەیەک و چاو پیاخشاندنێ بەمێژووی پێغەمبەران و رابەرە مەزنەکانی خوای گەورە ﷺ لەسەر زەوی سەیردەکەین جۆرەها شایعەیان دژکراوەو چەندەها درۆو بوختانیان بۆ هەڵبەستراوە بۆئەوەی خۆیان و پەیامەکەیان لەکەدار کەن و بەرگری لە بڵاوکردنەوەی بانگە رزگاریبەخشەکەیان بکەن.
شایعەو بوختان کردن بۆ یەکێ لەپاکترین ئافرەتانی مێژوو کە حەزرەتی (مەریەمە) بوو سەبارەت بە هاتنەدنیای حەزرەتی عیسا بێباوک. خۆ ئەگەر سەیری ژیانی پێغەمبەری ئیسلام ﷺ بکەین ئەوا دەبینین هەر لەو ڕۆژەوە کەخوای گەورە راگەیاندنی پەیامی ئیسلامی خستە سەرشان، تا ئەو ڕۆژەی کۆچی دوایی کرد جۆرەها شایعەی بۆ هەڵبەستراوەو لەو ڕێگایەوەویستراوە ئازاری بدرێ و بەرهەڵستی بانگەوازەکەی بکرێت. *لێرەدا تەنها دوو نموونەی زەق و بەرچاو لەو شایعانە دەهێنینەوە کە لەدژی ئەو پێغەمبەرە مەزنەی خوا کراوە ﷺ.*

یەکەم : ڕووداوی (افک) : ئەو ڕووداوەی کە لە غەزوەی (بنی مصطلق)دا کاتێ خاتوو عائیشەی خێزانی پێغەمبەری خوا لە سوپا دوادەکەوێو چاوەڕێی ئەوە دەکات بگەڕێنەوەبۆ لایو بیبەن بەلام ناگەڕێنەوەو سەرەنجام هاوەڵێکی بەڕێزی پێغەمبەری مەزن (صفوان) بەلایدا تێپەڕ دەبێت و دەیناسێتەوە کە ئەوە خاتوو عائیشەیەو لە کەژاوەکەیدا سواری وڵاخەکەی دەکات و دەیگەڕێنێتەوەو دەیگەیەنێتە سوپاکە.
دووڕووەکان کە هەمیشە لە بچوکترین دەرفەت دەگەڕان بۆ ئەوەی کەسایەتی پێغەمبەری خوای پێ لەکەدار بکەن و لەڕێی ئەم کارەشیانەوە

گورزێکی کاریگەر لە بیروباوەڕو بانگەوازەکە بوەشێنن، زۆر نامەردانە ئەمەیان قۆزتەوەو کردیان بە شایعەکە خاتوو عائیشە زینای لەگەڵ صفوان کردووە. بەداخەوە لەم کارەدا هەندێ موسڵمانی دڵ نەخۆشیش کەوتنە گەڵیان و باوەڕیان پێکردن (هەرچەندە کەم بوون). ئەم رووداوە دەتوانین بڵێین گەورەترین و سەختترین رووداوی ژیانی پێغەمبەر بوو. هاوەڵانی بەم ئازارەوە دەیانناڵاند شایعەکە ئەوەندە بەهێزو روخێنەر بوو، ئەوەندە گڵاوو کینە لەدڵانە بوو، کە ئەگەر فەزڵی خواو پتەوی پەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکانی کۆمەڵگای ئیسلامیی ئەو کاتەو گومان چاك بەیەك بردنیان نەبوایە، دوورنەبوو ببێتە هۆی زەبرێکی گەورە لە بانگەوازەکە، بەڵام دوژمنانی ئیسلام و ناحەزانی پێغەمبەرانی خوا لەوە بێئاگابوون کە خوای گەورە واز لە پێغەمبەرەکەی ناهێنێ، بەڵکو سەرەنجام ئەم شاڵاوە درندانەیە بەزیانی برەوپێدانی دەشکێتەوە. ئەوەبوو دوای مانگێ لەم رووداوەو دوای یەك مانگ لە ئازاری کۆمەڵی موسڵمان و چاوەڕوانی فریشتەئاسای عایشە بۆ فەرمانی ئاسمان خوای گەورە پاکیەتی عائیشەی دەرخست و پەردەی لەڕووی ناحەزانی هەڵماڵیو نەخشەو پیلانەکانی کردن بە بڵقی سەرئاو. ئەم رووداوە بەو تەوژمەیەوە تاقیکردنەوەیەکی گەورەبوو بۆ بڕواو متمانەی ئەندامانی کۆمەڵی موسڵمان لەو سەردەمەدا بەرامبەر رابەرو بەرنامەکەیان.. کە جگە لە چەند کەسێ بەپەنجەی دەست دەژمێردران هاوەڵە بەڕێزەکانیتر، بڕوایان بەم بوختانە نەکردو پشتی پێغەمبەرەکەیان ﷺ بەرنەدا و سەنگەری ئیسلامەکەیان چۆڵ نەکرد.

لەم رووداوە چەندەها شت تێدەگەین :

١) شایعەو هەوڵدان بۆ ناوزڕاندنی سەرکردایەتی کاری ئیسلامییو رابەرە گەورەکانی موسڵمانان لە درێژایی مێژوودا بەردەوام بووەو تەنانەت پێغەمبەرانی خوایشی لێنەبوێردراوە.

٢) ئەگەر شایعە دژی پێغەمبەری خوا کرابێ کە نموونەی پاکترین و کامڵ ترین مرۆڤی سەر ئەم زەمینە بووەو هەڵبژێردراوی خوای گەورە خۆی بووە، ئیتر بۆ دەبێ لامان سەیربێ کە ئەمڕۆ شایعە دژی کەسایەتییە ئیسلامییەکان و ڕێبەرانی کاری ئیسلامیی بکرێت؟.

٣) مەرج نییە هەر دوژمنانی ئاشکرای ئیسلام شایعە دژی ئیسلام و موسڵمانان بکەن بەڵکوزۆرجار موسڵمانە دڵ نەخۆش و تێنەگەیشتوو ستوێلکەو ناحاڵیەکانیش بەخۆیان بزانن یا نەزانن دەبن بە مەقاشی

دەستی دوژمنان و بەشداری لە شایعە هەڵبەستن دژی کۆمەڵی ئیسلامیی و پڕۆژە ئیسلامییەکە دەکەن. ئەگەر لەناو هاوەڵانی پێغەمبەردا کەسانی وا هەبووبن ئاوا بەئاسانی کەوتبنە ناو داوی پیلانی دوژمنانەوەو بەشداری ئەو تاوانە گەورەی مێژوویان کردبێ، ئیتر بۆچی دەبێ لامان سەیربێ کە ئەمڕۆش نەک هەر لە ناو گشتی موسڵماناندا بەڵکو هەندێ لەوانەش کە بەڕواڵەت لەسەر حاڵەتی ئیسلامی دەژمێردرێن، بەشداریێ لە شایعەکردن دژی بزافە بەرچاوڕوونە ئیسلامییە ڕەسەنەکان بکەن؟.

٤) شایعە تاقیکردنەوەیەکی گەورەیە بۆ متمانەو باوەڕی هەرکۆمەڵێ بە رابەرو ڕێبازەکەیان. چونکە شایعە ئامانجێکی بۆ ڕوخاندنی ئەو متمانەیە. ئا لەو کاتە تەنگانەدا و لەو تەم و مژەدا باوەڕی ئەندامانی کۆمەڵی ئیسلامیی بەسەرکردایەتی و ڕەوابوونی هەوڵ وتێکۆشانیان دەردەکەوێ، ئەو کەسەی بەهێرشی شایعەی دوژمنانی ئیسلام و موسڵمانانی ناحاڵی بڕوای بە لەرزە بکەوێ و بکەوێتە ژێر کاریگەریەوە ئەوەهەر لە بنەڕەتا بڕواکەی بێقوڵاییو ڕیشەی دەروونییە.

٥) بەیەک ڕیزی موسڵمانان و گومانی چاک بردن بەیەک و متمانەبوونیان، شایعە زۆر ناخایەنێ لە ڕووهەڵدەماڵرێو درۆو دەلەسەبوونی دەردەکەوێو ئەوانەش کەبڵاویان کردۆتەوە سەرشۆڕو ڕیسوا دەبن.

دووەم : شایعەی کوژرانی پێغەمبەری خوا ﷺ لەجەنگی ئوحددا:

یەکێکی تر لەو شایعانەی سەربازگەی (شرک) لەکاتیخۆیدا لەکاتی جەنگی ئوحددا بوو، کاتێ کە شایعەکەیان بڵاوکردەوە کە محمد ﷺ کوژراوە وەک ئەوەی بەهاوەڵان بڵێن ئیتر ئەو کوژرابێ ئێوە خەریکی چین؟ ئەم شایعەیەش کاری کردە سەر وورەی هەندێ لە جەنگاوەرە موسڵمانەکان بەڵام لێزانینی پێغەمبەری خواو خۆڕاگریو تێگەیشتویی بەشێ لە هاوەڵە بەڕێزەکان ئەم شایعەیەشی خستە چاڵەوە. ئەوەی لەم شایعەیەشدا بەدەردەکەوێ سەرکردایەتی ئیسلامی هەمیشەو لە زۆربەی جاردا ئامانجی ئەم شاڵاوو شایعە بۆ دروست کردنیانە، چونکە دوژمنانی ئیسلام چاک دەرکی ئەوەیان کردووە سەرکردایەتی ئیسلامیی چ ڕێزو خۆشەویستییەک و قورساییەکی لە دڵ و دەروونی موسڵماناندا هەیە. وە ئەگەر هاتوو ئەمان توانیان ناوبانگی ئەو سەرکردایەتییە ناشیرین بکەن و کارێکی وا بکەن موسڵمانان باوەڕیان پێی لاواز بێ، ئیتر نەخشەکانی ئەمان سەردەگرێو

ڕێگایان بۆ تەخت دەبێو موسڵمانانیش بێسەرکردایەتی تووشی شکست و سەرشۆڕی دێن.

مەرجەکانی شایعە

شایعە دەبێت دوو مەرجی بەسەریەکەوە تێدا بێت کە ئەوانیش ئەمانەی لای خوارەوەن:

١) **بایەخ** : دەبێ شایعەکە بەنیسبەت ئەو ئامانجەی ئاراستەی دەکرێو لەدژی بلاودەکرێتەوە گرنگ و بایەخدار بێت، باس و خواسی ڕۆژبێت و خەڵکی حەزبکەن شتی دەربارە بزانن وبیبیستن چونکە ئەگەر شایعەکە جێگای گرنگیپێدانی شایعە لێکراوەکە نەبێ ئەوکاتە هیچ ئاکام و شوێنەوارێکی ئاشکرای نابێ. بۆ نموونە شایعەکردن دەربارەی بەرزبوونەوەی نرخی گۆشتی (بەراز) لەلایەن موسڵمانانی هەموو جیهانەوە جێگای بایەخ نییە چونکە لەئیسلامدا خواردنی گۆشتی بەراز حەرامە. بەلام شایعە دەربارەی شالاوێکی چاوەڕوانکراوی دوژمن یان هەڵسانی ئاگری جەنگ و خوێن ڕێژی لەناو دوولایەنی نیشتمانیدا، ئەمانە جێگای بایەخی خەڵکین.

٢) **تەم و مژیو نادیاری** : تەنها ئەوەندە بەس نییە بابەتی شایعەکە جێی بایەخ بێت بەڵکو دەبێ ڕووداوو دەنگ و باسەکان ناڕۆشن و نادیاربن. چونکە ئەگەر خەڵکی حەیقەتی ڕووداوو هەواڵەکان بزانن ئیتر بلاوکردنەوەی شایعەو کەوتنە ژێر کاریگەریەوە هیچ مانایەکی نامێنێ. *ئەم ناڕۆشنیەش بەهۆی چەندەها شتەوە دەبێ لەوانەش:*

ا- نەبوونی هەواڵ دەربارەی بابەتی شایعە دەربارەکراو.

ب- یان هەواڵەکان دەربارەی کورت و پچڕپچڕە.

ج- یان هەواڵدکان دژیەکن و هەواڵێ ئەویتر بەدرۆدەخاتەوە.

د- یاخود هەواڵەکان جێگای متمانەنین.

هـ- یان لەهەندێ گرژیو هەڵچوونەوە دێ کە وا دەکات تاک ئامادەی وەرگرتنی هەواڵ دەربارەی هەندێ ڕووداو نەبێ.

لەکاتی جەنگ دا ئەم دوو مەرجە هاتنەدیان ئاسانە. هەر لەبەرئەوەشە کاتی جەنگ کاتی زۆربوونی بلاوبوونەوەی شایعەیە.

لە چ کاتێکدا شایعە زیاتر بڵاودەبێتەوە؟

لەهەندێ کاتدا شایعە زیاتر بڵاودەبێتەوە لەوانەش:

١) کاتی کارەسات و رووداوی گەورەی وەکو لافاو، بوومەلەرزە، بورکان، جەنگەکان، ....هتد.

٢) کاتێ هەواڵەکان ناڕۆشن و تەم و مژاوین.

٣) کاتێ کە خەڵکی متمانەیان بەسەرچاوەکانی هەواڵ و دەنگ و باس نامێنن.

٤) کاتێ پاشاگەردانی و بێشیرازەیی باڵ بەسەر وڵاتدا دەکێشێ.

٥) ئەو دەوروبەرە کۆمەڵایەتییەی بەناڕۆشنی و گومان و دوودڵیو بێمتمانەییو لێکهەڵوەشاوی دەناسرێتەوە ناوەندێکی لەباری بڵاوبوونەوەی شایعەیە.

٦) لەچەند سەرچاوەیەکی جۆراوجۆرەوە هەمان شایعە بڵاوببێتەوە.

٧) بەهێزی تابوری پێنجەم:[1]

تا زیاتر بەهێزبێت شایعەکەش زۆرتر بڵاودەبێتەوە، چونکە چەکێکی کاریگەری دەستی چاووڕاوو شایعەکردنە.

کاریگەری شایعە

شایعە چەکێکی زۆر کاریگەرو ژەهراویو کوشندەیەو کاریگەریەکی خراپ بەسەر باری دەروونی تاک و کۆمەڵەوە بەجێدێڵێو دەورێکی چەواشەکردنی گەورەش دەگێڕێ.

خوای گەورە دەفەرموێ: (وإذا جاءهم أمر من الأمن أو الخوف أذاعوا به) شایعەکە گەشبینی بێت یان رەشبینی دەوری خۆی هەیە. زۆرجار بەهۆی شایعەوە ناتوانرێ هەڵوێست جوان هەڵسەنگێنرێو هێزو لایەنێ یان دەوڵەتێ خۆی لەلا گەورە دەبێو زیاد لە پێویست لە شان و شەوکەتی دوژمنەکانی دادەبەزێنێ، (گۆبلز)ی وەزیری پروپاگەندەی ئەڵمانی نازی لەوتەیەکیدا دەربارەی کاریگەری شایعە دەڵێ:

(*فڕنێکی گاز چەند کەسێ دەکوژێ، بەڵام درۆیەک ملیۆنەها*)، شایعە زۆرجار وا لەدەوڵەت و هێزو لایەنێ دەکات حساب بۆ پێشهاتەکانی دواڕۆژ

---

[1] تابوری پێنجەم: بەهەموو ئەو هێزو لایەنانە دەوترێت کە بەرواڵەت نیشتمانین بەڵام لەراستیدا بۆ قازانجی دجوژمن دەست بەکارن.

ناکات و خۆی بۆ رووبەڕووبوونەوە ساز ناکاو پشتێنی لێ دەکاتەوەو بێ خەم پالی ئێ دەداتەوە، تا دوژمن غافل گیری دەکات و پرسەی لێ دەبڕێت. لەولاوە لەرێی شایعەی ترسەوە دوژمن دەیەوێ ورەی خەلکی تێک بڕمێنێو رەشبین و نائومێدو بێ متمانەیان بکات و بڕوایان بە سەرکەوتن نەهێلێو زۆرجار ئەم جۆرە شایعە زۆر بە توندو تیژی بلاودەبێتەوەو کارێکی خراپ دەکاتە سەر خەلکیو کەش و هەوایەکی پڕ لە دلەڕاوکێو تۆقینیان بۆ دەخولقێنێ. شایعە رۆلێکی گەورە دەبینێ لە دروست کردنی بێ شیرازەییو پاشاگەردانیو قولکردنەوەی گیانی دەمارگیریو وێرانکاری. بەو ئەندازەی پەروەردەی تاک و پەیوەندی نێوان ئەندامانی کۆمەلیش لاواز بێت و نەزانیو دواکەوتوویی بالی بەسەر کۆمەلدا کیشابێت مەترسی شایعەش زیاتر دەبێت.

ئێستا دەپرسین ئایا هەمووکەس بڕوای بە شایعە هەیەو هەر تاکێ بگری بلاوی دەکاتەوەو دەیگێڕێتەوە؟

زۆربەی خەلکی بڕوا بە شایعە دەکەن، تەنانەت ئەوانەش کە بڕوایان بەو شتانە نییە کەسانیتر دەیگێڕێتەوە.

شایعە بەزۆری بەشێوەی تشویقی بلاودەکرێتەوە. چونکە ئەوانەی هەلیدەبەستن و بلاویدەکەنەوە ئەوپەڕی توانای خۆیان لە دارشتنیدا بەکاردەهێنن. بۆ ئەوەی بەخێرایی بلاوببێتەوەو بتەنێتەوە، بۆئەمەش سوود لەو هەست و نەستە دەروونیانەی وەکو ترس و گومان و ئاوات و زیندەخەوو شتی لەم جۆرە وەردەگرێت. ئەو شتانەی کەخەلکی ناتوانن راستەوخۆو بەئاشکرا دەریبڕن. بۆ نموونە گریمان سەربازێ سەرکردەکەی خۆش ناوێ چونکە بڕوای وایە دلڕەقانە مامەلەی لەگەلدا دەکات و دادپەروەر نییە، ئەم سەربازە ناچێ راستەوخۆ کارێ لە دژی سەرکردەکەی بکات، هەروەها ناشیەوێ بەڕاشکاوی رای خۆی پێبلێ، چونکە بەحوکمی پلەوپایەکەی ناتوانێت شتی لەم جۆرەی لەگەلدا بکات. بەلام ئەگەر هات و رۆژێ ئەم سەربازە شایعەیەکی وای بیست کە ئەو سەرکردەی رقی لێیەتیو لێی دەترسێ سەرزەنشت کراوەو ئەگەری ئەوەش هەیە لێپرسراویەتیەکەی لێبسەنرێتەوە، بەبێ ئەوەی هەست بە تاوان بکات هەول دەدات ئەم شایعە بێنێو بەرێ و بلاویبکاتەوەو خۆی وادادەنێ کە بەرامبەر ئەم چیرۆکە بەرپرسیار نییە چونکە ئەم تەنها قسەی خەلکی تر دەلێتەوەو هیچی تر.

بەلام لەلایەکی ترەوە گوێگرتنی لەم وشانەو گێڕنەوەیان بۆ ئەم و ئەو جۆرێ لە رەزامەندی دروونی بۆ پێکدەهێنێ.

ناواتەخوازە کە ئەم هەوالانە راست و دروست بن، چونکە پەیوەندی بە مەزێکی ناو قولایی دەروونی‌یەوە هەیە. لە ژیانی مەدەنیشدا ئەم شتانە دارە زەبەندەن. زۆرجار یەکێ شایعەیەک دەگێڕێتەوە باسی ئەوە دەکات لەلەراستیدا ئەم نازانێ ئەم قسانە راستن یان درۆ بەڵکو هەر ئەوەندە دەزانێ کە بەسەر دەمی خەڵکیەوەو ئەمیش دەیگێڕێتەوە. دیارە مرۆڤ بەم وشانە دەیەوێت خۆی لەهەست کردن بەبەرپرسیاریەتی لەبەرامبەر ئەم کارەی پێی هەڵدەستێ دەربازبکات.

هەر ئەمەیشە وای لێ‌دەکات لەکاتی گێڕانەوەی قسەو باسەکەدا بەجۆرێ دەیڕازێنێتەوە بڕوای پێ‌بکرێت. لەکاتی جەنگیشدا لەبەرئەوەی سانسۆری توند دەخرێتە سەر هەواڵ و دەنگ و باسەکانی لەمەڕ جەنگەکەو ترس و تۆقینێکی زۆریش لەئارادایە، لەبەرئەوە مرۆڤ زوو بڕوا بە شایعە دەکات و بلاوی‌دەکاتەوە. پێویستە لێرەدا بوترێت بڕواکردن بە شایعە لەسەر تێڕوانینی تاک وەستاوە بەرامبەر بابەتی شایعەکەو پێویستیەکانی.

هەموو تاکێ پێویستی بە رێزلێ‌گرتن و خۆسەلماندن و رازی‌بوون و رێزی کۆمەڵ بەرامبەری هەیە، سەیردەکەی یەکێ کە زیاتر بەلای فێڵ و ناپاکیدا دایدەشکێنێ زۆر زوو بڕوا بەو شایعانە دەکات کە لەو بارەیەوە بلاودەبنەوە.

لەلایەکی ترەوە هۆیەکی تر لەو هۆیانەی کە وادەکات مرۆڤ بەئاسانی بڕوا بە شایعە بکات ئەوەیە کە زۆربەی ئەو زانیاریانەی وەرمان گرتووە لەئەم و ئەوەوەیەو بۆیان گێڕاوینەوەو دەرفەتی‌ئەوەمان نەبووە پیایانا بچینەوەو دوای لیکۆڵینەوە وەریان بگرین.

ئەمە سەرەڕای ئەوەی شایعە هەندێ لە پێداویستی‌یە شاراوەکانی ناخی مرۆڤ تێردەکات.

پاڵنەرە سایکۆلۆجیەکانی شایعە دروست کردن

لەپشت شایعە دروستکردنەوە کۆمەڵێ پاڵنەری سایکۆلۆجی هەن کە پێویستە ئاماژەیان پێ‌بکرێت:

١) حەزکردن لە خۆدەرخستن :

مرۆڤ زۆرجار بەگێڕانەوەی هەندێ هەواڵ و دەنگ و باس کە زۆربەشی زیادەڕەوی تێدایە بەڵکو هەندێجار درۆی شاخداریشی تێکەڵاوە، دەیەوێ خۆی وا نیشان بدات کە ئەم ئاگای لە هەندێ دەنگ و باسی دانسقە و نهێنی هەیەو لەهەندێ ناوەندی واوە نزیکە خەڵکی هەروا بەو ئاسانی‌یە دەستیان پێی ناگا، بێ‌گومان مرۆڤێ بیەوێ لەم ڕێگایەوە بوونی‌و کەسایەتی خۆی بەخەڵکی بسەلمێنێ ئەوا مرۆڤێکی تێشکاوەو هەست بە کەم و کوڕی لەکەسایەتی خۆیدا دەکات و دەیەوێ بەم کارەی ئەو کەلەو کوڕەیان بشارێتەوە بەڵام لەڕاستیدا زیاتر لەڕووی هەڵدەماڵرێ‌و ڕیسوا دەبێت.

٢) پەیداکردنی هاوسۆزی (التأیید العاطفي) :

مرۆڤ بەسیفەتی مرۆڤ بوونی مەخلوقێکی ئاڵۆزەو لە قوڵایی دەروونیدا چەندەها (نزعات)ی دژبەیەکی تیایە لە: خۆشەویستی‌و ڕق لێبوونەوە، دڵەڕاوکێ‌و ئارامی، بەجەرگی‌و خۆبەدەستەوەدان، پەژارەو شادی‌و زۆر شتی‌تر کە مرۆڤ هەستی پێدەکات. دەبینی یەکێکمان ماوەیەکی دوورودرێژ دەربارەی شتێ دڵەڕاوکێ‌و پەرێشانی رووی تێدەکات بەبێ ئەوەی بزانێت ئەو شتە چی‌یە؟

لەگەڵ ئەوەشدا کە تەمەنمان گەورەیە هەندێجار بەرەفتاری منداڵانە هەڵدستین. دەترسین و دەچێژین و تووشی دڵەڕاوکێ دەبین بەبێ ئەوەی بزانین بۆ دەترسین و ئازار دەچێژین و دڵەڕاوکێمان تووش دەبێ؟

بەڵام شتێکی روون ئاشکرا هەیە کە ناهێڵێ، ئێمە بەدرێژایی تەمەنمان بە ڕوونی هەستە ناوەکیەکانمان ببینین، هەست دەکەین کۆمەڵگا مافی بەسەرمانەوە هەیە هەوڵ دەدەین لەبەرچاوی دەوروبەرەکەمان لەخەڵکی بەرزترببین..

بەڵام زۆر شتی شاراوە لەناو ناخی دەروونماندا هەیە تەنانەت ناتوانین بۆخۆشمان دانیان پێدا بنێین لەبەرئەوەی تووشی شەرمەزاری دەبین. زۆرجار پەنا دەبەینە بەر خەیاڵ کردنەوە، یان زیادەڕەوی دەکەین لە دیاری‌کردنی ئەم هەستانە لای کەسانی‌تر. ئێمە وادەزانین ناتەواوی لەغەیری ئێمەدایە. بۆ نموونە: ئێمە نامانەوێ دان بە هەڵەکانماندا بنێین، لەبەرئەوە زۆرجار بەکاری توندوتیژ هەڵدەستین و هەڵدەستین بە تۆمەتبارکردنێکی بەرفراوان بۆ شاردنەوەی ئەم ڕاستیە.

وەکی ئەو جەردەو خوێن ڕێــژەی کــە پاسـاودانی‌کارە دڵڕەقـەکانی بـەوە دەکات دێ سەرزەنشتی کۆمـەڵگا دەکـات بـەو بیـانووەی ئـەو تووشـی ئـەم چارەنووسەی کردووە.

ئێمەی مرۆڤ نامانەوێ دان بەوەدا بنێین بیرتەسکین، یێ دەمارگــیرین یاخود خۆپەرستین. ئەگەر دەرفەتێکمان بۆ بڕەخسێ ئەم تۆمەتانە ئاراستەی دوژمنەکانمان دەکەین، بۆ ئەوەی‌ئەوە بشارینەوەکە بەرامبەر ئـەو کۆمەڵـە دەمارگیریمان تێدایە، هەروەها چـاو لـەو خۆپەرستیە دەپۆشین کـە لـەناو ناخی خۆماندا هەیە.

بەڵێ ئێمە نامانەوێ دان بە کەم و کوڕیەکانماندا بنێین کاتێ دەست بۆ ئەم کەم و کوڕیانە لەکەسانی تردا رادەکێشین ئەو کاتـە جۆرێ لـەرێزو قەدەر بۆ خودی خۆمان بەدەست دەهێنین، زۆربــەمان لـە پاڵنـەرەکانمان - الدوافع- دەترسین یان هەست بە شەرمەزاری دەکـەین ئەگـەر بکەونـەڕوو، ئەمەش وامان لێ‌دەکات کەسانی تر بەلادەر لەقەڵەم بدەین.

زۆربەمان ئەم سیفەتە مرۆییــە سروشتیانە لەنەستماندا دەپارێزین و خۆ وا نیشان دەدەین کە ئەو سیفەتانەمان تیا نیــە. لە هەستمانا تەنها ئەو شتانە وەردەگریــن رێزمـان لەبـەردەم خـەڵکا بپـارێزێ بـەڵام بەشـی دواوەو نەستمان دەیپارێزین و چوونە ژوورەوە بۆی قەدەغەیە.

ئەمـەیە لێکدانەوەیەکی دروستی زۆربەی ئەو شایعەو درۆیانەی تـەعبیر لـە رق و کینـە دەدەنـەوە. بەتایبـەتی ئەوانـەی دژی گــەلی کــوردو بزاڤــە ئیسلامیەکانی دنیا دەکرێت.

تەنها راستیە دەرەکیەکان نیــە وامان لێ‌دەکات گومانی خراپ بـەرین و ناوبانگی کۆمـەڵێ لەکەدار کەین. بەڵکو ئـەو هەست و نەستەیە کـە لـە ژووری دواوەی عـەقڵماندا بـەندمان کـردووە. لـەرێی ئــەم ژوورانـەو ئـەم خانانەوە شایعەکانی تایبــەت بـە کـەم و کـوڕی کەسـانی تـرو بەدڕەوشتیان دەردەچێ.

سوود لە ترس و بیم و هەستکردنمان بـە نائارامی وەردەگرێ. بـەڵام هەمیشـە دەمانــەوێ لەبەشی‌پێشــەوەی عــەقڵمان دووری‌خەینــەوە. هــەر لەخۆمانەوە هەمیشە ئەوە رەت دەکەینەوە دان بەم خاڵە لاوازەدا بنێین.

لەباتی ئەمە بڕوا بەو شتانە دەکەین کە شایعەچیەکانی‌تر دەیلێن، ئـەم هەست و نەستانەی لەبەشـی دواوەی عـەقڵمان بـەندمان کـردوون وەنــەبێ

بهانکوژین. بەڵکو خواردنی دەدەینێ ئەمەش بەپێدانی شایعەو زۆربڵێیی‌و شتی لەم جۆرە.

کاتێکیش هەستمان بەم پاڵنەرانە کرد ترس دڵ و دەروونمان دادەگرێ لەو کاتەدا ئەگەڕێین بەدوای (قۆچی قوربانی) (کبش الفداء)دا تا جامی توڕەیی خۆمانی بەسەردا بڕێژین.

لێرەدا چاک وایە ئاماژە بە ئامانجێکی تریش بکەین کە شایعە بەدی دێنێ هێرش کردنە سەر ئەو شتەی مرۆڤ رقی لێیەتی دڵی دەداتەوە هەروەها خزمەتێکی تریش دەکات ئەویش پاساودانی هەستی مرۆڤەکەیە بەرامبەر ئەو هەڵویستە.

بۆ نموونە ئافرەتێ کە شووی نەکردووەو چۆتە تەمەنەوە بەخۆی دەڵێ (ئایا من لەو خانمە باشتر نیم کە ئارام و ئاسوودە لەگەڵ ماڵ و مێردی خۆیدا دەژی؟).

پوختەی قسان ئەوەیە شایعە لەباریدایەتی لە توندی گرژی عاتیفی کەم کاتەوە بەو سیفەتەی کەلەبەرێکی هەناسەدان و دەروولێکرانەوەیە بوونی ئەم عاتیفانە پاساو دەداو دەیپارێزێ کە ئەگەر خاوەنەکەی بەرەو رووی بێتەوە لەلای مەقبوڵ نییە.

بەم رەنگە زۆرجار شایعە وا لە مرۆڤ دەکات هەست بکات کە لە دەوروبەرەکەی تێگەیشتووە.

٣- رەنگدانەوە (الإنعكاس)

کاتێ باری دەروونی‌و عاتفی مرۆڤ بەبێ‌ئەوەی پێ‌بزانێ لە لێکدانەوەی دەوروبەرەکەیدا رەنگی‌دایەوە. ئەوە پێی دەوترێ رەنگدانەوە، ناتوانێ بەڵگەی بابەتی بۆ لێکدانەوەی راستیەکانی دەوروبەری بێنێتەوە. شایعە جۆرێکە لە زرەخەو کاتێ ئەو چیرۆکەی گوێ‌بیستی دەبین و ئەو راستیەمان بۆ لێک دەداتەوە کە رێکی ژیانی ناوەوەمانە دڵمان دەیگرێت و بڕوای پێ‌دەکەین. ئەوەی بۆ خەڵکی بەهەڵە دەزانین بۆ ئێمە ئەزموون و تاقی‌کردنەوەیە، کەسانی‌تر هەڵەدەکەن بەڵام ئێمە هەڵە ناکەین تەنانەت ئەگەر هەڵەشمان کرد ئەگەر بەراوردی بکەین لەگەڵ هی کەسانی‌تر زۆر سادەیە. بەهۆی بڕواکردن بە شایعە مرۆڤ دەیەوێ لەسزای ویژدان خۆی رزگاربکات، کاتێ بڕوامان وابوو کەسانی تر هەڵەن، هەولدەدەین لە هەستکردن بەتاوان و سزای ویژدان رزگارمان بێ، بەڵام هەرکاتێ لۆمەی خۆمانمان کرد ئەو کاتە زۆرکەم باوەڕ بە شایعە دەکەین. ئەوانەی ناتوانن

رووبەڕووی هەڵەکانیان ببنەوە لە (قۆچی قوربانی دەگەڕێن). بەڵام ئەوەی لاوازیەکە لەخۆیاندا دەبینن هەوڵی ئەوە نادەن، ئەم لێکدانەوە پەیوەندی توندوتۆڵی نێوان شایعە ئەو باری عاتیفیەمان بۆ روون دەکاتەوە. کە زۆرجار بە توندی بەچیرۆکی شایعەکەوە بەستراوەتەوە بەجۆرێ ئێمە شایعەمان بەرەنگدانەوەی باری عاتیفی خودی خۆمان دانا.

٤- رق و کینە

زۆرجارمرۆڤ بەپاڵنەری رق بوونەوە لەنەیاران و ناحەزانی خۆی هەوڵ ئەدا لەرێی شایعە بۆ هەڵبەستن و لێکدانەوەی رەفتاریان بەو جۆرەی خزمەتی ئامانجەکانی خۆی دەکات تێکیان بشکێنێ. لەلایەکی ترەوە لەرێی ئەم شایعەوە دەیەوێ عەدالەتی هەڵوێستی خۆی بەرامبەر ناحەزەکانی بۆ خەڵکی روون بکاتەوە. ئەوە ئەوانن وادەکەن و فلان شت دەڵێن و پیاوی فلان لایەنن و .. هتد.

مرۆڤ بەشایعە سەردەکەوێ بەسەر کۆمەڵە خەڵکیدا کە ئەگەر رووبەڕوویان بێتەوە هیچی پێ لەگەڵ ناکرێن، زۆربەی ئەو شایعانەی دژی ئیسلامیەکان دەکرێ لەم جۆرەیە بۆ ناوزڕاندن و دوورخستنەوەی خەڵکی لێیان و دابڕینیانە لە جەماوەر.

لە پاڵنەرەکانی تری شایعە

بەدەر لەو خاڵانەی باسمان کرد هەندێ پاڵنەری تریش لەم مەسەلەیەدا دەور دەبینن وەک:

ا سووربوونی مرۆڤ لەسەر لێکدانەوەی رووداوەکان تەنانەت ئەگەر زانیاری تەواویشی لەم بارەیەوە لەبەردەستدا نەبێت، کاتێ زانیاریەکانیشی ناتوانێت. چوارچێوەیەکی ئاشکراو روونی رووداوەکان پێک بهێنێ. ئەوسا بۆ تەواوکردنی سیماو ئادگاری رووداوەکان پەنا وەبەر ئەندێشەو خەیاڵکرنەوە دەبات .

ب هەڵەشەیی و پەلەکردنی مرۆڤ لە کاروبارەکانیداو لەبەردەست نەبوونی کاتی تەواو بۆ گەڕان بە دوای راستیەکاندا. ئەمە وای لێدەکات پەنا بەرێتە بەر شایعەو چاووڕاو.

ج هەندێجار شایعە جۆرێکە لە رازیکردنی دەروونی کە مرۆڤ ناتوانێت بەشکست خواردوویی رووبەڕووی بێتەوە. مرۆڤ ناتوانێت بچێتە مەیدانی بازرگانی و سەرکەوتنێکی بەرچاو بەدەست بهێنێ لەبەرئەوە

بەدەست ئەنقەست درۆو دەلەسە بۆ ئەو کەسانە هەڵدەبەستیّ کەلەو مەیدانەدا کاردەکەن. وەک ئەوەی دەڵیّ: کارەکانیان هەمووی لەسەر فرۆفێڵ و ناپاکیو سوێندی درۆ بەندە. ئەم حاڵەی من زۆر چاکترە کە ناچم لەسەر حسابی کەسایەتی و بیروباوەڕو ئابڕووی خۆم کاری وا بکەم، نموونەیەکی تر ئەو قوتابییانەیە کە لەتاقیکردنەوەکاندا سەرناکەون، کە زۆرجار هاوڕیّ قوتابیەکانیان و مامۆستاکانیان بەپیلان لیّگێڕان و خیانەت کردن و شتی لەم جۆرە تاوانبار دەکەن، دەڵێن ئەگەر وانەمان پیّبوترایەتەوە ئێمەش لە قوتابییە یەکەمەکان دەبووین.

هەموو ئەم هەوڵانە بۆ ئەوەیە مرۆڤی خودی رازی بکات و هەست بەڕیسواییو شەرمەزاری نەکات.

بە کورتی ئەو پاڵنەرانەی وا لە مرۆڤ دەکات هەڵسیّ شایعە بکات زۆرن و ئەوەتەنها گرنگترینیان بوو. ئەشیّ زۆرجار چەند پاڵنەرێک لەیەک کاتدا لە دروستکردنی شایعەیەکدا بەشداربیّ.

جۆرەکانی شایعە

شایعە لەسەر بناغەی جۆراوجۆر پۆلێن دەکرێت.

یەکەم : بەگوێرەی پاڵنەرە سایکۆلۆجیەکان :

لەم رووەوە دەکریّ بە سیّ جۆرەوە:

١- **شایعەی ترس:** مەبەست لەم جۆرە شایعەیە نانەوەی ترس و دڵەڕاوکێیە لە دڵ و دەروونی خەڵکیدا، وەک ئەو شایعەی ئەڵمانەکان لەجەنگی دووەمی جیهانیدا بلاویان کردەوە گوایە گەلەکەشتی ئەڵمانەکان ئەلەکەشتی هاوپەیمانەکانی تێکشکاندووەو ئینگلتەرەش بەهوی ئەو گەمارۆ ئابورییەی بەسەریدا سەپێنراوە خۆبەدەستەوە دەدات. یاخود شایعە لەبارەی بلاوبونەوەی خۆراکی ژەهراوییان نەخۆشیەکی پەتای کوشندە یان هەڵگیرسانی شەڕێکی خویناویو...هتد.

٢- **شایعەی ئومێد :**

بەهەموو ئەو شایعانە دەوترێ کە بەمەبەستی ئەومیدنانەبەرو لیّکردنەوەو بیّخەم بوون بلاودەکرێتەوە، یاخود بەپێچەوانەی پێشوو باسی سەرکەوتن دەکات.

٣- **کینەو دووبەرەکی:** هەموو ئەو شایعانە دەگرێتەوە کە ئامانج تیایدا بلاوکردنەوەی گیانی دووبەرەکیو رق و کینەیە لەناو چین و توێژە

جۆربەجۆرەکانی خەڵکدا یان حیزب و گروپ و دەوڵەتاندا ئێستا بۆ ئەوەی دوژمن سوود لەو ناکۆکیانە وەرگرێت کە بەو جۆرە دروستیان دەکات.

دووەم : بەگوێرەی خێرایی بڵاوبوونەوەی

شایعە بەگوێرەی خێرایی بڵاوبوونەوەی دەکرێ بە سێبەشەوە:

١) **خشۆک** : بەو شایعانە دەوترێ کە لەسەرخۆو هێواش بڵاودەبنەوە تا وردە وردە هەموو کۆمەڵگا دەگرێتەوە.

٢) **خێرا یان توندو تیژ** : بەو شایعانە دەوترێ کە وەک ئاگر بەردەبێتە پاوان زۆر بەخێرایی بڵاودەبێتەوەو کۆمەڵگا دەگرێتەوە.

٣) **رۆچوو** : هەموو ئەو شایعانە دەگرێتەوە کە بڵاودەکرێتەوەو دوایی گوم دەبن و هەرئەوەندە دەزانی لەبارودۆخێکی هاوچەشنی تردا سەر هەڵدەدەنەوە.

ئامانجەکانی شایعە

دیارە شایعە لەکاتی شەڕو ئاشتیدا ئامانجی تایبەتی خۆی هەیە، بەڵام ئێمە لێرەدا بەگشتیو بەسەریەکەوە باسی دەکەین و لەگرنگترینیان ئەمانەی لای خوارەوەن :

١- **بەکارهێنانی بەمەبەستی دووبەرەکی نانەوە**، بۆ لێکترازانی ریزەکان وپەرتەوازەکردن و پەرت کردنی دوژمن، ئەویش بەیەکێ لەم سێ شێوە دەبێ:

ا- نانەوەی دووبەرەکیو ناکۆکی لەناو ریزەکانی دوژمندا.

ب- ناکۆکی‌نانەوە لەنێوان دوژمن و هاوپەیمانەکانیو وازهێنانیان لە یارمەتی‌دانی.

ج- بێلایەن کردنی هێزەکانی ترو بێبەش کردنی دوژمن لەوەی ببێ بە هاوپەیمانیان.

٢- **بەکارهێنانی بەمەبەستی چەڕەدوکەڵ دروستکردن** لە دەوری رووداوێک و روپۆشکردنی بۆ شاردنەوەی راستیو هەواڵی دروست. دەکرێ بەلێشاو شایعە بڵاوبکرێتەوە لەناو ئەوانیشدا هەندێ زانیاری راست و دروست هەبێ، ئیتر ئەو کاتە دوژمن سەری لێدەشێوێو وادەزانێ ئەو زانیاریانەش هەر بەشێکە لەو شەپۆلە شایعەی رووبەڕووی بۆتەوە. بەم شێوەیە زۆر زەحمەتە

بەرامبەری بتوانێ نهێنی‌یە راستەقینەکان و هەواڵـە راستەکان لـە هەواڵـە درۆکان جیابکاتەوە.

۳- **تێکشکانی هۆیەکانی راگەیاندنی دوژمن**، بـۆ نموونـە ئـەو شـایعەی ئەڵمانەکان لەکاتی جەنگی جیهانی دووەمدا بلاویـان کـردەوەو رایانگـەیاند فڕۆکـەکانی ئینگلتـەرە توانیویانـە هێڵـی شـەمەندەفەری بـەرلین تێـک بشـکێنن، بـەجۆرێ ئینگلیزەکـان بڕوایـان کـردو هەواڵەکـەیان لـەرادیۆ بڵاوکردەوە. دوای ئەوە ئەڵمانەکان رۆژنامەنووسەکانی جیهانیان بـانگ کـرد بۆ ئەوەی لە نزیکەوە بزانن هێڵەکە هیچی لێ‌نەهاتووەو رادیۆی بی بی سـی درۆی کردووە.

٤- **بەکارهێنانی شایعە بۆ درکاندنی ئەو هـەواڵ و زانیاریانـەی کە دوژمن دەیشارێتەوە**. بـۆ نموونـە لەجـەنگی جیهـانی دووەمــدا کـاتێ یابانیــەکان شاڵاویان بـردە سـەرهێزێکی ئـەمریکی زۆر مـەبەسـتیان بــوو حەقیقــەتی زیانەکانی ئەمریکا بزانن، کەوتنە شایعە دروست کردن بەجۆرێ خەریک بوو ورەی گەلی ئـەمریکی بڕوخێنـن و ئـەمریکایان ناچارکرد راستـی زیانـەکان بدرکێنێت.

لـێرەدا دەوری سـەرکردەی بـەتواناو گــەل و ئــەندامانی هوشــیار دەردەکەوێ کەکارێ نەکەن دوژمن لەم رێگایەوە زانیاریە نهێنی‌یەکانیان لێ دەرکێشێ.

٥- گومان دروست کردن بۆ دوژمن سەبارەت بە ناعادیلانـەبوونی ئـەو ئامانجەی لەپێناویدا هەوڵ دەدات یان بۆی دەجەنگێ.

٦- **متمانە نەهێشتنی دوژمن بە هێزەکانی** لـە رووی پیــاوو سـەرکردەو چـەک و جبەخانـەوە، هـەروەها بڕواپێ‌هێنـانی کـە هــەوڵدانی بێ‌سـوودەو گەیشتنی بەسەرکەوتن کارێکی زۆر دورو ئەستەمە.

۷- **ترس و تۆقین خستنە دڵی دوژمنەوە** و ورە رووخاندنی. (جەنگیزخان) هەمیشـە لـەپێش ئـەوەی سـوپاکەی شـاڵاوبەرێتە سـەر ناوچەیـەک لـەرێی کاروانچیەکانـەوە شـایعەی دەربـارەی زەبروزەنـگ و سـامناکیی سـوپاکەی بڵاودەکردەوە، تا لەم رێگەیەوە ورەو گیانی بەرهەڵستی دوژمنـەکانی تێـک بشکێنێ.

۸- **هـەوگدان بـۆ بڵاوکردنـەوەی بێ‌متمانـەیی لـەنێوان سـەرکردایەتی‌و** بنکـە جەماوەریـەکـەیدا، ئەمـە یـەکێ لــە بنچینـەیی‌ترین ئامانجـەکانی شایعەیە.

بەگشتی شایعە دەیەوێ کەش و هەوایەکی ئالودە بە رق وکینەو دووبەرەکی‌و بێ‌شیرازەیی لەناو کۆمەڵگادا بڵاوبکاتەوەو ناوبانگی چاکەخوازان لەکەدار بکات و پەکی بزوتنەوەی ئیصلاح و چاکەخوازی بخات و سەر لە رای گشتی بشێوێنێ‌و چەواشەی بکات. ئەمڕۆ چەکی شایعە بەوپەڕی نامەردی دژی سەرکردایەتی هێزە ئیسلامی‌و نیشتمانیە دڵسۆزەکان بەکاردەهێنرێت و ناحەزان لەهەوڵی ئەوەدان بەهەر نرخێ بووە ئەم جموجوڵە رزگاری‌بەخشە قۆناغە سروشتی‌یەکانی خۆی وەک پێویست نەبڕێ‌و ناشیرین بکرێ و متمانەی ئەندامەکانی کەم بکرێتەوەو بەناهەق تۆمەتی ناڕەوای بدرێتە پاڵ.

بەرهەڵستی‌کردنی شایعە

دوای ئەوەی مەترسی شایعەمان زانی ئێستا پێویستە بزانین چۆن و بە چ شێوەیەک خۆمانی لێ‌بپارێزین؟

دەشێ وابزانرێ هەر ئەوەندەی زانیاریمان لابوو ئیتر شایعە لەئارادا نامێنێ. بەڵام مەرج نی‌یە، چونکە زۆرجار سەرەڕای بوونی زانیاری راست و دروست کەچی شایعە هەردەکرێ‌و بڵاودەبێتەوە. چونکە تەنها زانیاری‌و لێکۆڵینەوە بەس نین بۆ لەناوبردنی ئەو شایعانەی لە ترس و رق و کینەوە سەرچاوە دەگرن.

ئەم شایعانە پاڵنەرەکەی لە دەروونی ئەوانەدایە بڵاوی‌دەکەنەوە هەروا بەئاسانی دەرناکێشرێت. دەبێ تێگەیشتنێکی هەمەلایەنەمان دەربارەی بابەتی شایعەکە هەبێ. *بۆ بەرهەڵستی‌کردنی شایعەو رێگرتن لە بڵاوبوونەوەشی پەیڕەوی کردن لەم خاڵانەی خوارەوە پێویستە:*

١) **گومانی چاک بەیەک بردن**، کاتێ ئێمە گومانی چاکمان بەیەک بردو بەرامبەر بەیەکتری بەدگومان نەبووین ئەو کاتە شایعە ناتوانێ کارمان تێ‌بکات، دیارە مەبەست لە گومانی چاکی ئەندامانی کۆمەڵی باوەڕدارو دڵسۆزی گەل و وڵاتە بەیەکتری تا رێگا لە دوژمن بگرن لەڕێی شایعە بڵاوکردنەوە لە ریزەکانیاندا مەرامەکانی بەدی نەهێنێ، چونکە بەرامبەر دوژمنانی بیروباوەڕو خاک و نەتەوە دەبێ هوشیاربین و خۆش باوەڕ نەبین.
(لولا إذ سمعتموه ظن المؤمنون والمؤمنات بأنفسهم خيرا وقالوا هذا إفك مبين)

وانه: هەرئەوەندەی گوێبیستی شایعەکەی (افك) بوون بڕواداران ژن و پیاو گومانی چاکیان بە خۆیان بردو هەموو لایەك وتیان ئەمە شایعەو درۆو دەلەسەیەکی ناشکرایەو هیچ بناغەیەکی راست و دروستی نیە.

٢) بلاوکردنەوەو دەماو دەم پێنەکردنی، خوای گەورە دەفەرموێت (لولا إذ سمعتموه قلتم مايكون لنا أن نتكلم بهذا سبحانك هذا بهتان عظيم)

خوای گەورە لەئایەتێکی تری سورەتی (النساء)دات باسی ئەوەی بۆ کردووین و لەسەرئەوە پەروەردەمان دەکات کە هەر لەخۆمانەوەو دوور لە گیانی بەرپرسیاریەتی هەواڵ و دەنگ و باس و وتی وتی نەهێنین و نەبەین بەڵکو بیگەیەنین بەدەزگا بەرپرسەکان و لێپرسراوان و لەرێی ئەوانەوە جۆری مامەڵەکردن لەگەڵ هەواڵەکە دیاری بکرێن. کۆمەڵێ ئاوا پێگەیشتوو ئاوا جولایەوە، دەبێتە شورایەکی بەهێز لەبەردەم شالاوی شایعەو چاوڕاوی ناحەزانی کینە لەدڵ، ژیانی شایعە وا لە دەماو دەم پێ‌کردنیا کە باس نەکرا دەمرێ.

٣) زمان گرتن، وەك هەموومان دەزانین کە لەئیسلامدا هەموو دەم هەڵهێنانەوەو وتەیەك بەرپرسیارێتیەو لەرۆژی قیامەتدا لێپرسینەوەی لەسەرە هەر بۆیە زمان گرتن و قسە فرێنەدان رەوشتێکی رەسەن و بەرزی ئیسلامیە بەڵکو داواکاریەکی شەرعیە.

(والذين هم عن اللغو معرضون) مرۆڤی باوەڕدار خۆی لە وتەو قسەی بێسەروبەرە دەپارێزێو توخنی ناکەوێ.

(وإذا مروا باللغو مروا كراما) کاتێ باوەڕداران ئەدەن بەلای ئەو کۆڕو کەسانەی خەریکی کاری بێهودەو چەواشەکردنن پارێزگاری لە کەسایەتیو پلەی بەرزی خۆیان دەکەن لابەلای ئەو شتانەداناکەنەوە. پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ:

(كفى بالمرء كذبا أن يحدث بكل ما سمع)

مرۆڤ ئەوەندە تاوانەی بەسە کە هەرچی بیست بێ سێو دوو لێ‌کردن باسی بکات و بیگێرێتەوە. ئەم چارەسەرو پەروەردەییو کۆمەلایەتیە پێویستە هەموو چین و توێژەکان بگرێتەوە تا ببن بە بەشێ لەبەرهەڵست کردنی جەنگی دەروونیو لەوانەش چەکێکی ئەو جەنگە کە شایعەیە.

٤) دروستکردنی عەقلیەتێکی ئیسلامی زانستی و لێدان لە فکری ئەفسانەییو سلبیو راڕا چونکە شایعە لەئەفسانەوە نزیکە بۆیە

عەقڵیەتێکی پەروەردەبووی ئیسلامی زۆر زەحمەتە وەری بگرێت و باوەڕی پێ بکات.

٥) **ڕواندنی تۆوی هەست کردن بە بەرپرسیاریەتی** لە ناخ و ویژدانی ئەندامانی کۆمەڵدا.

٦) **بەهێزکردن و گەشەپێدانی هوشیاری سیاسیو ئیسلامی و ئاگایی** پەیداکردنی جەماوەر لە بنەماو شێوازو چەکەکانی جەنگی دەروونی بەگشتیو شایعە بەتایبەتی.

٧) **هەوڵدان بۆ دابین کردنی ئارامی دەروونی بۆئەندامان** و قەڵاچۆکردنی بێکاریو دەست بەتاڵی، هەروەها نەهێشتنی بێزاریو پەستیو خەمۆکی کەکێڵگەی میکرۆبی ئەم دەردە کوشندەن.

٨) **متمانە بەسەرکردایەتی**، شالاوی شایعە بۆ سەرکردایەتیوسەرکردە ڕەمزەکان تا بڵێی بەهێزە تاجەماوەر وازیان لێبێنن و پشتیان بەرنەدەن و دەوریان چۆڵ کەن و نەخشەیان لێتێکدەن بەتایبەتی شەرکردایەتی کاری ئیسلامیو سەرکردە نیشتمانپەروەرە ڕاستەقینەکان لەکۆن و نوێدا هەمیشە بونەتە ئامانجیشالاوی شایعەو ئاوزڕاندن، بەڵام بەبونمان لەسەر شانۆو پشتگیریکردنی ڕابەرە دڵسۆزەکانمان نەخشەی دوژمنان دەبێت بە بڵقی سەرئاو.

٩) **بەتوندی ڕووبەڕووی ئەو کەسانە بوەستینەوە کەخەریکی بڵاوکردنەوەی شایعەن** و هەست بە هیچ بەرپرسیاریەتێکی ئیسلامیی ناکەن.

١٠) **بڵاوکردنەوەی ڕاستیەکان و بەئاگاهێنانەوەی جەماوەر** لە ئاقار ڕاستی هەواڵ و ڕووداوەکان و نەهێشتنی تەم و مژو ئادیاری بەسەریانەوە.

بەم شێوەیە عەقڵیەتێکی ئیسلامیو هوشیاری سیاسیو پابەند بوون بە ئاراستەکردنە ئیسلامییەکان لەم ڕووەوە بە متمانەی بێئەندازەمان بەڕێبەرایەتیو ڕێبازو ئامانج و دروشمان بەخۆگریو خۆناسین و دوژمن ناسیمان بەجدیەت و قۆڵ لێهەڵمالین و پشتی یەک گرتن. بەگەشەپێدانی گیانی بەرپرسیاریەتیو ئاسینی ئەرکی سەرشان و سروشتی ئاحەزان نەک هەر سنورێ بۆشالاوی شایعە دادەنێین بەڵکو برەوپێدەرانیشی ڕیسواو شەرمەزار دەکەین یان ئەگەر شایانی وەبەرهۆش هاتنەوە بوون ڕایان دەچڵەکێنن و لە زەلکاوی ئەم خیانەتە دەریان دەهێنن و ڕزگاریان دەکەین.

لەکاتی ڕەتدانەوەی شایعەو پوچەڵ کردنەوەیدا لەڕێی دام و دەزگاکانی ڕاگەیاندن و جەماوەرەوە دەبێ ئەم خاڵانەی خوارەوە لەبەرچاو بگرین.

١) ڕەتدانەوەکەدەست بەجێو سەرپێی نەبێ. بەڵکو دوای ئەوەی دەخرێتە بەردەم شارەزایان ئەو کاتە پوچەڵ بکرێتەوە.

٢) پێویستە ڕەتدانەوەکە مەنتقی بێو ڕووداوو ئامار پشتگیری بکات، چونکە ڕەتدانەوەیەکی لاواز کە ڕاستیەکان پشتی نەگرێت. متمانە دەڕوخێنێو هەیبەتی دەزگا ڕەتدەرەوەکەش کەم دەکاتەوە.

٣) زیادەڕەوی لە نکولی‌کردنی تەواوی ڕووداوەکەنەکرێت، چونکە زۆربەی شایعەکان تاهەندێ ڕاستی تیایە پێویستە ئەوهەندە باس بکرێ ئەو کاتە متمانە زیاتر دەکات.

٤) نابێ هەمووشایعەیەک بدرێتە پاڵ دوژمن چونکە ئەو کاتە دوژمن لەبەرچاوی جەماوەرگەورە دەبێو وادەزانن دەزگا ڕەتدەرەوەکە هەرچی گیروگرفت هەیە ئەیسوێ بەسەری ئەودا.

٥) پێویستە سەرەتاو کۆتایی ڕەتدانەوەکە نکولی لێکردن لە شایعەکەی تیابێ. بۆئەوەی بیروهۆشی بۆ ئامادەبکرێت. بەڵام هەروا لە بیرو پێشەکێ شایعەکە بخەیتەڕوو ئەو کاتە دەنوسێ بەبیرهۆشەوە.

٦) لابردنی دەستەواژە بنەڕەتی‌یەکەی شایعە. چونکە شایعە بەعیبارەتە بنەڕەتیەکانەوە سەرنج ڕاکێش و کاریگەرە. لە پۆشاکە بنەڕەتیەکەی خۆیدا ناخرێتەڕوو، بەڵکو ساناو کێشەکە لە پۆشاکێکی شڕو وردا دەخرێتەڕوو. چونکە شایعە زۆر هەولی لەگەڵ دەدرێ تا بە جوانترین وشەو قەشەنگترین پۆشاک ڕووپۆش بکرێت و کاریگەربێت.

٧) فەرامۆش کردنی شایعە سستەکان، هەموو شایعەیەک شایستەی ڕەتدانەوە نی‌یەو سەرقاڵ نەکردنی جەماوەر لەڕەتدانەوەی ئەو جۆرە شایعانە باشترە.

٨) لەبنەڕەتدا بابەتی بین، ڕەتدانەوەکە نەکرێ بە دەرفەت بۆ خستنەڕووی باری سەرنجی تایبەت و لەبابەتی بوون دەرچێت.

٩) ڕەتدانەوەی جدی بێو وانەزانرێ شتەکە تەنها بۆ کات بەسەربردن و پێکەنینە لەگەڵ بەئاگابوون لەو مەترسیەی لەخۆی گرتووە.

١٠) هۆشیاری لـە ڕەتدانـەوەدا، بـۆ ئـەوەی کـارێ نەکـەین لـەباتی ئـەوەی شایعە ڕەتدەینەوە زیاتر بڵاوی‌بکەینەوە.

دەبـێ دەزگاکـانی ڕاگـەیاندن هەمیشـــە ئــەوە بـیر جـەماوەر بهێننەوە کە

١- شایعە درۆیە، بێ‌باوەڕانیش خەریکی درۆ هەڵبەستنن.
٢- شایعە گومانە، گومانیش درۆترین قسەیە.
٣- شایعە وەهم و چاوبەستێکی‌و گومڕاکردن و سەرلێتێکدانە.
٤- مرۆڤـی عـاقڵ ئـاوڕ بـەلای شـایعەدا نـاداتـەوە، چونکـە دەزانـێ هـی ئەوەنی‌یە متمانەی پێ‌بکرێت.
٥- شایعە چەکێکە لەچەکەکانی دوژمن.
٦- شایعە ورە دەڕوخێنێ‌و ئەوەی بڵاوی دەکاتەوە خائینە.
٧- شایعە چەکی دەستی ترسنۆک و حەسوودو دووڕووەکانە، لەو شـوێنانەش کـە بەرپرسـانی بـەچاکی دەزانـن بـە تایبـەتی لـەکاتی جـەنگ و بـەرەو ڕووبوونەوەدا بە بڵاوکردنەوەی دژە شایعە بـەرگری لـە شـاڵاوی شـایعەی دوژمن بگیرێت.

هەڵوێستی ئیسلام دەربارەی شایعە لەناو ریزی موسڵماناندا

هەڵوێستی ئیسلام لەم ڕووەوە لەچەند خاڵێکدا دەخەینەڕوو:

یەکەم: هەڵبەستنی شایعە:

١- ئیسلام لەڕێی قەدەغـەکردنی ئـەو شـتانەی کـە شـایعە بڵاودەکاتـەوەو دەبێتە هـۆی هاتنەکایەوەی هەڵبەستنی شـایەعەی قەدەغـەکردووە، *ئـەمـــەش لەبەر ئەم هۆیانەی خوارەوە:*

أ) چونکـە *شـایعە درۆیـەو ئیسـلامیش بەگشـتی دژایـەتی درۆدەکـات و* قەدەغەی دەکات. لەم بارەوە دەق زۆرە لێرەدا تەنها ئاماژە بـەم ئایەتـە دەکەین کە دەفەرموێ: (إنما يفتري الكذب الذين لايؤمنون بآيات الله وأولئك هم الكاذبون) النحل/١٠٥.

لێرەدا درۆکردن دراوەتە پـاڵ بێ‌بـاوەڕان و ئەوانـەی بـاوەڕ بـە بەڵگـەو نیشانەکانی خوای گەورە ناهێنن.

ب) لەبەرئەوەی ئازاری تیایە بۆ ئەو کەسەی بۆی دانراوە یان بۆی دەگوێزرێتەوە، ئازاردانیش حەرامە. خوای گەورە دەفەرموێ:
(والذين يؤذون المؤمنين والمؤمنات بغير ما اكتسبوا فقد احتملوا بهتانا وإثما مبينا) الأحزاب/٥٨.

واتە: ئەوانەی کە پیاوان و ئافرەتانی بڕوادار ئازاردەدەن، بەبێ ئەوەی شتێکی وایان کردبێت پاساوی ئەم ئازاردانەبداتەوە، ئەوا بوختان و تاوانێکی ئاشکرایان خستۆتە کوڵی خۆیان.

فەرمودەش دەفەرموێ: (إن دماءكم وأعراضكم وأموالكم عليكم حرام). - رواه البخاري ومسلم.

واتە: موسڵمانان خوێن و ماڵ و ناموسیان لەیەکتری حەرامە.

وە دەفەرموێ: (إن أربى الربا الإستطالة في عرض مسلم بغير حق) رواه أبو داود.

واتە: خراپترین سوو خواردن دەم درێژی کردن و بریندارکردنی شەرەف و ئابڕووی موسڵمانێکە بەناحەق.

وە دەفەرموێ: (أي رجل أشاع عن رجل مسلم بكلمة هو منه بريء يشينه بها في الدنيا كان حقا على الله أن يذيبه يوم القيامة في النار حتى يأتي بنفاذ ما قال) -رواه الطبراني بإسناد جيد-

واتە: هەرکەسێک قسەیەک بەدەم موسڵمانێکەوە هەڵبەستێ و بڵاویبکاتەوە لەکاتێکدا ئەو موسوڵمانە لەو شتە بێبەریبێ و نەیکردبێت و بەهۆی ئەمەوە ناشیرین ببێ، خوای گەورە لە ڕۆژی قیامەتدا بەقەدەر ئەو تاوانەی دەیهاوێتە ناو ئاگری دۆزەخەوە. لە گێڕانەوەیەکی کەیدا هاتووە (هەرکەسێ شتێ بۆ موسڵمانێ دروست بکات بۆوەی ناوی بزڕێنێو ناشیرینی بکات. خوای گەورە بارتەقای ئەوە لەسەر پردی دۆزەخ حەپسی دەکات).

ج- شایعە دەبێتە هۆی ئاژاوەو دووبەرەکیو ترس و لەرز، ئیسلامیش ڕێی لەمە گرتووە، لەفەرموودەیەکدا هاتووە:

(لايحل لمسلم أن يروع مسلما) رواه مسلم، بۆ هیچ موسڵمانێک ڕەوا نیە موسڵمانێ بتۆقێنێو ئاسایشی لێهەڵگرێت.

هەروەها دەفەرموێ: (من أخاف مؤمنا كان حقا على الله ألا يؤمنه من فزع يوم القيامة) رواه الطبراني.

واتە: *هەرکەسێ بڕواداری بترسێنی، ئەوا خوای گەورە لەترس و داچڵەکانی ڕۆژی دوایی ئاپارێزێ*، دیارە مەبەست لێرەدا بڕواداریکی بێتاوانە.

گومانی تیا نیە کە شایەعە ترس و لەرز دەنێتەوە. خوای گەورەش بەتوندی سەرزەنشتی ئەوانە دەکات خەریکی درۆو دەلەسە بلاوکردنەوەن و ڕێو شوێنی سەختی بەرامبەریان داناوە:

(لئن لم ينته المنافقون والذين في قلوبهم مرض والمرجفون في المدينة لنغرينك بهم، ثم لا يجاورونك فيها إلا قليلا، ملعونين أينما ثقفوا أخذوا وقتلوا تقتيلا) الأحزاب/٦٠،٦١.

قرطبي دەڵێ: (مرجفون) کۆمەڵێبوون هەواڵی دڵتەنگ کەرو خراپیان لەبارەی دوژمنەکانیانەوە بەبڕواداران دەدا،کاتێ تیپەکانی پێغەمبەری خوا ﷺ دەردەچوون دەیانوت: کوژراون و بەزیون و وا دوژمن بەرێوەیە بۆتان، هەروەها قرطبی لە (ابن عباس)ەوە دەگێڕێتەوە (الأرجاف) دەستەدامێن بوونی ئاژاوەو فیتنەیە. هەروەها یانی بلاوکردنەوەی درۆو دەلەسەو شتی ناڕاست و بەتاڵ و بۆ سوودیکی تایبەتی، وە مانای (لنغيرتك بهم) یانی بەسەریانا زاڵت دەکەم بەنەفرین لێکردن و کوشتن و وەدەرنانیان، کاتێ سورەتی (براءة) دابەزی دووڕووەکان لەگەڵ بڕواداراندا لە مزگەوتدا لەنوێژی هەینیدابوون، پێغەمبەری خوا لە وتارەکەیدا وتی: ئێوە دووڕووتان تیایە، هەرکەسێکم بەناوی خۆیەوە بانگ کرد با لە مزگەوت بڕواتە دەرەوەو ئیتر توخنی مزگەوت نەکەویت دوای ئەمڕۆ، فلانەکەس تۆ دووڕوویت... جا بڕا موسڵمانەکانیان لێیان ڕاپەڕین و وەدەریان نان.

٢) **خوای گەورە خاوەنی هەواڵی درۆ بە (فاسق) ناودەبات و دەفەرموێ:**

(يا أيها الذين آمنوا إن جاءكم فاسق بنبأ فتبينوا أن تصيبوا قوما بجهالة فتصبحوا على ما فعلتم نادمين) الحجرات/٦.

واتە: ئەی باوەڕداران کاتێ (فاسق)یک هەواڵێکی بۆ هێنان یەکسەر هەواڵەکەی لێوەرمەگرن و لێکۆڵینەوەی لەبارەوە ئەنجام بدەن، نەکا بەهۆی ئەم هەواڵەو بەنەزانی کۆمەڵێ بەدەستی ئێوە تووشی خراپە بێت و ئێوەش لە کارەکانتان پەشیمان بن.

ئەم ئایەتە بەبۆنەی ڕووداوی (وەلیدی کوڕی عطیەی کوڕی ئەبی موعیت)ەوە دابەزیوە کاتێک پێغەمبەر ﷺ کردی بە والی (بنی المصطلق) تاکو زەکاتیان لێوەرگرێ، بەڵام لەبەر کۆنە قینێکی کاتی نەفامی ترسا

لێیان و گەڕایەوە بۆ لای پێغەمبەرو پێیڕاگەیاند، کە زەکاتیان پێنەداوەو نیازیان بووە بیکوژن.

پێغەمبەر ﷺ ویستی بدا بەسەریانا، بەڵام ئەم خێڵە هاتن و نکولیان لە هەواڵەکەی وەلید کرد.

٣) **خوای گەورە خاوەنی شایعەی بەشەیتان ناوبردووە**، ئەوەتا لەبارەی (نعیم بن مسعود الأشجعي) کە هێشتا موسڵمان نەبووبوو، وە ویستی سوپای موسڵمانان لەجەنگی بەدری بچوکدا تووشی شکان و بەزین بکات، دەفەرموێت: (إنما ذلکم الشیطان یخوف أولیاءه فلا تخافوهم) آل عمران/١٧٥.

ئەوە شەیتانەو دۆستەکانی خۆی دەترسێنێ لێیان مەترسن.

٤) **وە وەسفی** (المرجفین) **دەکات ئەوانەی جگە لە شەڕ شتێکی تریان ناوێ بۆ خەڵکی کە دڵیان نەخۆشە** (في قلوبهم مرض فزادهم الله مرضا ولهم عذاب ألیم بما کانوا یکذبون) البقرة/١٠.

دڵیان نەخۆشەو خوای گەورەش زیاتر نەخۆشی خستوون، وە لەبەرامبەر ئەو درۆیانەی کە دەیکەن و ئەو بێباوەڕیەی نیشانی دەدەن خوای گەورە سزایەکی سەختیان دەدات، شەڕویستن بۆخەڵکی لەسیفەتی باوەڕداران نیە، لەفەرموودەیەکی دا هاتووە: (لایؤمن أحدکم حتی یحب لأخیه ما یحب لنفسه) هیچ کامتان بەباوەڕداری تەواو ناژمێردرێن تا ئەوەی بۆ خۆت پێت خۆشە بۆ برا موسڵمانەکەشت پێت خۆش بێت.

دووەم / بڕواکردن بە شایعە

ئیسلام بڕواکردن بە شایعەی بەحەرام داناوەو ڕێو شوێنەکانی ئەم حەرام کردنەش بەم جۆرەیە:

١- گوێ لە درۆگرتنی حەرام کردووە بەیەکێ لە سیفەتەکانی جولەکەو دووڕووەکان داناوە، ئەوانەی کە تەنها خراپەیان بۆموسڵمانان دەوێت، خوای گەورە دەفەرموێت: (ومن الذین هادوا سماعون للکذب) المائدة/٥١.

واتە: *هەندێ لە جولەکەکان ئیش و پیشەیان گوێ لە درۆگرتنە.*

٢- ڕازی نیە مرۆڤ شوێن شتێک بکەوێت زانیاری پێی نەبێت و هەروا بەکوێرانە دوایکەوێت، خوای گەورە دەفەرموێت:

(ولا تقف ما لیس لك به علم إن السمع والبصر والفؤاد کل أولئك کان عنه مسئولا) الإسراء/٣٦.

ههڵویست مهگره لهبارهی شتێکهوه که زانیاریت دهربارهی پێ نیه، دهبێ ههموو ئامرازهکانی زانیاری بۆ ساغ کردنهوهی ههواڵ و باسهکان بهکاربێنی، مرۆڤ لهبهرامبهر توانای بیستن و بینین و لێکدانهوهیدا بهرپرسیاره.

٣ قهدهغهی کردووه مرۆڤ شوێن گومان (ظن) بکهوێت و بهسیفهتێکی خوانهناسانی لهقهڵهم داوه، بڕواکردن به شایعهش شوێن گومان کهوتنه، خوای گهوره دهفهرموێت: (وما لهم به من علم إن يتبعون إلا الظن وإن الظن لايغني من الحق شيئا) النجم/٢٨.

واته: *زانیاریان پێی نیهو تهنها شوێنی گومان دهکهون و گومانیش شوێنی حهق ناگرێتهوهو مرۆڤ ناگهیهنێت به راستی.*

ههروهها خوای گهوره دهفهرموێ: (يا أيها الذين آمنوا اجتنبوا كثيرا من الظن إن بعض الظن إثم) الحجرات/١٢.

واته: *ئهی بڕواداران له زۆر گومان دوورکهونهوه چونکه ههندێ گومان تاوانه*، وهلهبارهی رووداوی (افك)هوه که رابهری دووڕووهکان (عبدالله بن ابی سلول) برهوی پێداو (حسان بن ثابت و مصلح بن أثاثةو بنت حجش)ی لهگهڵدا بوو، لهدژی عائیشهی دایکی بڕواداران دهفهرموێ: (لولا إذ سمعتموه ظن المؤمنون والمؤمنات بأنفسهم خيرا وقالوا هذا إفك مبين) النور/١٢.

ئهوهبوو لهساڵی (الحديبية)دا ئهوه رووی‌دا که پێغهمبهر ﷺ (عثمانی کوڕی عفان)ی نارد بۆ لای قوڕهیش تا پێیان راگهیهنن ئهم بۆ شهڕ نههاتووهو تهنها بۆ عهمرهکردن هاتووه. بهڵام ههندێ دواکهوت بۆ ئهوهی بهیوهندی به کۆمهڵێ باوهڕداری ناو مهککهوه بکات بۆ ئهوهی مزگێنیان بداتێ که رزگارکردنی مهککهو سهرکهوتنی خوایی نزیکه، کاتێ ئهو ماوهیه دیار نهما، موسڵمانان وتیان: عثمان لهپێش ئێمهوه خۆی گهیانده ماڵی خواو تهوافی کرد، پێغهمبهر فهرمووی بڕواناکهم (عثمان) چووبێ تهوافی کردبێت و ئێمهش لێرهدا گیرمان خواردووه وتیان: دهبێ چی رێی لێ بگرێت ئهی پێغهمبهری خوا خۆت دهزانی وا رۆیشتووهو پێش کهوتووه؟ فهرمووی: وا گومان دهبهم دهربارهی که تا ئێمهش لهگهڵیا تهواف نهکهین تهواف ناکات. (عثمان) گهڕایهوهو موسڵمانان بهو گومانهوه چوون بهرهوپیری. گومانهکهیانی بهدرۆخستنهوهو سوێندی خوارد که ئهگهر یهک ساڵی رهبهق ئهولهمهککهدا بمایهوهو پێغهمبهریش له(حديبية) ههڵیدابێ. تهوافی

کەعبەم نەدەکرد تا پێغەمبەر ﷺ تەوافی نەکردایە. وە قورەیش بانگی کردووە بۆ تەواف کردن، بەڵام ئەو قایل نەبووە.

جا موسڵمانان لێک وتیان: پێغەمبەری خوا لەهەمووومان زاناترە بەخواو لەهەمووشمان گومان چاکترە.

٤- ئیسلام فەرمانی کردوە پەلەنەکرێت لە بلاوکردنەوەی هەواڵ و دەنگ و باس تا جوان سەرنجی نەداو ساغ نەبێتەوە.

ئەوەندە بەس نییە بۆ مرۆڤ کە هەواڵێ رەت کاتەوەو باوەڕی پێنەکات. بەڵکو پێویستە تاووتوێی بکات و لەباروودۆخەکەی بکۆڵێتەوە. چونکە ئەشێ نیازو مەبەستی کەلاو لەپشت بلاوکردنەوەیەوە هەبێت ئیتر دوای لێکۆڵینەوە ئەوە روون دەبێتەوە باوەڕی پێبکرێت یان بەدرۆ بخرێتەوە؟

خۆ ئەم لێکۆڵینەوە لەهەندێ شتی ترسناکی وەک و مەسەلەی شەرەف و جەنگدا ئەوە دەبێت زیاتر داکۆکی لەسەر بکرێت. ئەوەتە خوای گەورە لەرووداوی (الإفك)دا داوانەکات پێش ئەوەی ئەم هەواڵە بلاوبکرێتەوە لێی بکۆڵرێتەوەو راستیو ناڕاستی دەربخرێت و. (لولا جاءوا عليه بأربعة شهداء فأن لم يأتوا بالشهداء فأولئك عندالله هم الكاذبون) النور/١٣.

ئەوەتە خوای گەورە داوای چوار شایەتیان لێدەکات، وە ئەگەر ئەم شایەتانە نەیەنن ئەوا ئەوانەی ئەم بوختانە دەکەن لای خوای گەورە بەدرۆزن لەقەڵەم دەدرێن.

وە پێغەبەمەریش ﷺ دەربارەی پیاوێ کە تۆمەتی زیناکردنی دابووە پاڵ ژنەکەی فەرمووی:

(یان شایەت دەهێنی یان داری حەدت لێدەدرێت) رواه البخاري ومسلم. وە کاتێ (ولید) هەواڵی (بني مصطلق)ی دا بە پێغەمبەر کە زەکات نادەن وە ویستوویانە بیکوژن، خالیدی کوڕی وەلیدی نارد بۆ ئەوەی لەڕاستیو ناڕاستی هەواڵ و مەسەلەکە بکۆڵێتەوە. سەیری کرد شتەکە پێچەوانەی ئەوەیە کە وەلید دەیلێ، چونکە بانگ دەدەن بۆ نوێژکردن و زەکاتیشیان هێناوە بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ .

لە جەنگی (بني المصطلق)یشدا، عبداللەی کوڕی ابی کوڕی سلول رێبەری دووڕووەکان وتی: (لئن رجعنا إلى المدينة ليخرجن الأعز منها الأذل) المنافقون/٨.

واتە: *کاتێ گەڕاینەوە بۆ ناو شاری مەدینە ئەوا ئەو ئانە سەربەرزەکان سەرشۆڕەکان لەشار وەدەردەنێن.* زەیدی کوڕی ئەرقەم کە لاوێکی تازە پێگەیشتووی دڵ گەرمی موسڵمان و هوشیار بوو ئەم هەواڵەی گەیاند بە پێغەمبەری خوا ﷺ: ڕەنگی پێغەمبەر ﷺ تێک چوو، ویستی لەوە بکۆڵێتەوە ئایا ئەم هەواڵە بەڕاستی گەیەنراوە، فەرمووی ڕۆڵە لەوانەیە رقت لێ ی هەستابێ‌و ئەمە دەڵێ ی، وتی: سوێند بە خوا ئەی پێغەمبەری خوا بەگوێی خۆم بیستوومە. فەرمووی: کێ دەڵێ گوێچکەت هەڵەی نەکردووە. لەریوایەتێکی (تجاری)دا هاتووە کە زەید دەڵێ: پێغەمبەر بڕوای بە قسەکەی من نەکردو قسەکەی ئەوانی بەڕاست زانی کە (نەفیان کرد). ئەمە تووشی پەژارەیەکی وای کردم کە لەوەو پێش هەرگیز تووشی پەژارەی وا نەبووم، چووم لە ماڵەوە لێ ی دانیشتم، تا خوای گەورە سورەتی :(المنافقین)ی ناردە خوارەوە، جا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەی (زەید) خوای گەورە راستی قسەکەتی دەرخست.

حەزرەتی (عەلی)یش دەفەرموێ: *هەرکەسێ براکەی بەدینداری‌و گرتنی رێبازی راست بناسێ با گوێ لە قسەڵۆکی خەڵکی نەگرێ لەبارەیەوە* چونکە *هی وایە قسە هەڵدەگێڕێتەوەو حەق دەکات بە ناحەق خواش چاودێرو بیسەرە،* دەبێ ئەوەش بزانین یەکێ لە ئامرازەکانی لێکۆڵینەوەو ساغ کردنەوەی هەواڵ گێڕانەوەیەتی بۆ لایەنە بەرپرس و پسپۆڕەکان بۆ ئەوەی راستی‌و ناڕاستی ئەو هەواڵانە دەرکەوێ کە لێرەو لەوێ‌و ڕۆژانەدا بڵاودەکرێنەوە.

لەم رووەوە ئایەتێکی قورئان هەیەو سەرنجمان بۆ لای ئەم مەسەلە گرنگە رادەکێشێ.

(وإذا جاءهم أمر من الأمن أو الخوف أذاعوا به ولو ردوه إلى الرسول وإلى أولي الأمر منهم لعلمه الذين يستنبطونه منهم) النساء/٨٣.

واتە: *کاتێ هەواڵێکیان پێ دەگات لە (کاتی ئاسایشدا بێ یان ترس و لەرز) دەچن یەکسەر بڵاوی‌دەکەنەوە. بەڵام ئەگەر بیگێڕنەوە بۆ لای پێغەمبەرو بەرپرسیارەکانیان ئەوا شی‌یان دەکردەوەو راستیی هەواڵەکەیان پێ دەگوتن و هەڵویستی‌یان لەو بارەوە بۆ دیاری‌دەکردن،* کۆمەڵێ لە دوورووەکان هەبوون کە هەواڵی تیپەکان (سرایا) دەقۆستەوەو باسیان دەکردو لەناو خەڵکا بڵاویان دەکردەوە. پێش ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ بەسیفەتی ئەوەی لایەنی ڕەسمی کارەکەیە لەبارەی کاروباری لەم جۆرە

گرنگ لێدوانێ بدات و شتێ باس بكات. چونكە بلاوكردنەوەی لەهەردوو حالەتی شەڕو ئاشتیدا زیانی هەبوو. لەحالەتی سەركەوتنی تیپەكەدا هەوالی موسلمانان دەگات بە دوژمنەكانیان و دەشێ ئەمەش وا لە دوژمنەكانیان بكات بووروژێن و هەولی تۆلەسەندنەوە بدەن، لەكاتی تێكشكاندیشدا، دەبێ بەمایەی دلخۆش كردنی دووڕووەكان و دابەزینی ورەی باوەڕدارە لاوازەكان، هەروەها ئازاردانی دلی پێغەمبەرﷺ.

ئەم ئایەتە رێكخستنێكی ئیسلامی كاروباری دەولەتە، كە پێویستە لایەنێكی رەسمی یان قسەكەرێكی رەسمی هەبێ بۆ وەرگرتنی هەوالە گرنگەكان و بلاوكردنەوەیان، یان شاردنەوەیان لەبەر بەرژەوەندی گشتی، ئەم قسەكەرانەش دەبێ بەتوانابن و توانای لەئەستۆگرتنی بەرپرسیاریەتیان هەبێت، چونكە ئەشێ زیانێكی زۆری تیا بێت، بەیاننامە رەسمیەكانی كاتی جەنگ شێوەیەكە لەشێوەكانی ئەم رێكخستنە، پێویستە لەلایەن كەسانێكەوە دابڕێژرێو بلاوبكرێتەوە خاوەنی تێگەیشتنێكی قوول بن و دلسۆزی بەرژەوەندییەكانی گەل بن.

سێیەم : وتنەوەی شایعە :

ئیسلام گوێزانەوەی شایعەو بلاوكردنەوەو دووبارەكردنەوەو وتنەوەی قەدەغەكردووە. فەرمانی كردووە كە نەهێلرێ یان هیچ نەبێ لەبازنەیەكی تەنگ دا قەتیس بدرێت، چونكە كاتی دەگوێزرێتەوە خراپەكەی زیاتر دەبێ، چونكە خەلكانێكی تازە دەیبیستن و زیادەی تری دەخەنە سەرو ئەوەندەی تر دەشێوێنرێت.

ئەم رێوشوێنە ئیسلامیەش لەم هەنگاوانەی خوارەوەدا دەردەكەوێت:

١- ئیسلام فەرمانی كردووە مرۆڤ پێش ئەوەی گومانی خراپ بەرێ (بەتایبەتی بەرامبەر ئەوانەی جێگای گومانی خراپ پێبردن نین) گومانی چاك بەرێت، لەمەوپێش باسی ئەمە كرا، ئەمەش بەربەستێ لەرووی شایعەدا دروست دەكات و ناهێلێ لەم سنوورە تێپەڕێت.

٢- فەرمانی كردووە خۆ دووربگرین لە گوێزانەوەی شتی ناهەق و وتنەوەو دووبارەكردنەوەی چونكە ئەمە شایستەی باوەڕدار نییە، خوای گەورە لەبارەی رووداوی (الإفك)ەوە دەفەرموێت:

(لولا إذ سمعتموه قلتم مايكون لنا أن نتكلم بهذا سبحانك هذا بهتان عظيم) النور/١٦.

له فەرمووده‌یه‌کیشدا هاتووه: (من حسن الإسلام المرء ترکه مالا یعنیه) رواه الترمذي.

واته: *له ره‌وشته به‌رزه‌کانی مرۆڤی موسڵمان ئه‌وه‌یه که واز له شتێ بێنێ په‌یوه‌ندی به‌مه‌وه نی‌یه‌و سوودی نیه هه‌ر له‌خۆوه خۆ له‌شت هه‌ڵنه‌قورتێنێ.*

هه‌روه‌ها پێغه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رموویه‌تی: (کفی بالمرء کذبا إنما أن يحدث بکل ما سمع) رواه مسلم.

واته: *ئه‌وه‌نده تاوان به‌سه بۆ مرۆڤ که هه‌ر شتێکی بیست بیگێڕێته‌وه.*

هه‌روه‌ها بوخاری ده‌یگێڕێته‌وه که پێغه‌مبه‌ری خوا ﷺ قه‌ده‌غه‌ی کردووه له (وتی وتی) که بریتی‌یه له وتنه‌وه‌ی قسه‌یه‌کی ساغ نه‌بووه‌ته‌وه‌و هێشتا راستی‌و ناڕاستی وه‌ده‌رنه‌که‌وتووه‌و بێ‌سووده.

٣- خوای گه‌وره هه‌ڕه‌شه‌ی سزایه‌کی سه‌خت له‌و که‌سانه ده‌کات یارمه‌تی بڵاوبوونه‌وه‌ی شایعه ده‌ده‌ن. (إن الذين يحبون أن تشيع الفاحشة في الذين آمنوا هم عذب أليم في الدنيا والآخرة والله يعلم وأنتم لا تعلمون) النور/١٩.

واته: *ئه‌وانه‌ی ده‌یانه‌وێ به‌دکاری له‌ناو باوه‌ڕداراندا بڵاوبێته‌وه خوای گه‌وره له دنیاو دوارۆژدا سزایه‌کی سه‌ختیان ده‌دات. خوای گه‌وره ده‌زانێ‌و ئێوه نازانن.*

٤- ئیسلام ته‌نها فه‌رمانی به‌وه نه‌کردووه که شایعه‌که بڵاونه‌کرێته‌وه‌و نه‌وترێته‌وه. به‌ڵکو داواده‌کات هه‌ڵوێستێکی ئیجابیشی له‌به‌رامبه‌ر وه‌رگرین ئه‌میش به ره‌تدانه‌وه‌ی تۆمه‌ته‌که‌و ره‌واندنه‌وه‌ی گومانه‌که‌و راست کردنه‌وه‌ی باره‌که. فه‌رموده‌یه‌کیش وێنه‌ی ئه‌مه‌مان ده‌خاته روو که تیایدا هاتووه: (من رد عن عرض أخيه رد الله عن وجهه النار يوم القيامة) رواه الترمذي وحسنه.

واته: *هه‌رکه‌سێ به‌رگری له شه‌ره‌ف و ئابڕووی براکه‌ی یاخود خوشکه‌که‌ی بکات، خوای گه‌وره له رۆژی قیامه‌تدا له‌ئاگری دۆزه‌خ به‌رگری لێده‌کات.*

چواره‌م: به‌رهه‌ڵستی کرداری شایعه:

ئیسلام فه‌رمانی کردووه که به‌کرده‌وه به‌رهه‌ڵستی له شایعه بکرێت، لایه‌نه به‌رپرسه‌کان هه‌ڵسن به‌م کاره. له‌پاڵ ئه‌و به‌یان و لێدوانانه‌ی که گومان لێکهه‌ڵده‌ته‌کێنێ‌و په‌رده له رووی ناهه‌ق هه‌ڵده‌ماڵێ چه‌ند

شێوازێکی روون و ئاشکرای تری ئیسلامی بۆ رەتدانەوەی شایعە بە کردەوە هەیەو بەم جۆرەی خوارەوە :

١) ئیسلام فەرمانی داوە بە پاککردنەوەی کۆمەڵگا لە شایعەچی‌یان سا بە دوورخستنەوەیان بێ یاخود زیندانی کردنیان.

٢) ئیسلام سزای بۆ ئەو جۆرە لە شایعە داناوە کە پەیوەندی بە شەرەفی موسڵمانانەوە هەیە ئەویش حەدی (قذف)ە.

لێرەداماوە پرسیارێ بکەین کە ئەویش ئەوەیە ئایا لە هیچ حاڵەتێکدا ئیسلام رێگا بەوە نادات شایعە وەک چەکێ بەکاربهێت.

لەراستیدا لەکاتی جەنگ دا لەبەرئەوەی جەنگ تاکتیک و فرتوفێڵە شایعەش وەک چەکێ لەبەرامبەر دوژمنی موسڵمانانەوە بەکاردێت. هەروەها بۆ ئامانجی بەرزو پیرۆزیش بەکاردێت.

ئامرازەکانی جەنگی دەروونی

بەشێوەیەکی گشتی ئامرازەکانی جەنگی دەروونی هۆیەکانی راگەیاندن لەخوارەوە بەکورتی ئاماژە بە ئامرازەکانی جەنگی دەروونی دەکەین.

یەکەم: رادیۆ: رادیۆ رۆڵێکی گەورە دەبینێت لە کارکردنە سەر دوژمن و گوێزانەوەی هەواڵ و بیروراکان لەناو ناوچە جیاجیاکانی جیهاندا، بەهۆی پێشکەوتنی رادیۆوە ئەمرۆ لە توانایدایە ملیۆنان مرۆڤ لە گۆشەو کەنارە جۆراوجۆرو دوورەکانی جیهاندا بدوێنێت. تایبەتی ئەو رادیۆانەی لەسەر شەپۆلی کورت ئاراستە دەکرێن.

ئەوەندە بەسە بزانین رادیۆی دەنگی ئەمریکا هەفتانە زیاتر لە (١٠٠٠) سەعات و بە (٤٢) زمان بەرنامەکانی خۆی پەخش و بلاودەکاتەوە. هەواڵ و دەنگ و باس و ناڵ و گۆرەکان لە دیدگای ئەمریکاو رۆژئاواوە بەجیهاندا بلاوبکاتەوە. رادیۆی مۆسکۆش هەفتەی (٢٢٠٠) سەعات و بە (٨١) زمانی جیهانی بەرنامە بلاودەکاتەوە. ئێستا لە جیهاندا زیاتر لە (٤٠) ئیزگە هەیە کە هەفتانە زیاتر لە (١٠٠٠) سەعات کاردەکەن و تایبەتن بە بلاوکردنەوەی بیروباوەڕی مەسیحی.

ئیسرائیلیش (٥) ئیزگەی هەیەو لەسەر (١٥) شەپۆل و بە (١٦) زمانی جیهانی‌و هەفتەی زیاتر لە (٢٧٦) سەعات بەرنامە بلاودەکاتەوە.

بەرپرسە یابانیەکان دوای کۆتایی هاتنی جەنگی جیهانی دووەم دانیان بەوەدا نا کە ئەو رادیۆ ئەمریکیەی لە (سان فرانسیسکۆ)وە پەخش دەکراو ئاراستەی ئەوان کرابوو، رۆڵێکی گەورەی هەبوو لە خۆبەدەستەوەدانی یاباندا. سەرکەوتوویی رادیۆش بەندە بەراستیو دروستی وردەکاری ئەو هەواڵ و زانیاریانەی بڵاوی دەکاتەوە هەروەها بەکارهێنانی باسی زمان و زانیاری بوون بە بارودۆخی کۆمەڵایەتیو دەروونی ئەو ئامانجەی کە دەیدوێنێت.[1]

رادیۆ بەوە دەناسرێتەوە کە زۆر بەخێراییو بەسانایی پەیامەکەی دەگەیەنێت. بەهۆی رادیۆوە دەتوانرێت سوود لەو دەرفەتانە وەربگیرێت کە زوو بەسەر دەچن و نامێنن.

لە سیەکانی ئەم سەدەیەوە رادیۆ وەک چەکێکی ترسناکی جەنگی بەربڵاوی سوودی لێوەردەگیرێت. سەرکردەکان هەر زوو کاریگەری ئەم ئامرازەیان هەست پێکرد. مۆسۆلینی فاشستی ئیتالیا لەم بارەیەوە دەڵێت: (ئیزگەیەکی بەهێز کە لەسەر بناغەی ئامادەکردن و لێکۆڵینەوەو ئەزمونێکی دەروونی بچێت بەڕێوە، دەستەبەری ئەوە دەکات لە نیشتمانەکەمدا پشتم بپارێزێت. وە پێش ئەوەی سوپاکەم بجوڵێنم دوژمنەکەم بۆ تێک بشکێنێت).[2]

هیتلەری نازیش هەر لە بارەی رادیۆوە دەڵێت: (من دەزانم کاریگەری وشەی نوسراو لەسەر خەڵکی کەمترە لە هەندێ کە دەیبیسن. وە هەموو بزوتنەوەیەکی گەورەی سەر ئەم زەویە لەگەشەکردنی خۆیدا قەرزاری دواندەرەکانە نەک نوسەرەکان).[3]

لەکاتی جەنگدا دەکرێ دووجۆر رادیۆ هەبێت:

١) **ئیزگە رەسمیەکان**: بریتیە لەو ئیزگانەی لەکاتی ئاشتیدا هەبوون. کاتی جەنگیش پەخشی ئاسایی خۆی درێژە پێدەدات. لەگەڵ بەکارهێنانی هەواڵ و (تعلیقات)و راگەیەنراوو بەیاننامەکان بەمەبەستی جەنگی دەروونی دژی دوژمنان. رادیۆی لەندەن دەورێکی گەورەی هەبوو لە رێکخستنی بەرهەڵستی دژی نازیزم لە سەرتاسەری ئەوروپاداو دوای ئەوەی ژمارەی گوێگرەکانی ئەو رادیۆیە لە (٢٠٠) ملیۆن کەس تێپەڕی کرد.

---

[1] التوحید ژمارە ٦٧/١٦٦٧.

[2] موسی زناد/ الحرب النفسیة، بغداد ١٩٩٤ ص٦٢.

[3] موسی زناد/ الحرب النفسیة، بغداد ١٩٩٤ ص٦٢.

٢) **ئێزگە نهێنییەکان**: تا پەیوەندی نێوان دوو دەوڵەت بەرەو لێڵیو ئاڵۆزتر بچێت. یاخود قەیرانێکی نێودەوڵەتی رووبدات ژمارەی ئێزگە نهێنییەکان زیاتر دەبێت. وە هەرکاتێ دەوڵەتێ ویستی شاڵاوێکی سەربازی یاخود سیاسی بکاتە سەر دەوڵەتێکیتر. بڕیاردەدات لەڕووی دەروونییەوە ڕێگای بۆ خۆش بکات. بەئاراستەکردنی ئێزگەی نهێنی یاخود هەندێ بەرنامەی تایبەت لەئێزگە بەکرێگیراوەکانەوە بۆ ئەوەی یەکەم جار متمانەی هاووڵاتیان بە حکومەتەکانیان نەهێڵێت و دواتر ئاراستەکردنی پڕوپاگەندەو دەست وەردانە کاروباری.

لە جەنگی جیهانی دووەمدا بەشێوەیەکی بەرفراوان سوود لەم جۆرە رادیۆیە وەرگیرا. بزووتنەوە رزگاریخوازەکانی گەلانی ئەوروپا ئەم جۆرە رادیۆیەیان کردبووە سەنگەرێکی گەورەی خەباتی دژی نازیەکان. ئەم رادیۆیانە هەوڵی ئەوەی دەدا هێزی سوپای بزووتنەوە رزگاریخوازەکان بەگەورە نیشان بدات و، ئەوەندە کاریگەربوون وای لە دەوڵەتە هاوپەیمانەکان کرد ئامادەی یارمەتیدانی ئەو بزوتنەوانە بن. دوای جەنگی کەنداوی دووەمیش هەندێ لەو رادیۆیانە ئاڕاستەی عێراق کران.

دووەم: تەلەفزیۆن : تەلەفزیۆن دەورێکی کرنگ دەگێڕێت. زۆرجار کاریگەرییەکەی دەکاتە ناو خاکی دوژمن و ولاتانی دراوسێ. بایەخی تەلەفزیۆن لەوەدایە کە وێنەو دەنگ بەیەکەوە دەگوێزێتەوە. کە ئەمەش وای لێدەکات کاریگەرییەکەی زۆرتربێت.

دەوڵەت دەتوانێ لەشاشەو تەلەفزیۆنەوە سەرکەوتنەکانی خۆیو شکستەکانی دوژمن بەجەماوەر نیشان بدات. هەروەک چۆن ئیسرائیل لەجەنگی حەوت رۆژەی (١٩٦٧)ی لەگەڵ عەرەبەکاندا سەعات بە سەعات لەتەلەفزیۆنی دۆستە رۆژئاواییەکانیەوە سەرکەوتنەکانی سوپاکەیو شکانی سوپا عەرەبیەکان بخاتە روو. تەلەفزیۆن لە بواری تێشکانی پایە رەوشتیو کۆمەڵایەتیو فەرهەنگیەکانی کۆمەڵگاو هەوڵدان بۆ سڕینەوەی ناسنامەو روخاندنی پەیکەری رەوشتیو تێکدانی ساختمانی کۆمەڵایەتی گەل و ولاتێکیش بەتایبەتی لە چاخی کەناڵە فەزاییەکاندا دەتوانێ سودێکی زۆری لێوەربگیرێت.

سێهەم: سینەما: ئەم ئامرازە زیاتر لە دەوڵەتە دۆست و بێلایەنەکاندا سوودی لێوەردەگرێت. هۆیەکی گرنگی دروستکردنی رای گشتیە. ئەمیش لەرێی نیشاندانی فلیمە پڕوپاگەندە ئامێزەکانەوە.

ئەم جۆرە فلیمە ئەمریکیەکان لە میانەی جەنگی کۆریادا لەسەر ئاستێکی بەربلاو سوودیان لێوەرگرت. هەروەها لەلایەن نازیەکانیشەوە. زایۆنیەکان سودێکی زۆریان لە فلیمی سینەمایی وەرگرتووە بۆ بانگەشەی بیروباوەڕەکەیان.

زۆربەی ناوەندە بەرهەمهێنەرە گەورەکانی سینەمایی جیهان موڵکی ئەمانە، سینەمای زایۆنی کەوتە بڵاوکردنەوەی ئەو فلیمانەی باس لە مافی مێژووی جولەکەکان لە فەلەستین و چەوساندنەوەیان بەدەستی نازیەکان دەکات. بۆ ئەوەی سۆزی گەلان بەلای خۆیاندا رابکێشن و گەلی ئەڵمانیش تووشی گرێی تاوان بکەن. ئەمەش لێخۆشبوونی بەوە دەبێت کە هەرچی زیاتر پشتی قەوارەی زایۆنی بگرن و یارمەتی بدەن.

چوارەم: رۆژنامە: هەر لەدێر زەمانەوە دەورێکی گەورەی لە راگەیاندنی جەنگ و جەنگی دەروونیدا بینیوە. محمد علی پاشا لەکاتی هێرشەکەیدا بۆ سەر شام (٨٣ رۆژنامەی سەربازی) بەسەر ئەفسەرەکانی سوپادا دابەش دەکراو پێدەچێت بۆ سەربازەکانیش خوێندرابێتەوەو لێکدرابێتەوە. تورکەکان جگە لە رۆژنامە لەکاتی جەنگدا. نامەی مۆرکراویان بەبازاڕدا بڵاودەکردەوە کە هەواڵە بەپەلەکانی جەنگی تێدا بڵاودەکرایەوەو کاری زۆر لەخەڵک دەکرد. لەجەنگی جیهانی دووەمیشدا رۆژنامە سودێکی زۆری لێوەرگیرا.

نەمساویەکان بەهۆی هەواڵێکەوە کە لە رۆژنامەدا بڵاویان کردەوەو لەرێی دەزگا هەواڵگرەکان و سیخوڕەکانیانەوە دەستیان کەوتبووتوانیان سوپای ئیتالی بەرەو (کروبرتیو) تووشی شکست بکەن. هەواڵەکەش پێکدادانی نێوان پۆلیس و خەڵکی لەهەندێ شاری ئیتالیادا دەکرد کە لەسەر خۆراک روویداوە. نەمساویەکان ئەم هەواڵەیان قۆستەوەو هەڵسان بە ئامادەکردنی نوسخەی رۆژنامەی هاوچەشنی رۆژنامە ئیتالیەکان لەقەوارەو ژمارەی لاپەڕەو جۆری پیت و شێوازو ناوی پەیامنێرو (ئیعلانات)دا. تەنها ئەم هەواڵەیان لێ زیاد کردو بە پاڵپشتی باسکردنی ناوی کوژراوو بریندارەکان لەهەموو شارێکی هەرێمەکەدا. دوای ئەوە هەزاران نوسخەیان لێ چاپ کردو لە ئاسمانەوە بەسەر سەنگەری ئیتالیەکاندا فڕێیان دایە خوارەوە. دوای کەوتنەخوارەوەو خوێندنەوەی لەلایەن سەربازە ئیتالیەکانەوە لەرزەیان پێکەوت و نارەزایی بێزاری لەناویاندا بڵاوبۆوە. بەم جۆرە ورەیان کەم بۆوەو بەرەو دواوە هەڵدەهاتن و

خۆیان دەدزیەوەو بەرەی شەڕیان لاواز بوو. نەمساوییەکان کە بەمەیان زانی هێزەکانیان بەشەو ناردە بەرەکەو زۆر بەئاسانی گرتیان و بەمەش سوپای ئیتالی نیو ملیۆن سەربازی لەنێوان کوژراوو بریندارو بێسەرو شوێن لەدەست دا. زایۆنیەکان سودێکی زۆریان لەرۆژنامە وەرگرتووەو چەندان رۆژنامەی بەناوبانگی دنیا راستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ لەلایەن ئەمانەوە دەردەچێت و خزمەتی مەسەلەکەیانی پێدەکەن و کار لە رای گشتیی جیهانیی دەکەن.

لەکاتی جەنگدا رۆژنامە چ جەنگی بێ یاخود ئاسایی هەوڵئەدات هەواڵی بەرەی ناوخۆو بەرەکانی جەنگ بە سەربازان و جەماوەر بگەیەنێت بۆ ئەوەی هەواڵ و دەنگ و باس و پروپاگەندەی دوژمن کاریان تێنەکات هەروەها لێکۆڵینەوەی جۆراوجۆر لەسەر مێژووی جەنگە نەتەوەییەکان بڵاودەکاتەوەو هانی گیانی قوربانیدان و پاڵەوانێتیو فیداکاری دەدات. هەروەها چاوپێکەوتن لەگەڵ جەنگاوەران ساز دەکرێت و ریپۆرتاژی وێنەدار دەربارەی رەوتی شەڕەکان لەبەرەکاندا چاپ و بڵاودەکاتەوە. هەوڵی زیندووکردنەوەی یادەوەریو سەروەریەکانی مێژوو دەدات. لەرێی وتاری جۆراوجۆرەوە جەنگێکی دەروونی دژی دوژمن بەرپا دەکات. ئەگەر رۆژنامەگەری بەدەسەلاتی چوارەم ناوبرابێت ئەو دەورە گەورەی دەیگێرێت لەئاراستەکردنی رای گشتیدا بزانین ئیتر ئەوسا هەست بەوە دەکەین بەکارهێنانی وەک ئامرازێکی جەنگی دەروونی چ شوێنەوارێکی هەیە.

پێنجەم: بڵاوکراوە (المنشورات): ئامادەکردنی بڵاوکراوە جۆراوجۆرەکان، پێویستی بە زانیاری هەیە دەربارەی هەڵوێستی (سیاسیو سەربازیو ئابوری) دوژمن. لەم بڵاوکراوانەدا ئەو هەواڵانە بڵاودەکرێتەوە کە دوژمن رێگە نادات لەناو وڵاتەکەیدا بڵاوببێتەوە. لەو بڵاوکراوانەی لەبەرەکاندا بڵاودەکرێتەوە دەبێ ئەو سەربازانەی دەیانەوێ خۆ بەدەن بەدەستەوە دڵنیا بکرێنەوە کە ریزیان لێدەگیرێت. هەروەها زانیاری دەربارەی ئەو پەیماننامەو رێکخراوە نێودەوڵەتیانەش بڵاودەکرێتەوە کە دیلەکانی شەڕ دەتوانن لەرێی ئەوانەوە نامە بۆ کەس و کاریان بنوسن و ئاگایان لێیان بێت. بەکورتی *بڵاوکراوەکان وەک هۆیەکی پروپاگەندەو شایعەکردن دژی دوژمن دەکرێت بەم جۆرانەی لای خوارەوە:*

١) ئەو بڵاوکراوانەی داوای خۆبەدەستەوەدان دەکەن. لەسەر بەرەکانی جەنگ یاخود شارەکان بڵاودەکرێتەوە. هەواڵ و دەنگ وباسی شەڕی

لەخۆگرتووە. هەروەها هەڵوێستی بەرەکان و پەرەسەندنەکانی شەڕو هەڵوێستی سیاسی بۆ شارنشینەکان شیدەکاتەوە بۆ لێکهەڵوەشاندنەوەی بەرەی ناوخۆی دوژمن. مەرجە لەو کاتانەدا بڵاوبکرێتەوە کە ورەی دوژمن دابەزیوەو بڵاوکراوەکەش شتی زۆر تازەی تیا بێت. هەروەها ئاراستەکردنی تیا بێت دەربارەی چۆنیەتی خۆبەدەستەوەدان و زانیاری دەربارەی جۆری ئەو مامەڵەی دوای خۆبەدەستەوەدان لەگەڵی دەکرێت، تیا بێت. دەبێت رەنگەکانی زۆر سەرنج راکێش بن. ئەم بڵاوکراوانە دەوری گەورەیان لە شکست پێهێنانی ئەڵمانیا لە جەنگی جیهانی یەکەمدا بینی. کاتێ بەفرۆکە (١٤) مەرجەکانی ولسون سەرۆک کۆماری ئەو کاتەی ئەمریکا بەسەر شارەکانی ئەڵمانیادا خرانە خوارەوە.

دەبێ ئەم بڵاوکراوانە لەکاتی گونجاوی خۆیدا بەکاربێت ئەگینا سودی وای نابێت.

٢) کارتی رێپێدانی تێپەڕین: ئەم جۆرە بڵاوکراوە لەگەڵ ئەو بڵاوکراوانە فڕێ دەدرێن کەداوای خۆبەدەستەوەدان دەکات. لەکاتی خۆبەدەستەوەدان سەربازی دوژمن دەریدەهێنێت بۆ ئەوەی بەسەلامەتی بگاتە بەرەکانیدواوەی جەنگ.

٣) بڵاوکراوە هەواڵیەکان: جاری وا هەیە رێدەکەوێت هەواڵێک بایەخێکی ناوخۆیی زۆری دەبێت و دەخوازێت رێو شوێنێکی تایبەتی لەبەرامبەرەوە وەربگرێت. بڵاوکردنەوەی هەواڵی لەم چەشنە بەخێراییو پێش ئەوەی دوژمن پەرژێتە سەر ئەوەی رێو شوێنی پێویست بگرێتە بەر دەیخاتە هەڵوێستێکی واوە بەدرۆخستنەوەی کارێکی ئاسان نەبێت.

٤) بڵاوکراوە وێنەدارەکان: ئامانج لەم جۆرە بڵاوکراوانە وروژاندنی سۆزو رەمەکە شاراوەو خەفەکراوەکانە. لەجەنگی کۆریادا سوود لم جۆرە بلاوکراوانە وەرگیرا کۆریەکانی باکور لەمانگی کۆتایی ساڵدا بلاوکراوەیەکیان بەسەر سەربازە ئەمریکیەکاندا خستە خوارەوە وێنەی کۆمەڵێ سەربازی ئەمریکیو هاوسەرو دۆست و مناڵەکانیانی تیا وێنەکرابوون کە بەدڵخۆشیەوە لە دەوری درەختی لەدایک بوون کۆبوونەوە. لەژێر وێنەکەدا نووسرابوو (بۆچی تۆ لە کۆریا سەرماو سۆڵەو پەستیو خەمناکی دەنۆشی!! ئەو پەیوەندییانەی لەناو نیشتمانەکەتدا هەتن نکولیان لێناکرێت، بگەڕێرەوە بۆ نیشتمانەکەت و کۆریا واز لێبێنە بۆ کۆریەکان).

٥) بڵاوکراوەی هەڵوێستێکی تایبەت: ئەکرێ هەندێ دەرفەت و هەڵوێست بقۆزرێتەوە کەبەخێرایی تێدەپەڕێت. ئەمەش لەڕێی دەرکردنی کۆمەڵێ بڵاوکراوەو روخانی دوژمن بقۆزرێتەوە. تا دوژمن وابزانێ تازەترین زانیاریان دەربارەی لایە. کە ترس و لەرزو پەریشانیو دڵەڕاوکێیەکی زۆری بۆ دروست دەکات.

جۆرەکانی جەنگی دەروونی

جۆرەکانی جەنگی دەروونی بەگوێرەی جیاوازی باری سەرنج و بۆچوونی شوێن و کات دەگۆڕێت. سەبارەت بە دابەشکردنی لەسەربناغەی کات و شوێن دەکرێت بەم جۆرانەی لای خوارەوە

یەکەم : جەنگی دەروونی ستراتیژی : جەنگێکی هەمەلایەنەیەو ئامانجە دوورەکانی دەوڵەت بەرجەستەتە دەکات و دام و دەزگا جۆراوجۆرەکانی بەشداری تێدا دەکەن. لەڕووی کات و شوێنەوە مەودایەکی بەرین و دوورودرێژ دەگرێتەوە. مەرج نیە وشێنەوارەکەی بەزویی دەربکەوێت. بۆ نموونە وەک هەوڵدان بۆ چەسپاندنی سیستمێکی جیهانی جاری وا هەیە کیشوەرێک یاخود سەراپای جیهان دەگرێتەوە. کەواتە جاری وا هەیە دەیان ساڵ کاری بۆ دەکرێت. بەڵکو دەشێ سەدان ساڵ کاری بۆ بکرێت وەک ئەو جەنگە دەروونیەی سەدان ساڵە رۆژئاوا لەدژی رۆژهەلاتی ئیسلامیی هەڵیگیرساندووەو دەیەوێت ناسنامەی نەهێڵێت و تووشی گرێی خێبەکەم زانین و چۆکدادانی بکات.هەروەها هەوڵەکانی زایۆنیەکان بۆ گەڕانەوە بۆ خاکی فەلەستین لەم جۆرە بوو. لەم شێوە جەنگەدا ئامانجەکان بە روونی دیاری دەکرێت و بەردەوام کاریان لەسەر دەکرێت تا بەدیهێنانیان.

بەڵام تاقیکردنەوەکانی مێژوو ئەوەیان سەلماندووە کە دیاریکردنی ئامانج و بەدیهێنانی بەتەنها لەڕێی هێزەوە بەس نیە بۆ ئەوەی بتوانرێ پارێزگاری لێبکرێت و بهێڵرێتەوە. بەڵکو ئەوە لەخودی خۆیدا ئەگەر مەسەلەکە هەق نەبوو، گەورەترین هۆکاری لەدەست چوونی ئامانجەکەو هەرەسهێنانیەتی.

ئەمریکا بە هەموو هێزی سەربازی خۆیەوە نەیتوانی چۆک بە ڤێتنامیەکان دابدات. بەهەمان شێوەش رووسەکان بەرامبەر گەلی ئەفغانیو لەم دواییەشدا گەلی شیشانی قارەمان. هەوڵە درێژخایەنەکانی رۆژئاواش

لەباتی ئەوەی ئیسلام لەشانۆی ئایدۆلۆژیو سیاسیو کۆمەلایەتی جیهانی ئیسلامی بکاتە دەرەوە دەبینین سەرەرای هەموو دواکەوتوویی‌و بارکەوتوویەک ئەمرۆ راپەرینێ سەراپای جیهانی ئیسلامیی گرتۆتەوە.

سەردەم ئەو هەولە رەگەزپەرستانەو پەیرەوکردنی سیاسەتی جینۆسایدو قرکردن و سرینەوەی ناسنامەی قەوارەو بوونی کوردیش کە لەلایەن نەیارانی کوردەوە پەیرەوی لیکراوە، نەیتوانیوە دەنگی زولالی حەقخوازانەی ئەم گەلە زۆرلێکراوە کپ بکات.

چونکە سەرجەم ئەو تاوانە ناهەقیەکی گەورەبوون دەرهەق بە کورد ئەنجام دراون.

ئەو جەنگە دەروونیەی کەئاراستەی قەلەمرەوەکانی ژێردەسەلاتی دوژمنیش دەکرێت بەمەبەستی ورە پێبەردان و خۆبەدەستەوەدانی. هەر بە ستراتیژی ناودەبرێت کە سەرکردایەتی سیاسی بەرپای دەکات و هەولدەدات شکست و بەزینە سەربازییەکانی بەرەکانی جەنگ و لێنەهاتوویی سەرکردایەتی دوژمن و بەدەرخستنی ناکۆکیەکان و ئاشکراکردن و باسکردنی باری خراپی ئابوریو دارایی‌و کەم توانایی لەپێشکەشکردنی کەرەسەی خۆراکی‌و نیشاندانی ئەو تەنگژانەی لەمانەوە پەیدابوون، بەکاربهێنێت بۆ ئەوەی چۆکی پێدابدات.

دووەم: جەنگی دەروونی تەکتیکی: لەکاتی شەرداو هەندێجاریش هەندێ پێش و پاشی شەر لەدژی هێزەکانی دوژمن بەکاردەهێنرێت.

ئەمەش بە لاوازکردنی ورەی کەرتەکانی سوپاکەی‌و سەرەنجام ناچارکردنی بە پاشەکشەکردن و هاندانی بۆ خۆبەدەستەوەدان. هەروەها بریتیە لە لێکدانی راستەوخۆ لەگەل دوژمنداو تێکهەلچوونی دەستەویەخە. جا لەرێی جەنگی سیاسی‌و سەربازی‌و ئابوریەوە بێت یاخود هەموویان بەسەریەکەوە.

ئامانج لە جەنگی دەروونی تاکتیکدا بریتیەلە کۆتایی هێنانی ململانێ‌و یەکلایی‌کردنەوەی جەنگ و بردنی دوژمن بەرەو حالەتی دەروون بەزین. سەرەنجام خۆبەدەستەوەدانی‌و ملکەچ کردنی بۆ مەرج و ویستی لایەنی براوەو سەرکەوتوو. بەلام پێویستە لێرەدا ئەوە بوترێت کە تێکشکاندنی دوژمن لەم جۆرە جەنگەدا مەرج نیە ببێتە هۆی ریشەکێشکردنی هێزو تواناکانی دوژمن و توانای سەربەرزکردنەوەی نەمێنێ.

لەجەنگی جیهانیی دووەمدا روسەکان هەرچەندە چەندەها شکستی سەربازیان بەسەرداهات، بەلام لە رووی دەروونییەوە نەڕووخان. سەرکەوتنیش بەندە بەوورەی بەرزو دەروونی بەهێزو بڕیاری خۆبەدەستەوەنەدانی لایەنێ لەلایەنە شەرکەرەکان.

سێهەم: جەنگی دەروونی پشتگیری (الحرب النفسیه التعزیزیه): بە پلەی یەکەم ئاراستەی مەدەنیەکانی پشت بەرەکانی جەنگی دوژمنەوە دەکرێت. بریتییە لە چەسپاندن و قوڵکردنەوەی ئەو سەرکەوتنانەی کە جەنگی ستراتیژیو تاکتیکی بەدەستیان هێناوە. هەروەها هەوڵدان بۆ ئەوەی ئەو سەرکەوتنانە ببێتە ئەمری واقع و بەردەوام بێت و خەڵک بەرەوای ببینێت. ئەم جۆرە دەنگە پشت دەبەستێت بە جۆرێک لە ترساندن و بەهیواکردن لەهەمان کاتدا. بۆئەوەی دوژمنی رووخاو حاڵی کات و تێی بگەیەنێت کە شکستەکانی هەتا هەتایییە. ئەگەر لەدوارۆژدا خوازیاری ژیان و ئاسایشە ئەوا پەیوەستە بە رازیبوونیئەم تیشکشکانەو هاوکاری کردنی لەگەڵ لایەنی سەرکەوتوودا.

خاسیەتەکانی جەنگی دەروونی

جەنگی دەروونی چەند خاسیەتێکی هەیەو لەخوارەوە بەکورتی ئاماژەیان پێدەکەین:

یەکەم : بریتییە لە مامەڵەکردن لەگەڵ هەڵوێست دا.

دووەم: بریتییە لە جەنگ، کەواتە فریودان و فروفێڵ بڕبڕەی پشتیەتی. هەروەها پێویستە نەخشەکەی بەسەر چەند قۆناغێکدا دابەش کرابێت. هەر قۆناغەش رێگا خۆشکەری قۆناغەکای تر بێت، دەبێت یەک سەرکردایەتی هەبێت. یەکێ لە رەگەزەکانی نەخشەکەش دەبێ بریتی بێت لە شێوازی پاشەکشێ. چونکە دەبێت ئەگەری شکست خواردن لەبەرچاو بگیرێت.

سێهەم: مامەڵەکردنێکی دەروونی راستەوخۆ نییە. بەڵکو پەنا بەهەموو هۆکارێکی ماددی دەبات کە بەئامانجی دیاریکراوی دەگەیەنێت. بلاوکردنەوەی شایعە پشێویو ئاژاوە نانەوە، نائارامی خوڵقاندن، بلاوکردنەوەی ماددە سڕکەرەکان، ترۆری سەرکردەکان و هەر هۆیەکی تریش کەلەدەستی بێت و بتوانێت بەکاری بێنێت سڵی لێناکاتەوە.

چوارەم: لەجەنگی دەروونیدا بە ئاسانی دەتوانریت شێوازی نوێ بدۆزریتەوە بۆ دەست گرتن بەسەر (منطق)ی مرۆڤایەتیدا. کە گەیشتۆتە پلەیەکی پێشکەوتوی وا دەکریت ئاراستەی سەرجەم کۆمەڵگا یان بەلایەنی کەمەوە ئاراستەی رابەرو سەرکردەکانی بکریت.

پێنجەم : جەنگی دەروونی پەیوەندی ناوەکیو دەرەکییەکان بەیەکەوە کۆدەکاتەوە: ئاراستەی دوژمن دەکریت. خۆ ئەگەر تێکشکا دەگەڕێتەوەبۆ خودی ئەو کەسەی پێی هەڵساوەو دەبێت بە پەیوەندییەکی ناوەکی.

قۆناغەکانی جەنگی دەروونی

جەنگی دەروونی بە گوێرەی هەندێ بیروڕای پسپۆڕانی بوارەکە دەکریت بەم جۆرانەی لای خوارەوە:

قۆناغی یەکەم : سەرلێشێواندن و بیروڕا پەشۆکاوی :

مەبەست لەمە بەدیهێنانی حالەتێکی پەشێویو دوودڵیە لە کۆمەڵگای سیاسیدا. یاخود رۆشن نەبوونی رای گشتییە. ئەوەی لەم قۆناغەدا دەوری ترسناک دەبینێت بریتییە لە:

ا) شایعە ، ب)ئەو کتێبانەی بەمەبەستی خراپ دەنوسرێن.

ج) دزە پێکردنی بلاوکراوەو کاسێت و فلیمی ڤیدیۆ.

قۆناغی دووەم: تێکدانی ئاسایش: مەبەست لەمەش نەهێشتنی متمانەیە بە دەسەلاتداران. تێکدانی ئاسایش واتە هاوولاتی ئیعر ناتوانێت بۆ پاراستنی خۆی پشت بە دەسەلاتی دەولەت ببەستێ. *لەم قۆناغەشدا ئامرازەکان جۆراوجۆرو هەمەچەشنن:*

ا) ئاشوب نانەوە. ب)گەورەکردنی رووداوە ئاساییەکان. ج)کوشتنی ڕێبەرو سەرکردە بەرپرسەکان. د)دروستکردنی تۆمەتی خیانەت و هەولدان بۆ ناشیرین کردنی سەرکردایەتیە دلسۆزو مێژووییەکان.

قۆناغی سێهەم: تۆکمە نەبوون و یەکنەگرتنی جەستەی نەتەوەیی

ئەمەش واتە پچڕاندنی دەمارەکانی ئەم جەستەیەو کۆلەوارکردن و پەکخستنی بەجۆرێک کە توانای بەرهەلستیکردنی نەمێنێت و *نیشانەو ئامرازەکانی ئەمیش جۆراوجۆرن:*

١) سیخوڕیو تابوری پێنجەم. ٢) ناوەندەکانی توێژینەوە، کە دەورێکی گومان لێکراو دەگێڕن. بەڵام لەژێر پەردەی زانست و سەربەستی لێکدانەوەی زانستیدا.
٣)فیستیڤاڵ و کۆڕو ئاهەنگی لاوان کە هەندێ بیروڕای تیا بڵاودەکرێتەوەو هەندێ تاقم و دەستەش تووشی ژەهراوی بوونی فکریو سیاسی دەکرێن.
٤) دزەکردنە ناو دەزگاکانی موخابەرات بەجۆرێک کە بەدەستی ئەنقەست فەرمان دەردەکرێت بە بڵاونەکردنەوەی هەندێ زانیاری، یاخود دزەپێکردنی بەشێوازێکی دیاریکراو.
٥) بڵاوکردنەوەی ئامرازەکانی تێکدانی ناوخۆیی.

قۆناغی چوارەم : قۆناغی لێە هەڵوەشاندنی یەکیەتی نیشتمانی

کە بریتییە لەهەڵوەشاندنەوەی یەکیەتی نیشتمانیو تۆکمەیی نەتەوەیی. کە بەتەواوبوونی ئەم ئامانجەکانی جەنگی دەروونیش کۆتاییان پێدێت. بەجۆرێک هاوولاتی بڕوای بە خودی نەتەوایەتیەکەشی نامێنێت.
ئامرازەکانی ئەم قۆناغەش زۆرو جۆراوجۆرن لەوانەش:
١) بانگەوازی ئایدۆلۆژیو برەوپێدانی ئایدۆلۆژییە جیاوازەکان، بەڵکو هاندانی جەنگی ئایدۆلۆژی.
٢) جەنگی زانیاری.
٣) کردارەکانی شۆردنەوەی مێشک.
٤) ناشیرین کردن و شێواندنی سیمای نەتەوایەتی.
٥) دووبارەکردنەوەی مێژوو بۆ شێواندنی دەستکەوتەکان.
٦) بەدیهێنانی باری ترس و لەرزی گشتی.

ئامانجەکانی جەنگی دەروونی

ئامانجەکانی جەنگی دەروونی لەڕوویەکەوە، سیاسیو ئایدۆلۆژین و، لەڕوویەکی ترەوە سەربازیو مەیدانین. جەنگی دەروونی دەیەوێت، کار لە رەفتاری ئەوانە بکات کە ئاراستەیان دەکرێت. بۆ دروستکردنی حاڵەتێک لە ترس و لەرزو وروژاندنی هەستی دوژمنکارانەی لای هاوولاتیان. نانەوەی

پشێوی لە سەربازگەی دوژمندا بۆ کارکردنە سەر (الضباط)ی تاکەکان و بڕیاری فەرماندەو سەرکردەکان لە بواری جەنگ دا.
پرۆفیسۆر (ریتشارد کروستمان) لێپرسراوی بەشی جەنگی دەروونی لەبەریتانیادا دەڵێت: (ئامانجی ئەم جەنگە تێکشکاندنی رەوشتی دوژمن و پەشۆکاندنی دیدە سیاسی‌یەکەیەتی، هەروەها لە گۆڕانی هەموو ئەو بەهاو بیروباوەڕانەی کە باوەڕی پێیەتی. لەجێگای ئەو وانەی تازەی پێ‌بدرێت. بۆ ئەوەی بگاتە ئەو حاڵەتەی ئێمە باوەڕمان بە چیە ئەویش باوەڕی بەوە بێت).
بەگشتی دەتوانین ئامانجەکانی جەنگی دەروونی لەم خالانەی خوارەوەدا کورت بکەینەوە:
١) *نەهێشتنی بڕوای دوژمن بە سەرکردایەتی‌و چەك و جبەخانەکەی.*
٢) *دروستکردنی بارێکی شلەژاو لای دوژمن*، تا بگاتە ئەو بڕوایەی ئامانجەکانی لەجەنگدا ناڕاستن و دوودڵ کردنی لەوەی توانای ئەوەی هەبێت سەرکەوتن بەدەست بهێنێت.
٣) *زیادکردنی ناکۆکی لەنێوان حکومەتی دوژمن و گەلەکەیدا* ، ئەمەش لەرێگای هاندان و پەرەپێدانی بزوتنەوە بەرهەڵستکارەکانی ژێر سایەی دەسەلاتی.
٤) دووبەرەکی نانەوە لەنێوان دوژمن و هاوپەیمانەکانیداو بێ‌بەشکردنی لەهەر هاریکاریەکی سیاسی‌و ئابووری لەگەڵیاندا. دەکرێت بۆئەم مەبەستە سوود لەهەستی تایەفەگەری‌و نەژادی‌و نەتەوایەتی‌و ناوچەگەرێتی وەربگیرێت یاخود گەورەکردنی لەڕادەبەدەری رووداوێك. چیرۆکی یەکێ لە هاوولاتیان بەناوی (نەعیمی کوڕی مەسعود) لە هەڵوەشاندنەوەی هاوپەیمانیەتی نێوان قورەیش و هێزە شالاوهێنەرەکان لەجەنگی (احزاب)دا لەگەڵ ئابوری پێنجەمی ناو مەدینە کە جولەکەکانی (بني قريظة) پێکیان دەهێنا. نموونەی هەوڵێکی سەرکەوتووی ئەم بوارەیە.
٥) *بەهێزکردنی دۆستایەتی‌و هاریکاری لەگەڵ هێزە هاوپەیمانەکانداو* دروستکردنی پەیوەندیەکی پتەو لەگەڵ لایەنە بێ‌لایەنەکان و دۆستەکانداو بەدەستهێنانی پشتیوانی و پشتگیری دانیشتوانی ناوچە داگیرکراوەکان.
٦) *کەرت و پەرت کردنی ریزەکانی دوژمن و نانەوەی دووبەرەکی‌و* ناکۆکی لەناویدا لەم رووەوە جەنگی دەروونی جەخت لەسەر هەندێ بیروڕا دەکات و سوودیان لێ‌وەردەگرێت وەك هەوڵدان بۆ دروستکردنی ناکۆکی چینایەتی‌و

ورووژاندنی هەستی رەگەزپەرستیو خێلایەتیو تێکدانی پەیوەندی نێوان پارتە سیاسییەکان و ڕێکخراوە جەماوەرییەکان ...... هتد. ئەمەش دیارە بەمەبەستی لاوازکردنی بەرەی ناوخۆ هاتنەخوارەوەی توانا بەرگرییەکانی.

٧) *قەناعەت کردن بە هێزەکانی دوژمن کە ئەو ئامانجانەی لەجەنگدا هەولی بۆ دەدەین راست و رەوان و هەقی خۆمانە بۆیان بجەنگێین.* هەولدان بۆ ئەوەی تاکەکانی دوژمن هاوسۆزی لەگەل ئەم ئامانجانەدا پەیدابکەن.

٨) *هەولدان بۆ سرینەوەی هوشیاریو ئاگایی لەرێی دوویات کردنەوەوە.*

٩) *شکست پێهێنانی دوژمن و بەدیهێنانی بارێکی شلەژاوی دەروونی لەلای،* چاندنی تۆوی رەشبینیو نائومێدی لەدل و دەروونی هێزەکانیداو باوەڕنەهێشتنیان بە بنەماو ئامانجەکانی. هەروەها لەڕووهەلمالینی شێوازی دوژمن و هەولدان بۆ لەق کردنی پایەکانی رژێمەکەی وەک پێشەکییەک بۆ رووخاندنی.

١٠) *کارکردنە سەر هەلوێست و ئامانج و رەفتاری جەماوەر.*

١١) *شۆردنەوەی مێشکی بەرامبەرو جێگیرکردنی چەمکی نوێ تیایاندا.*

١٢) *بەهێزکردنی بەرەی ناوخۆییو پتەوکرنی.* راکێشانی دەولەت و هێزە بێلایەنەکان و زیاتر پتەوکردنی پەیوەندییە دۆستانەکان، لەگەل دەولەت و هێزە هاوپەیمانەکاندا.

١٣) *شاردنەوەی مەبەستە راستەقینەکانی کێشەو جەنگ و ململانێکانی ناوخۆ* و نیشاندنی لەشێوەی جەنگی ئایینیو تایەفەگەریو ئایدۆلۆژی رووت دا. ئەمە لەکاتێکدا نەخشەدارێژەرە تەلەکەبازەکان خۆیان لەودیو پەردەوە دەشارنەوەو بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانیان یاری بەهەستی خەلک دەکەن.

١٤) *گۆرینی رەوت (الإتجاه) لە ریشەوەو راوندنێکی رەوتێکی تر لە جێگەکەی.*

١٥) *باوەڕهێنان بە دوژمن کە کێشەکەی نارەوایەو* تێکشکان بەشێوەیێ جگە لە بەزین و خۆبەدەستەوەدان هیچ ئومێدو ڕێگاچارەیەکی تری لەبەردەمدا نییە.

پشێوی لـه سـهربازگهی دوژمـنـدا بـۆ کارکردنـه سـهر (انضباط)ی تاکـهکان و بڕیاری فهرماندهو سهرکردهکان له بواری جهنگ دا.

پرۆفیسۆر (ریتشارد کروستمان) لێپرسـراوی بهشـی جهنگی دهروونـی لهبهریتانیادا دهڵێت: (ئامانجی ئهم جهنگه تێکشکاندنی رهوشتی دوژمن و پهشۆکاندنی دیده سیاسییهکهیهتی، ههروهها له گۆڕانی ههموو ئهو بـهها بیروباوهڕانهی که باوهڕی پێیهتی. لهجێگای ئهو وانهی تازهی پێبدرێـت. بـۆ ئهوهی بگاته ئهو حاڵهتهی ئێمـه باوهڕمـان بـه چیـه ئـهویش بـاوهڕی بـهوه بێت).

بهگشتی دهتوانین ئامانجهکانی جهنگی دهروونی لـهم خاڵانـهی خوارهوهدا کورت بکهینهوه:

١) *نههێشتنی بڕوای دوژمن به سهرکردایهتیو چهك و جبهخانهکهی.*

٢) *دروستکردنی بارێکی شڵهژاو لای دوژمـن*، تـا بگاتـه ئـهو بڕوایـهی ئامانجـهکانی لهجـهنگدا ناڕاسـتن و دوودڵ کردنـی لـهوهی توانـای ئـهوهی ههبێت سهرکهوتن بهدهست بهێنێت.

٣) *زیادکردنی ناکۆکی لـهنێوان حکومـهتی دوژمـن و گهلهکـهیدا* ، ئهمـهش لهڕێگای هـاندان و پـهرهپێدانی بزوتنـهوه بهرههڵسـتکارهکانی ژێـر سایهی دهسهڵاتی.

٤) دووبهرهکیڕنانـهوه لـهنێوان دوژمـن و هاوپهیمانـهکانیداو بێبهشـکردنی لهههر هاریکاریهکی سیاسیو ئابووری لهگهڵیاندا. دهکرێت بۆئـهم مهبهسته سـوود لههسـتی تایهفهگـهریو نـهژادیو نهتهوایـهتیو ناوچهگـهرێتی وهربگیرێت یاخود گهورهکردنی لهڕادهبهدهری رووداوێك. چیرۆکی یـهکێ لـه هاوولاتیـان بـهناوی (نـهعیمی کـوڕی مهسـعود) لـه ههڵوهشـاندنهوهی هاوپهیمانیهتی نێوان قورهیش و هێزه شالاوهێنهرهکان لهجهنگی (احزاب)دا لهگهڵ ئابوری پێنجهمی نـاو مهدینـه کـه جولهکـهکانی (بني قريظة) پێکیـان دههێنا. نموونهی ههوڵێکی سهرکهوتووی ئهم بوارهیه.

٥) *بـههێزکردنی دۆستایهتیو هاریکاری لهگـهڵ هـێزه هاوپهیمانـهکانداو* دروستکردنی پهیوهندیهکی پتهو لهگهڵ لایهنه بێلایهنـهکان و دۆستهکانداو بهدهستهێنانی پشتیوانی و پشتگیری دانیشتوانی ناوچه داگیرکراوهکان.

٦) *کهرت و پهرت کردنی ریزهکانی دوژمن و نانهوهی دووبـهرهکیو* نـاکۆکی لهناویدا لهم رووهوه جهنگی دهروونی جهخت لهسهر ههندێ بیروڕا دهکـات و سوودیان لێوهردهگرێت وهك ههوڵدان بۆ دروسـتکردنی نـاکۆکی چینایـهتیو

وروژاندنی هەستی رەگەزپەرستی‌و خێڵایەتی‌و تێکدانی پەیوەندی نێوان پارتە سیاسییەکان و ڕێکخراوە جەماوەرییەکان ...... هتد. ئەمەش دیارە بەمەبەستی لاوازکردنی بەرەی ناوخۆ هاتنەخوارەوەی توانا بەرگرییەکانی.

٧) *قەناعەت کردن بە هێزەکانی دوژمن کە ئەو ئامانجانەی لەجەنگدا هەوڵی بۆ دەدەین راست و رەوان و هەقی خۆمانە بۆیان بجەنگێین.* هەوڵدان بۆ ئەوەی تاکەکانی دوژمن هاوسۆزی لەگەڵ ئەم ئامانجانەدا پەیدابکەن.

٨) *هەوڵدان بۆ سڕینەوەی هوشیاری‌و ئاگایی لەرێی دووپات کردنەوەوە.*

٩) *شکست پێهێنانی دوژمن و بەدیهێنانی بارێکی شڵەژاوی دەروونی لەلای،* چاندنی تۆوی رەشبینی‌و نائومێدی لەدڵ و دەروونی هێزەکانیداو باوەڕنەهێشتنیان بە بنەماو ئامانجەکانی. هەروەها لەڕووهەڵماڵینی شێوازی دوژمن و هەوڵدان بۆ لەق کردنی پایەکانی رژێمەکەی وەك پێشەکییەك بۆ رووخاندنی.

١٠) *کارکردنە سەر هەڵوێست و ئامانج و رەفتاری جەماوەر.*

١١) *شۆردنەوەی مێشکی بەرامبەرو جێگیرکردنی چەمکی نوێ تیایاندا.*

١٢) *بەهێزکردنی بەرەی ناوخۆیی‌و پتەوکرنی.* راکێشانی دەوڵەت و هێزە بێلایەنەکان و زیاتر پتەوکردنی پەیوەندییە دۆستانەکان، لەگەڵ دەوڵەت و هێزە هاوپەیمانەکاندا.

١٣) *شاردنەوەی مەبەستە راستەقینەکانی کێشەو جەنگ و ململانێکانی ناوخو* و نیشاندنی لەشێوەی جەنگی ئایینی‌و تایەفەگەری‌و ئایدۆلۆژی رووت دا. ئەمە لەکاتێکدا نەخشەدارێژەرە تەڵەکەبازەکان خۆیان لەودیو پەردەوە دەشارنەوەو بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانیان یاری بەهەستی خەڵك دەکەن.

١٤) *گۆڕینی رەوت (الإتجاه) لە ریشەوەو رواندنێکی رەوتێکی تر لە جێگەکەی.*

١٥) *باوەڕهێنان بە دوژمن کە کێشەکەی ناڕەوایەو تێکشکان بەشێەتی.* جگە لە بەزین و خۆبەدەستەوەدان هیچ ئومێدو رێگاچارەیەکی تری لەبەردەمدا نییە.

هەندێ شێوازی عەمەلی جەنگی دەروونی

(بەمەبەستی گۆڕینی رەوت و کارکردنە سەر بەرامبەر)

لەخوارەوە ئاماژە بە هەندێ شێوازی جەنگی دەروونی دەکەین کە دوژمن بۆ بەدیهێنانی مەرامەکانی پشتیان پێدەبەستێت:

١) *کۆکردنەوەو ئاراستەکردنی راستەوخۆی رق و کینە رووەو بەرامبەر.* بەئامانجی ورە رووخاندن. بەجۆرێک کەهەرچی پێی دەوترێت سۆزو بەزەیی نەیهێڵێت لەئارادا. یاخود تەنها یەک خۆشەویستیو یەک رق و کینەو رق لێبوونەوە بمێنێو هیچی تر. تا وردە وردە ئەم خۆشەویستیو رق لێبوونەوە کۆدەبێتەوەو کەڵەکە دەبێت و رق لێبوونەوەدەبێت بە دەرگای دەست درێژیو دڵڕەقی. بەم جۆرە دەست درێژی بیانوی بۆ پەیدادەکرێت و پاساوی بۆ دەهێنرێتەوە، هەست بە تاوان و سزای ویژدانیش کە لەوەو پێش هەبووە لەبەرچاو ون دەبێت و نامێنێ. بەم جۆرەی باسمان کرد لایەنی دەست درێژیکار کاردەکاتە سەر ناخ و دەروونی جەنگاوەرەکانی.

٢) *سوودوەرگرتن لە داکۆکیکردن و وروژاندنی هەندێ بیروڕا کە دەربارەی کەسان و میللەتان لەئارادایە.* لەرێی پروپاگەندەی چەواشەکەرو گومڕاکەرەوە ئەم بیروڕاو سەرنجانە گەورە دەکرێت و دەخرێنە پێش چاو. بۆ نموونە کەسێ بیەوێ دژی رێبازێک یاخود میللەتێک بووەستێ دەچێ چی کەم و کورتیان هەیە دەیخاتە روو. هەر بەمەشەوە ناوەستێو ئەوەندەی بۆی بکرێت هەرچی خراپیو سلبیات هەیە دەیداتە پاڵیان. خۆ ئەگەر هەندێ کەم و کوڕیو ناتەواوی هەبێت ئەوا ئەم فوی تێدەکات و قەبەی دەکات.

٣) *هەڵبژاردن ، واتە هەڵبژاردنی راستیەک لەنێوان کۆمەڵە راستیەکدا.* بەو جۆرەی کە لەگەڵ مەبەستەکانیدا دەگونجێت و درۆودەلەسەو پروپاگەندەکانی لەسەر بنیات دەنێت.

٤) *درۆکردن، ئەمەیان لاوازترین هۆیە،* چونکەدرۆی رووت سوودی نیەو تەمەنی کورتە. پشت بەستن بە هەندێ شتی راست و واقعیو (منطق)ی بەرهەمەکەی مسۆگەرترە. لەبەرئەوە دەبینی پروپاگەندەی

هاوپەیمانەکان لە جەنگی دووەمدا لە هی گۆبلزی ئەلمانی سەرکەوتووتر بوو کە ئەمەی دوایی پشتی بەم ریسایە بەست کە دەڵێ (درۆ بکە.. درۆبکە.. تەنا خەڵک بەڕاستت دەزانن و ، بڕوات پێدەکەن) خۆ لەم چەرخەدا کە هوشیاری مرۆڤەکان زیاتر بووە درۆکردنی بەردەوام زۆر سوودی نابێو سەرکەوتوو نابێ. چونکە لەزۆربەی کاتدا جەماوەر خۆی چاودێری رووداوەکانەو چاوەڕێی ئاکام و ئامانجەکانە.

٥) *دووپات کردنەوە بەشێوازو وێنەی جۆراوجۆر* کە هەموو شتەکان هەمان واتا بگەیەنن. مەبەست لە دووپاتکردنەوە ئەوە نیە وەک تووتی شت بوترێتەوە، بەڵو دەبێت دووپاتکرنەوەیەکی هونەریو ئەدەبیو زانستی شاراوەو رەنگاوڕەنگی وا بێت کە لە ڕواڵەت و داڕشتنندا لەوەکەی پێش خۆی نەچێت و جیاواز بێت.

٦) *بەخت کردن و ئاشکراکردنی مەبەست* و نەکردنەوەی بوار بۆ گومان دروستکردن و دوودڵیو ڕاڕاییو تانەدان.

٧) *ئاماژەکردن بە (دوژمنێک)* جا ئەم دوژمنە راست بێت یان خەیاڵ گرنگ نیە. ئەمەش بۆ بەهێزکردنیورەی خەڵکیو کۆکردنەوەی هەستی دوژمنکارانەیان و ئاراستەکردنی بۆ دوژمنێکی بەدەر لەوەی هەڵدەستێ بە پروپاگەندەکە. بۆ نموونە ئەوروپیو ئەمریکیەکان دوای رووخانی پەیمانی وارشۆو بلۆکی رۆژهەلات بۆ پاساودانی مانەوەی پەیمانی ناتۆو دۆزینەوەی دوژمنێکی دەرەکی، باس لەوە دەکەن کە ئێستا رابوونی ئیسلامیی جێگای دوژمنە کۆنەکەی گرتۆتەوە. دیارە ئەمە بۆ ئەوەیە هیچ هەستێکی دوژمنکارانە روونەکاتە خاوەنی پروپاگەندەکە. خەڵکیش زیاتر ئامادەیی ئەوەیان تیا بێت کەبە ئیقاعی جەنگی دەروونی ئەم بجوڵێنەوە. مەیلە دوژمنکاریەکانی مرۆڤ پێویستە ئاراستەی ئامانجێکی دیاریکراو بکرێت و بەسەریدا بڕژێت، جەنگی دەروونیش بەشێوازە ژێریەژێریەکانی خۆی رێگا بۆ ئەم ئامانجە خۆش دەکات.

تۆمەتبارکردنی دوژمن و ناوبرین بەسەریدا بەناوێک کە رەمزی شەڕخوازی بێت، وەکو (فاشی، نازی، توندڕەو....هتد) دەچێتە ئەم خانەوە.

٨) *بۆ سەلماندنی ئەو مەبەستەو ئامانجەی دەمانەوێت و جەخت لەسەرکردنەوەی پێویستە پشت بە سەرچاوەی بەهێزو متمانەدار ببەسترێت.* بۆ نموونە بوترێت (... یەکێ کە بەچاوی خۆی شتەکەی بینیوە لێدوانێکی داو وتی ....هتد)، یاخود (... دیلێک راگەیاندو وتی

که ...هتد) یاخود (... کۆمەڵێ پزیشکی پسپۆڕ رایانگەیاند کە ئەوەی روویداوە بەهوی ماددەی ژەهراویەوە بووە...) ناوهێنانی پزیشکی پسپۆڕو دیل و یەکێ بەچاوی خۆی بینیویەتی هەر لەسەرەتاوە دڵنیایی‌و متمانە بۆ مەبەستەکە دروست دەکات. هەرئەوەندەش مرۆڤ یەکەم جار پێی قایل بوو لە دووبارەکردنەوەو هەندێ شێوازی تر وای لێدەکەن بچەسپێ.

٩) *بڵاوکردنەوەی ئەو (شایعە)انەی کە ترس و دوودڵی‌و واق و ڕمان و دڵەڕاوکێ دەنێنەوە*، کە ئەمە سەرەتای بەلەرزە خستنی بەرەی ناوخۆیە.

١٠) *بەدەستهێنانی دۆستایەتی بێلایەنەکان یاخود راکێشانیان بۆ ناو هەمان تەوژم*، لێرەدا دردەدەکەویت کە ئامانجەکانی جەنگی دەروونی جۆراوجۆرە بەرامبەر لایەن و دوژمن و دۆست بەکاردەهێنرێت.

١١) بەکارهێنانی رادیۆی نهێنی ئەم جەنگە رادیۆیییە لەکاتی جەنگی جیهانی دووەمدا بە (جەنگی رەش) بەناوبانگ بوو. وا باوە کە ئەم رادیۆیانە دەدرێنە پاڵ کۆمەڵ و دەستەوتاقمێک کە یان هەر لەبنەڕەتەوە بوونیان نیە یاخود بوونیان هەیە بەڵام لاوازو هەرناوە.

١٢) *بەکارهێنانی چەکی سێکسی* یان حەزە سێکسیەکان و سەرچاوەو هۆیەکانی تری رابواردن دژی کەسانی تر. زایۆنیەکان دەستێکی باڵایان لەمەدا هەیەو تا ئێستا سوودی زۆری لەم چەکە وەرگرتووە دژی فەلەستینیەکان و وڵاتە عەرەبیەکانی دەوروبەر.

١٣) *هەوڵدان بۆ سەرلێتێکدان و چەواشەکردن لەپێش دەستکردن بەهەر جموجوڵێکی سیاسی‌و سەربازی*، ئەمەش لەڕێگای رادیۆو رۆژنامەو هەواڵی تەواو پێچەوانە یاخود هێمن کەرەوەو لانەکردنەوە بەلای نیازو مەبەستە شاراوەکاندا.

١٤) *هەوڵدان بۆ بڵاوکردنەوەی گومان و نەهێشتنی متمانەی هاووڵاتی بەرامبەر ریشەی مێژوویی‌و کەلەپوورو شانازیە نەتەوەییەکان*. ئەمەش لەپێناو ئەوەی دوژمن برستی لێببڕێت و توانای بەرگری نەمێنێ‌و تووشی سەرشۆڕی‌و لاوازی ببێت. زۆرجار دەست لێوەشاندنی بێهۆو گرتن و ئەشکەنجەدان لەسەر سادەترین شت و تەقاندنەوەی ماڵی خەڵکی، بەمەبەستی چۆکپێدادان و دڵەڕاوکێ‌و لاوازکردنی پەیوەندی مرۆڤ بە زەوی‌و نیشتمانەکەیەوەو ناچارکردن بە کۆچ کردن و وڵات بەجێهێشتن، پەیڕەودەکرێت، ئەو سیاسەتەی لەدژی‌کورد پیادە دەکرێت

نموونەیەکی رۆشــن و زەقـی ئـەم شێوازەیە. دەبینـی هـەوڵی زۆر دراوە بسەلمێنرێ زمانی کوردی زمانێکی سەربەخۆ نەبووە. کورد لە بنـەڕەتدا نەتەوە نین، توانای خۆبەڕێوەبردنیان نیە، جا سیاسەتی وێرانکـاریکردنی خـاك و ئـاوارەکردن و شـالاوی راگوێـزان و جینۆسـایدو .. هتـد هــەموو ئەمانـە ئـامرازی راپـەڕاندنی ئـەو سیاسـەتە بـوون، هەوڵـەکان لــەدژی ئیسلامیش بەهەمان شێوە هەبووەو هەیە.

هەوڵێکی زۆر دراوە بۆ ئـەوەی بیخەنـە روو کـە مێـژووی ئیسـلام مێـژووی خوێـن رێـژیو زۆرداریو ناکۆکیـە هـەروەها (فقـە)ی ئیسـلامیی لــەژێر کاریگـەری یاسـای رۆمـانیدا نوسـیراوەو زانسـتەکانی تریـش زیـاتر هـی یۆنانیەکان بوون....هتد.

١٥) *دروستکردن و بڵاوکردنەوەی بڵاوکراوەو بەیاننامەی ساختە دژی لایـەنێ کە تیایدا باس لە ناکۆکیو گەندەڵیو خراپی ئەو لایەنە دەکات* و بەناوی دەستەیەکی ناو ئەو لایەنـەو بڵاودەکرێتـەوە. بـۆ ئـەوەی وا لـە خـەڵکی بگەیەنێت ناکۆکیو دووبەرەکی لە ریزەکانی ئەو رێکخراوەدا بڵاوبۆتەوەو کۆمـەڵێ خـەڵك رازینــین بـە گـوێی سیاسـەتی سـەرکردایەتیان بکـەن. وزۆرجـار بەیانەکـە بـەو شـێوە دەنوسـرێت کـە بەڕواڵــەت دڵسـۆزیو غەمخۆری بۆ چارەنوسی لایەنەکە پێوە دیارە.

١٦) تۆمـەتبارکردنی هـێزو تـەوژمێکی دیـاریکراو کـە سـەر بـە وڵاتێکـی بێگانەیەو لەوێوە ئاراستـە دەکرێـت و هـەوڵ دەدرێـت ئاسایشـی وڵاتـی پێتێك بدرێت. زۆرجار بۆ ئەم مەبەستە کەسایەتیو بەیاننامەو هەواڵ و دەنـگ و باسـی درۆ ...هتـد دادەتاشـن بـۆ ئـەوەی جەماوەر بـاوەڕ بـــە قسـەکانیان بکـەن. دەشـێ پیـاوێکی خۆیـان بنێرنـە نـاو ئـەو لایەنــەو لەدواییدا وای نیشاندەن کەکاتێ خیانەتی ئـەوانی بـۆ دەرکـەوتووە وازی لێهێنـاون و چاوپێکـەوتنی لەگـەڵدا بکـەن و کاسـێتی پـێ پڕبکەنــەوە. یاخود بەپارە ئەندامێکی ئەو هـێزە دەکـڕێو هـەندێ شتی پێدەکرێـت کەدەیکەن بەبەڵگەی دەستیان.

١٧) *هەڵسان لەکاتی جەنگدا بەهەندێ کاری وا کە بێزاریو رقـی جـەماوەر دەجوڵێنێو دانیەپاڵ دوژمن*. وەك بڕینی ئەندامی ئەوانەی کــوژراون بـۆ نموونە لووت و گوێ بڕینیان.

١٨) *گرتنی کەسایەتیەکی ناسراوی سەر بە تەوژم و لایـەنێو بێهۆشـکردنی لەرێی شێوازی موخابەراتیەوە بەمەیو تلیـاك بـێ یـان هەرشـێوازێکی*

هاوچەرخی تر، بۆ ئەوەی هەندێ رەفتار بنوێنێ کە لەگەڵ شوێن و پلەو پایەیدا ناگونجێت جا بە کامێرای فۆتۆگراف و تەلەفزیۆنی وێنەی دەگرن و دوایی هەرەشەی لێدەکەن کە ئەگەر هاوکاریان نەکات یان واز نەهێنێ ئەو وێنانە دەخەنەبەرچاوی جەماوەر.

١٩) سوودوەرگرتن *لە ئافرەت بەجۆرەها شێوە*. بۆ نموونە ئافرەتی سۆزانی بەجل و بەرگێکی ئیسلامی‌یەوە دەنێرنە لای هەندێ ئیسلامخواز بۆوەی بتوانن لەخشتەی بەرن و دوایی وێنەی بگرن و یاخود ئافرەتێکی لەو جۆرە بنێردرێتە ناو رێکخراوێکی ئیسلامیی ئافرەتان و رواڵەتی ساختەی ئیسلامیی پێبدەن و دوایی بەدرەفتاریەکی پێ ئەنجام بدرێت و ئەمە بکرێتە کەرەسەی پروپاگەندەو ناشیرین کردنی رێکخراوەکەو نەهێشتنی متمانەی جەماوەر پێیان.

٢٠) شت *خستنە ناو ماڵ و بارەگای لایەنێکی دیاریکراو*. بۆ نموونە لایەنێ کە زیاتر بانگەشە بۆ پاکداوێنیو دەست گرتن بە رەوشتە بەرزەکانەوە دەکەن، لێدەدرێن، دوای ئەوە دەچن هەندێ حەپی مناڵ نەبوون و وێنەی شەرماوەر دەخەنە بارەگاکەیان و خەڵکی دەبەنە سەیریو بلاویدەکەنەوە، ئەوانەی کەخۆیان لەم خەڵکە کردبوو بە فریشتە ئەمانەبوون کە دەیبینن؟!

ئامرازەکانی جەنگی دەروونی لە کۆندا

ئەوانەی پێشبەوە زیاتر ئامرازی هاوچەرخی جەنگی دەروونین، هەر لە کۆنیشەوە چەندەها شێوازو ئامرازی تری هەبووە کە لە خوارەوە بەکورتی ئاماژەیان پێدەکەین:

١) دڵەراوکێو نائارامیو پەشێوی نانەوە، بەبەکارهێنانی چەندان هۆی وروژێنەری وەکو جنێوپێدان.

٢) درۆبەدەمەوە هەڵبەستن و شێواندنی ئەو کێشەی کە دوژمن لە پێناویدا دەجەنگێ وە تاوانبارکردنی بزاڤی ئیسلامیی لەکاتی جەنگی ساردا کە داردەستی ئەمریکان، یاخود دانانی شۆرشی کورد بە پیلانی دوژمنانی بێگانەو دەزگا مەخابەراتیە جیهانیو ناوچەییەکان.

٣) باوەڕ لاوازکردن بەسەرکەوتن و بڵاوکردنەوەی گیانی بەزین و هەرەسهێنان.
٤) دامەزراندن و دروستکردنی هێزێکی گەورەو ترسناک و بەسووک سەیرکردنی هێزی دوژمن و لەشان و شکۆ داشکاندنی.
٥) هەڕەشەکردن بەهۆی خۆپڕچەک کردنەوە.
٦) تۆقاندن و بڵاوکردنەوەی ترس و لەرزو ترسان بەهەژاریی‌و مردن و شایعە بڵاوکردنەوە.
٧) لەخۆبایی‌کردن و سەرلێ‌شێواندن و بەڵێن پێدان و هەڕەشە لێ‌کردن، هەروەها هەوڵدان بۆ راکێشانی کەسانی بێ‌لایەن و راڕاو دوودڵ.
٨) سوودوەرگرتن و قۆزتنەوەی ناکۆکی‌یە ئاینی‌و ئایدۆلۆژی‌یەکان و بزواندنی هەستی تایەفەگەری‌و رەگەزپەرستی‌و تاودانی رق و کینە.
٩) سوودوەرگرتن لە پەیوەندی‌یەکانی ژن و مێردایەتی. بۆ نموونە هەوڵدان بەو سەربازانەی کە لەبەرەکانی جەنگ دەجەنگن کە هاوسەرەکانیان خەریکی داوێن پیسین و تووشی چەندەها نەخۆشی شاراوەبوون. ئەمە وا لەو سەربازانە دەکات باری خێزان و کەسوکاریان تووشی نائومێدی‌و دڵەڕاوکێیان بکات و تووشی ورە بەردان و هەڵاتن بێن.

خۆپاراستن لەجەنگی دەروونی

بۆ بەرەورووبوونەوەی جەنگی دەروونی‌و پوچەڵکردنەوەی نەخشەکانی دەکرێت هەر شوێن پێی ئەو بنەڕەتە زانستیانە هەڵبگیرێت. کە ئەو نەخشانەی لەسەر بنیات نراوە. ئەمە سەرکەوتووترین رێگایە. ئەمەش لێکوڵینەوەیەکی وردو بەردەوامی دەوێت لەتەواوی ئەو بارودۆخ و قۆناغانەی وڵات پیایدا تێپەڕیوەو تێدەپەڕێت.

هەروەها دەربارەی دانیشتوان و دەوڵەتە دۆست و دراوسێکانیش. سەرەڕای سیاسەتی پەیوەندی بە وڵات و نیشتمانەوە هەیە. بۆ ئەوەی هەموو بارودۆخێک بە گوێرەی خۆی نەخشەی بۆ دابڕێژرێت. *لەخوارەوە ئاماژە بۆ گرنگترین ئەو رێو شوێنانە دەکەین کە بۆ خۆپاراستن لە جەنگی دەروونی پێویست دەکات پەیڕەویان لێ‌بکرێت و لە پێش چاو بگیرێن.*
١) لەبەرئەوەی جەنگی دەروونی ئامانج تیایدا ورە وباری دەروونیە، لەبەرئەوە *بیروباوەڕو ئیمانێکی قووڵی ئیسلامیی باشترین سەنگەری*

خۆپارستنە لەداوی ئەم جەنگە. باوەڕداری راستەقینە لە هەڕەشەکانی دوژمن ناترسێت. بەڵکو زیاتر گیانی قوربانیدان و تێکۆشانی لا بەهێزتر دەکات.

(الذين قال لهم الناس إن الناس قد جمعوا لكم فاخشوهم فزادهم إيمانا وقالوا حسبنا الله ونعم الوكيل) ال عمران/٧٣.

زانا دەروون ناسەکان لەسەر ئەوە هاودەنگن کە جەنگی دەروونی زیاتر کار لەو سەربازانە دەکات کە خاوەنی باوەڕێکی پتەوو بەهێزنین و هوشیاری سیاسیان تەسکەو لەئاستێکی رەۆشنبیری نزمدان.

٢) لەبەرئەوەی تاك ئەو هێزە دەروونیو فکریەی کەهەیەتی لە کۆمەڵەکەیەوە وەریدەگرێت، لەبەرئەوە پاراستنی گیانی کۆمەڵ و هاریکاریو پشتی یەکگرتن و خۆنەویستی، گیانی برایەتیو لەبەرچاوگرتنی بەرژەوەندی گشتی پەروەردە بکرێت.

لەناو کۆمەڵگایەکی موسڵمانی وەکو کوردەواریشدا ئیسلام باشترین هەوێنی دروستکردنی ئەو گیانەو پەروەردەکردنی تاکەکانە بەو بەها بەرزانە. ئیسلام زۆر بەجوانی دەتوانێ ئەو یەکیەتیە فکرییو دەروونی وکۆمەلایەتیە بەدیبێنێت و تۆوی خۆشەویستیو برایەتی لەناو تاکەکانی کۆمەڵگادا بچێنێت و بیانکات بە جەستەیەکی پتەو.

٣) هێمنیو لەسەرخۆییو خوێن ساردیو وردبوونەوەو تاووتوێکردنی هەموو هەواڵ و چیرۆك و بەیت و بالۆرو چاوڕاوێك. چونکە *باشترین چەك دژی چاوڕاو گوێپێنەدان و بلاونەکردنەوەیەتی.* هەڵچوون و هەڵپەکردن و بڕیاری سەرپێیو لێنەکۆڵینەوە لەینەڕەتی ڕووداوەکان و تەتەڵەنەکردنیان، مرۆڤ بەهەڵەدا دەبات و وای لێدەکات هەڵوێستی نادروست بگرێت.

٤) بڕوابوون بە سەرکردایەتیو تێگەیشتنی سیاسەتەکەی دەربارەی کێشە ناوخۆییو دەرەکیەکان. پێویستە مرۆڤ بەتایبەتی مرۆڤی باوڕەدارو دڵسۆزی راستەقینەی گەل بەویژدان بێت، دەسیسەو پیلان و نەخشەی ناحەزان دەرك پێبکات، وانەبێت هەر لەبەر حەزنەکردن لەرەخنەگرتن رەخنە بگرێت. دەبێت رەخنەگرتن بەرپرسانەو لەشوێنی خۆیدا بێت. بەو جۆرە نەبێت خزمەت بەدوژمن بکات و ئامانجەکانی بێنێتەدی.

٥) دەرخستنی *راستیەکان بۆ خەڵکی* چونکە نەبوونی زانیاریو ئاگایی پێویستی بۆشاییەکی فکری دروست دەکات و ئەندامانی کۆمەڵگا

دەكات بە نێچیرێكی ئاسانی پڕوپاگەندەی ژەهراویو درۆو دەلەسەی دوژمن.
دەسەلاتدارە دكتاتۆرەكان لە ئاشكرابوونی راستیەكان زۆر دەترسن، چونكە پەردە لەرووی ریسوایی‌یەكان و كێشە مەترسیدارە كەلەكەبووەكانی ناو كۆمەڵ هەلدەمالیٚو بەمەش بەرژەوەندیان دەكەوێتە مەترسی‌یەوە.
٦) *دووركەوتنەوە لەهەست كردن بەلاوازیو پەژارەو نائومێدی:*
باوەڕی تەواو بەوەی سەرەنجام سەركەوتن بۆ خاوەن هەق و كێشە رەواكانە. دیارە لە سەغڵەتیو تەنگانەدا حەقیقەتی باوەڕەی باوەڕداران دەردەكەوێت، تێكۆشەری باوەڕدار پێی وایە ئازارو ناڕەحەتی‌یەكانی رێگای خەبات و تێكۆشانی‌هەق خوازانە مایەی لێخۆشبوونی نزیك بوونەوەیە لەخوای گەورە. گەر لەم پێناوەشدا سەری نایەوە ئەوە شەهیدیەو سەرەتای نەمری‌یە نەك كۆتایی ژیان. قورئان بەم گیانە شوێنكەوتوانی پەروەردە دەكات.
٧) *دەولەت پێویستە بەردەوام چاودێری جەماوەری گەل بكات. لەگەلیاندا كراوەبێت كەنالی پەیوەندی‌كردن لەگەلیاندا والاو كراوەبێت.* لە بۆنە دیاری‌كراوەكاندا سیاسەتی خۆیان بۆ روون بكاتەوە. چونكە گۆشەگیریو بێدەنگی لەئاست رووداوو چاوەڕوانیەكانی گەلدا. بە كەمتەرخەمیو فەرامۆشكردن لێك دەدرێتەوە. زۆرشت وردكردنەوەو درێژ دادڕیش دیسان لەجێگای خۆیدا نیەو دەبێت بەمایەی بێزاریو بەنیشانەی ناتەواویو كەم و كورتی راڤەدەكرێت.
٨) *تۆكمەیی‌و پتەوی بەرەی ناوخۆ.* چونكە لەكاتی جەنگدا باشترین پشتیوانی جەنگاوەرانە. خوێن گەرمی‌و باوڕەی جەنگاوەر لەپشتگیریو خوێن گەرمی خێزان و كۆلەكەی لەناو نیشتماندا، سەرچاوە دەگرێت. پێویستە مەدەنیەكان سەربازەكان تێبگەیەنن كە لەخۆشی‌و ناخۆشیدا لەگەلیاندان، وە بەختەوەری راستەقینە وا لە راپەڕاندنی ئەركی سەرشاندا. نەمریش وا لە خزمەتكردن بە بیروباوەڕو گەل و نیشتماندا.
٩) *وریابوون لەبەرامبەر شالاوی داگیركاری رۆشنبیریدا (الغزو الثقافي) كە لەبەرگی ئەدەبیاتی بێلایەن؛ یاخود هەندێ گۆڤارو بلاوكراوەی گومان لێكراودا،* خۆی گۆڕیوە. دەبێت روناكبیرانی نیشتمانپەروەرو دەزگا بەرپرسەكان ئەم نەخشەیە بكەن بە كەفی سەرئاو. رێگا نەدەن بەهۆی

لەرھەنگی ھەرزان بەھاو بازاری نامۆوە ناسنامەو کەسایەتی نیشتمانی بشێوێنن.

١٠) *بایەخدان بە کەلەپورو کەلتورو رەسەنایەتی و مێژووی نەتەوایەتیدا،* گەڕان بەدوای گەوھەرە بەنرخەکانیدا، بەبێ ئەوەی ئەمە وامان لێبکات پەیوەندیمان بەجیھانەوە بپچڕێت و مامەڵەو پەیڤین لەگەڵ رۆشنبیرییە ھاوچەرخەکاندا نەکەین. ھەرکەسێ کەلەپوری نەبێت، مێژووی نییە. کەمێژووش نەبوو بنەڕەتی نابێت. سەرەنجام توانای خەبات و بەرەنگاری نابێت. ھۆکارێکی ورەبەرزی و دەروون نەبەزین، ھەستکردنە بە سەرفرازی و مێژووی پرشنگدارو زێڕین.

١١) *زیادکردنی ھاریکاری و ئاڵ و گۆڕی پەیوەندی لەگەڵ گەل و دەوڵەتە دراوسێکاندا.* ئەمەش لەرێی وەرزش و وەفدی لاوان و راگەیاندن و دەزگا رۆشنبیرییەکانەوە کەدەبێتە فراوانبوونی بەرەی بێلایەنی و گۆشەگیری سیاسی ناھێڵێت.

١٢) قەڵاچۆکردنی چالاکیەکانی تابوری پێنجەم، ئەوەش بەم خالانەی لای خوارەوە:

١- بوونی بەرنامەیەکی ھوشیارکردنەوەی ھەمەلایەنە. بەمەبەستی گەشەپێدانی ھەستی بەرپرسیاریەتی لای ھاوولاتیان و دەرخستنی نیازەکانی دوژمن و، جەخت کردنە سەر ئەو دەورە وێرانکاری و پڕ مەترسیەی کەتابوری پێنجەم پێی ھەڵدەستێ. لەگەڵ روونکردنەوەی شێوازو جۆرەکانی کارو چالاکیەکانیدا.

٢- بەدیھێنانی یەکیەتی نیشتمانی، بۆ ئەوەی بەکرێگیراوەکانی تابوری پێنجەم دزەی لێوە نەکەن، چونکە گەلێکی بێشیرزەو لێکھەڵوەشاو باشترین شوێنی ئەوانە.

٣- سنوردانان بۆ چالاکی بێگانەکان و چاودێریکردنیان.

٤- ھەوڵدان بۆ دەستگیرکردنی سیخوڕو چلکاوخۆرانی دوژمن و پاکردنەوەی ولات لێیان.

١٣) *گرتنەبەری رێو شوێنی وردو بەھێز بۆ قەلاچۆکردنی ئیستیخباراتی دوژمن و خۆپاراستن لەکاری جاسوسی و تێکدەرانە.* پێویستە ئەم چالاکیانە لەگەڵ جەنگی دەروونیدا رێک بخرێت.

١٤) *چاودێری کردنی دەزگاکانی راگەیاندن بۆ ئەوەی ئەو بابەتانە بلاوتەکانەوە کە دوژمن بۆ سازدانی جەنگی دەروونی سوودیان*

لێوەردەگرێت. هەڵبەتە نابێ ئەمە بکرێت بە بیانوو بۆئەوەی ئازادی ڕاگەیاندن نەمێنێو ئەو دەزگایانە نەتوانن لەدیاردە دزێوەکان بدوێن.

١٥) *دانانی سیاسەتێکی یەکگرتووی ڕاگەیاندن بەمەبەستی دەرخستنی حەقیقەتی دوژمن لەبەرامبەر ڕای گشتی ناوخۆو جیهاندا.*

١٦) *هەڵوێست دیاریکردن لەبەرامبەر ڕووداوەکاندا هەروەها ئاگاییو شارەزایی پەیداکردن بەسەر بنچینەکانی جەنگی دەروونی دوژمندا.*

١٧) *هەڵسانی دەوڵەت بە لێکۆڵینەوە لەداخوازیو پێداویستیەکانی گەل و دەستەبەرکردن و تێرکردنیان.* چونکە گەلێکی هەژارو بێبەش کێڵگەیەکی بەپیتی جەنگی دەروونی دوژمنە. پێویستە خێرو بێری وڵات بۆ خۆشگوزەرانی دانیشتوانەکەی بەکاربێت. چونکە نایەکسانیو هەژاریو بێدەرەتانی جەماوەرو ناعەدالەتی لە دابەشکردنی ساماندا ڕێگا بۆ هەوڵە تێکدەرەکانی دوژمن دەکاتەوە.

١٨) *جەنگانە دژی گەندەڵی سیاسیو ئابوریو کارگێڕی لە دام و دەزگاکانی دەوڵەت و ڕێکخراوە جۆراوجۆرەکاندا* هەروەها دوورکەوتنەوەی کاربەدەستان لە یاریکردن بە سامانی وڵات و بەفیڕۆدانی لە ڕابواردنی شەخسیدا.

١٩) *پیرەوکردنی دیموکراسیەت لە مومارەسەکردنی دەسەلاتی سیاسیداو دابین کردنی ئازادی سیاسیو مەدەنیەکان.* تاکو گەل ڕژێمەکەی بەموڵکی خۆی بزانێو دوژمن نەتوانێ ناکۆکی نێوان گەل و ڕژێم کە لە وڵاتە دکتاتۆرەکاندا لەئارادایە، بەقازانجی خۆی بقۆزێتەوە.

سەرچاوەکان :

١- صلاح نصر ، الحرب
الثانية، القاهرة، ١٩٦٧.
٢- موسى زناد / الحرب النفسية ، مكتبة الد
بغداد / ١٩٨٤ز
٣- العامري/ عصام فاهد جواد، الدعاية الايرانيـة و
دارالحرية للطباعة، ١٩٨٧.
٤- مصطفى سعيد، فن الدعاية ، جامعة بغداد، ١٩٦٧.
٥- ئازاد قزار، الدعاية والاشاعة والحرب النفسية، ملزمة غير منشورة، ١٩٩٣.
٦- النظرية الاسلامية في الحرب النفسية، القاهرة، دار الأعلام ، ١٩٧٩.
٧-الدكتور عبداللطيف حسنين فرج والدكتور عزالدين جميل عطية، علم النفس العكسكري، دار الشروق، ١٩٨٧م.
٨- الدكتور احمد نوفل، دراسات إسلامية هادفة، الاشاعة، دار الفرقان للنشر والتوزيع، عمان، ١٩٨٣.
٩- خەبات/ جەنگی سایکۆلۆجی بەعس و جەنگی سایکۆلۆجی کوردو مەسەلەی ئیعلام، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای دیموکراسی، ١٩٩٢.
١٠- الحرب النفسية ، سلسلة الثقافة الثورية ٢٩، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت، بدون سنة.
١١- مجلة التوحيد العدد ٧٨ تشرين الأول ١٩٩٥.
١٢- مجلة التوحيد العدد ٦٧ تشرين الأول ١٩٩٣.
١٣- کۆمەڵە، گۆڤاری کۆمەڵەی رەنجدەرانی کوردستان، ژمارە (١٦) خولی (٣) نیسانی ١٩٨٧.
١٤- د. كامل الدباغ ، الحرب النفسية، سلسلة الموسوعة الصغيرة، ١٩٧٩/٣٨/بغداد.
١٥- مجلة الدعوة/ العدد ٥٩، السنة الرابعة، مارت ١٩٩٧.
١٦- د. ماجد ربيع / الحرب النفسية في الوطن العربي، بغداد ١٩٨٩.
١٧-دراسات إسلامية لأحد علماء الأزهر.
١٨- حرب الاشاعات وكيفية دحرها.

١٩٩٧/١٠/١٢

الحرب النفسية

بقلم

أبوبكر علي

١٤١٨ هـ ١٩٩٧م

له بلاوكراوهكانى كتيبخانهى رۆشنبير
سليمانى - بازاڕی راپەڕین

له چاپخانهى وەزارەتى پەروەردە چاپ کراوه